

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS
KATEDRA

SVETLANA PAUNKSNYTĖ

Lietuvių kalbotyros magistrantūros 2 kurso studentė

**FRAZEOLOGIZMŲ SU LEKSEMOMIS RANKA IR
KOJA SEMANTINĖ MOTYVACIJA**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas

Šiauliai, 2007

TURINYS

PRATARMĖ.....	4
I. ĮVADINĖ DALIS.....	6
1. Frazeologizmo samprata, variantai, sinonimai ir antonimai	6
2. Trumpa frazeologizmų tyrimo apžvalga	10
3. Koncepto ir konceptualiosios metaforos samprata	11
II. FRAZELOGIZMŲ SU LEKSEMOMIS <i>RANKA</i> IR <i>KOJA</i> SEMANTINĖ	
MOTYVACIJA	14
Bendrosios pastabos apie leksemas <i>ranka</i> ir <i>koja</i>	14
1. Frazeologizmų su leksema <i>ranka</i> konceptualiosios metaforos	15
1.1. JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS	15
1.2. ERDVĖ	17
1.3. LAIKAS	18
1.4. SANTYKIAVIMAS	19

1.5. ŽMOGUS	22
1.6. ŽMOGAUS PSICHIKA	23
1.7. SIMBOLIŠKUMAS	31
1.8. VISUOMENIŠKUMAS	33
1.9. DARBAS	36
2. Frazeologizmų su leksema <i>koja</i> konceptualiosios metaforos	40
2.1. JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS	41
2.2. ERDVĖ	48
2.3. LAIKAS	50
2.4. SANTYKIAVIMAS	50
2.5. ŽMOGUS	54
2.6. ŽMOGAUS PSICHIKA	58
2.7. SIMBOLIŠKUMAS	63
2.8. VISUOMENIŠKUMAS	64
2.9. DARBAS	66
III. IŠVADOS	71
ŠALTINIAI	75
SUTRUMPINIMAI IR LITERATŪRA	75
PEŽIOME	77
PRIEDAS	78

PRATARMĖ

Darbo objektas – lietuvių kalbos frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja*. Aptariant frazeologizmus su minėtomis leksemomis, atkreipiamas dėmesys į junginių semantiką, jų įvairovę, stengiamasi apibūdinti, kaip dėmenys *ranka* ir *koja* motyvuoja bendrąją frazeologizmo reikšmę, kokią įtaką turi kiti dėmenys, aptariama, kokie yra svarbiausi motyvacijos polinkiai, kuo panaši ir kuo skiriasi frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* motyvacija.

Darbo tikslas, uždaviniai. Svarbiausias darbo tikslas – aptarti frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* semantinę motyvaciją remiantis kognityvinės kalbotyros principais.

Darbo uždaviniai:

1. Suskirstyti frazeologizmus su leksemomis *ranka* ir *koja* į semantines grupes, apibūdinti jų narių santykius (variantus, sinonimus ir kt.), sandaros įvairovę.

2. Aprašyti frazeologizmų semantinę motyvaciją ir aptarti, su kokiais skirtingų sferų reiškiniais (dažnai ir abstraktais) gali būti susiję frazeologiniai junginiai.

Darbo aktualumas ir naujumas. Lietuvių kalbos frazeologizmai yra tirti įvairiais aspektais, tačiau išsamiau aptarta tik nedidelė frazeologizmų dalis. Frazeologiniai junginiai su leksemomis *ranka* ir *koja* nėra aprašyti. Tiesa, šie frazeologizmai yra pateikti J. Paulausko „Sisteminiam lietuvių kalbos frazeologijos žodyne“ (1995), kur daugelis jų, tačiau ne visi, nurodyti kuriame nors skyriuje. Darbo naujovė – pateikiama frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* semantinės motyvacijos analizė, susidarančių konceptualiųjų metaforų apibūdinimas. Drauge ieškoma gretinamų leksemų motyvacijos panašumų ir skirtumų.

Tyrimo medžiaga. Magistro darbui frazeologiniai junginiai su leksemomis *ranka* ir *koja* buvo renkami iš „Frazeologijos žodyno (2001). Naudotasi ir kitais žodynais: „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“ (2000), „Lietuvių kalbos žodynais“ (1962, 1978), J. Paulausko „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynu“ (1977), „Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynu“ (1995). Analizuojant frazeologizmus su leksemomis *ranka* ir *koja* leksinės sudėties, sandaros aspektais galima kalbėti ir vertinti tai, kaip žodynai pateikia frazeologizmus, kokia junginių atranka, koks frazeologizmui suteikiamas statusas. Lyginant J. Paulausko „Sisteminį lietuvių kalbos frazeologijos žodyną“ ir „Frazeologijos žodyną“ matyti, kad pirmajame frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* yra mažiau. Taip yra todėl, kad antrasis žodynas papildytas, jame pateikta įvairesnių frazeologizmų. „Frazeologijos žodyne“ abėcėlės tvarka visi frazeologiniai junginiai yra pateikiami kaip atskiri, lyg savarankiški antraštiniai vienetai. Todėl šiame žodyne frazeologizmų daug daugiau.

Tyrimo metodai. Šiame darbe norima pateikti apibendrintą lietuvių kalbos frazeologizmų aprašą, todėl naudojamas aprašomasis analizės metodas. Taikoma leksikografinė analizė – remiamasi reikšmių aiškinimu žodynuose. Frazeologizmai yra skaičiuoti (su leksema *ranka* 510, su leksema *koja* 505), todėl taikomas ir skaičiavimo metodas. Drauge norint atskleisti ryšius tarp kalbos ir mąstymo, atsižvelgiama į konceptualiosios metaforos teoriją. Šitaip bandoma parodyti, kaip abstrakčios sąvokos suvokiamos remiantis konkrečiomis sąvokomis.

Aprobacija. XI bakalauro ir magistrantų mokslinėje konferencijoje „Studentų darbai – 2007“ buvo skaitytas pranešimas „Frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* semantinės motyvacijos polinkiai“.

Darbo struktūra. Darbą sudaro pratarė, įvadas, svarbiausia darbo dalis, išvados, literatūros sąrašas, priedas. Įvadinėje darbo dalyje trumpai aptariama frazeologizmo samprata bei variantai, sinonimai ir antonimai, apžvelgiami lietuvių frazeologizmų tyrimai, apibūdinama koncepto ir konceptualiosios metaforos samprata. Pagrindinę darbo dalį sudaro du skyriai, kur aptariami leksemų *ranka* ir *koja* motyvuojami frazeologizmai, jų sąsajos su skirtingomis žmonių veiklos sferomis, t. y. frazeologizmų semantinė motyvacija, svarstoma, kaip dėmens reikšmė gali lemti junginio struktūrą. Tyrimo rezultatai apibendrinami išvadose.

Darbe pateikiami 2 paveikslai.

Šaltinių sąrašą sudaro 7, literatūros sąrašą – 28 pozicijos.

Pateikiamas trumpas konceptualiųjų metaforų su leksemomis *ranka* ir *koja* žodynėlis.

I. ĮVADINĖ DALIS

1. Frazeologizmo samprata, variantai, sinonimai ir antonimai

„Frazeologija, nepaisant didelių reikalavimų, susilaukusi savarankiškos lingvistinės disciplinos padėties, priklauso leksikologijos periferijai“ (Schippan 1992: 29). Kaip ir žodžio, taip ir frazeologizmo apibrėžimų yra įvairių. Tai lemia sudėtinga ir įvairi frazeologizmų semantika, nevienoda jų gramatinė struktūra.

Skiriama keletas pagrindinių frazeologizmo požymių: reikšmės vientisumas, gramatinės sandaros pastovumas, atkuriamumas iš atminties, apibrėžta leksinė aplinka, vaizdingumas. Vieniems mokslininkams svarbesni vieni, kitiems – kiti požymiai, tačiau daugiausia tyrinėtojų, apibūdindami

frazeologinius junginius, šiuos požymius nurodo kaip svarbiausius. E. Jakaitienė knygoje „Lietuvių kalbos leksikologija“ teigia, kad frazeologizmai yra „ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriami bendravimo procese, o vartojami iš atminties“ (1980: 99). J. Paulauskas nurodo, kad „frazeologiniai junginiai yra vientisos ir vaizdingos reikšmės pastovūs junginiai“ (1977: 6). J. Pikčilingis mano, kad „frazeologizmai yra ekspresyvūs bei vaizdingi pastovios leksikos prasmiškai vientisi junginiai, kur atskirų žodžių reikšmės esti daugiau ar mažiau pasitraukusios į antrąjį planą ir kur kas temdo visumos prasmę“ (1975: 348). Kaip matyti, yra nurodomi įvairūs frazeologizmo požymiai, kurių neturėdamas tam tikras žodžių junginys negalėtų vadintis frazeologizmu. Vis dėlto kai kurie kalbininkai frazeologizmo sąvoką supranta kur kas plačiau. Antai R. Marcinkevičienė siūlo „praplėsti tradicinę lietuviškąją frazeologijos sampratą, įtraukiant į ją įvairių tipų stabiluosius žodžių junginius, konstrukcijas ar sakinius [...]“ (2001: 82). Tokią savo nuomonę ji motyvuoja tuo, kad reikšmės vientisumas ir vaizdingumas yra gana subjektyvūs, sunkiai apčiuopiami dalykai, tad pagrindinis frazeologizmų skyrimo kriterijus turėtų būti junginių sustabarėjimas ir pastovumas. Taigi frazeologizmai yra suprantami nevienodai.

Gramatine reikšme lietuvių kalbos frazeologizmai prilygsta tiek savarankiškomis, tiek nesavarankiškomis kalbos dalims: daiktavardžiui, būdvardžiui, veiksmažodžiui,rieveiksiui, jaustukui, dalelytei, rečiau skaitvardžiui ar įvardžiui. Nors, kaip buvo minėta, frazeologizmų dėmenimis eina įvairių kalbos dalių žodžiai, tačiau jie jungiami ne bet kaip, o dėsninai, kaip laisvuose žodžių junginiuose. Dėmenų skaičiaus atžvilgiu frazeologizmai yra dviejų, trijų ar daugiau žodžių junginiai. Lietuvių kalboje rasta ir septynnarių (**per vieną ausį įeiti, per kitą išeiti** 'apie greitą užmiršimą'), dešimtnarių (**vienam daikte kaip žvirblio galva, kitam daikte kaip musės žarna** 'apie nelygų verpalą') ir net dvylikanarių (**ciby ciby ant galvos, šuly buky ant tvoros, o gurbioky nė vienos** 'apie nieko neturintį žmogų') frazeologizmų (Drotvinas: 1987).

Pagal struktūrą frazeologizmai skirstomi į sakinio ir žodžių junginio formos vienetus. Sakinio formos frazeologizmai gali būti vienanariai ir dvinariai. Viananariai frazeologizmai turi tik vieną pasakytą pagrindinę dalį, o dvinariai – abi. Žodžių junginio tipo frazeologizmai yra dvejopi – sujungiamieji ir prijungiamieji. Sujungiamųjų frazeologizmų dėmenys sintaksiškai yra lygiaverčiai. Jie gali būti bejungtukiai (**kojomis galvomis** 1. 'nemandagiai, be atodairos (eiti)') ir su vienu ar keliais pasikartojančiais jungtukais (**sergėk ir gelbėk** 'baisūs dalykai'). Prijungiamųjų frazeologinių žodžių junginių dėmenys yra derinami vienas su kitu, valdomi vienas kito ar šliejami (**laimės kūdikis**

'laimingas žmogus', **vištas gaudyti** 'svyrinėti girtam', **kojas atsukti ant** 'durų mirti'). Pagal tai prijungiamieji frazeologizmai yra skirstomi į atributinius, objektinius ir adverbialinius junginius (Barauskaitė 1982: 36–39).

Frazeologiniai variantai. „Frazeologijos žodyne“ (toliau FŽ) visi frazeologizmai yra pateikiami kaip atskiri vienetai, t. y. savarankiškais frazeologiniais junginiais laikomos įvairios to paties frazeologizmo atmainos. Kiekvienas jų iškeltas kaip antraštinis. Gana didelė frazeologizmų dalis yra variantai arba sinonimai, t. y. turi tą pačią ar artimą reikšmę. „Variantas (lot. varians „kintantis“) yra kalbos vieneto atmaina, kitas tos pačios reikšmės pavidalas“ (Župerka 1997: 28). Frazeologizmų variantais laikomos to paties frazeologizmo atmainos, kurių skirtingi raiškos plano junginiai, o semantika yra tapati. Lingvistinėje literatūroje variantai yra įvairiai klasifikuojami, pavadinami. Pavyzdžiui, J. Barauskaitė paskaitų konspekte „Lietuvių kalbos frazeologizmai“ skiria fonetinius, grafinius, morfologinius, darybinius, sintaksinius variantus (1982). V. Drotvinas knygoje „Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija“ mini fonetikos, gramatikos, leksikos variantus (1987). A. G. Nazarjanas „Šiuolaikinės prancūzų kalbos frazeologijoje“ kalba apie struktūrinius–gramatinius, leksinius, leksinius–stilistinius, kvantitatyvinius, ortografinius, mišriuosius variantus (1976) ir kt.

„Darybiniais frazeologizmų variantais vadinami variantai, kurių komponentai skiriasi darybos formantais“ (Barauskaitė 1982: 32). Darybiniai frazeologizmų formantai gali skirtis priešdėliu, pvz.: **kailį lyginti** 'mušti' – **kailį palyginti** 'paperti', **kaulus judinti** 'dirbti (kai sunku)' – **kaulus pajudinti** 'kiek padirbėti', **iš piršto laužti** 'išsigalvoti, pramanyti' – **iš piršto išlaužti** 'išsigalvoti, pramanyti', **velnias atnešė** 'atėjo (nepageidaujamas)' – **velnias užnešė** 'pateko kur nepageidaujama', **skvernus nešti** 'sprukti' – **skvernus nunešti** 'pasprukti'. Kiekvienas priešdėlis turi savitą reikšmės atspalvį, tačiau bendrosios reikšmės nepakeičia. Prie darybinių variantų skiriami ir tokie frazeologiniai junginiai, kurie turi priesagą, jos neturi arba turi skirtingas priesagas, pvz.: **padus sušildyti** 'būnant apsiprasti' – **padus sušilti** 'būnant apsiprasti', **pečiais trūkčioti** 'stebėtis' – **pečiais truktelėti** 'nusistebėti', **Dievą varinėti į medį** 'per daug reikalauti, skųstis' – **Dievą varyti į medį** 'per daug reikalauti, skųstis'. Kaip ir priešdėliai, priesagos frazeologizmams suteikia papildomų reikšmės atspalvių, pvz.: priesaga *-inėti* (*varinėti*) suteikia pasikartojančio veiksmo įspūdį.

Morfologiniai frazeologizmo variantai gali skirtis daiktavardžio skaičiumi, pvz.: **nuo patapo** 'labai seniai' – **nuo patapų** 'labai seniai', **dievai žino** 'nežinia' – **Dievas žino** 'nežinia', **ožį lupti** 'vemti' – **ožius lupti** 'vemti', **miglą pūsti į akis** 'meluoti' – **miglas pūsti į akis** 'meluoti'.

Gali varijuoti ir skirtingos veiksmažodžio laikų, nuosakų formos: **liemenį ištiesti** 1. 'greitai (bėgti)' – **liemenį ištiesęs** 'labai greitai (eina)', **padus pasipustyti** 'rengtis ką skubiai daryti' – **padus pasipustęs** 'apie labai skubantį', **velnias parinko** 'sakoma, kai kas bloga atsitinka' – **velnias renka** 'kas bloga atsitinka', **pakaušis šąla** 'apie didelę baimę, išgąstį, nemalonumą' – **pakaušis užšalo** 'labai išsigando' (pastarieji du frazeologizmai dar yra ir darybiniai). Šiai variantų grupei priskiriami ir tokie frazeologizmai, kurių komponentai turi sangrąžos dalelytę arba jos neturi, pvz.: **nagus užkrėsti** 'pridaryti nemalonumą, bėdos' – **nagus užsikrėsti** 'prisidaryti nemalonumą, bėdos'. Veiksmažodžių sangrąžos dalelytė atskleidžia posesyvinius santykius.

Dar kita frazeologinių variantų rūšis – leksiniai. „Šie variantai – tai tokios frazeologinės variacijos, kurios skiriasi dėmenimis, priklausančiais tai pačiai semantinei žodžių grupei“ (Barauskaitė 1982: 31). Vieni leksiniai variantai skiriasi sinonimiškais dėmenimis, pvz.: **į** (kieno) **nagus pakliūti** 1. 'pasidaryti nuo ko priklausomam' – **į** (kieno) **nagus papulti** 'pasidaryti nuo ko priklausomam', **į panages įlįsti** 'labai įsipykti' – **į panages užėiti** 'smarkiai supykti, užpykti', **galva pradaužta** 'labai ko nori, ką mėgsta' – **galva pramušta** 'labai ko nori, ką mėgsta, turi patraukimą', **ant liežuvio pasikabinti** 'būti apkalbamam' – **ant liežuvio pasikarti** 'būti apkalbamam', **gerklę užkimšti** 'priversti tylėti, nutildyti' – **gerklę užkišti** 1. 'nutildyti'.

Kitas variantų tipas – sintaksiniai frazeologizmų variantai. Jie gali skirtis linksnių formomis, pvz.: (kieno) **pėdas sekti** 'taip pat elgtis, daryti' – (kieno) **pėdomis sekti** 'taip pat elgtis', **pečiais suglaudus** 'apie labai draugaujančius' – **pečius suglaudus** 'apie draugaujančius', **liežuvium sukti** 1. 'tuščiai kalbėti, plepėti' – **liežuvį sukti** 'plepėti'. Sintaksiniai variantai skiriasi linksniu ir prielinksnine konstrukcija, pvz.: **kaip velnias kryžiaus** 'sakoma apie labai ko vengiantį' – **kaip velnias nuo kryžiaus** 'sakoma apie labai ko vengiantį'.

Kai kurie kalbininkai skiria kvantitatyvinius variantus (plg. Назарян 1976). Šių frazeologizmų variantai skiriasi dėmenų skaičiumi, pvz.: **kad** (tave...) **nogla** 'sakoma keikiantis' – **kad** (tave...) **kur nogla** 'sakoma keikiantis', **plaukus rautis** 'labai sielvartauti' – **plaukus rautis nuo galvos** 'labai sielvartauti', **ant liežuvio galo** 1. 'knieti (pasakyti)' – **ant liežuvio galo kabėti** 'norėti pasakyti'. Kaip matyti, varijuoja panašūs frazeologizmai, tik papildyti vienu ar keliais leksikos vienetais.

A. G. Nazarjanas skiria ir mišriuosius frazeologizmų variantus. Tokie frazeologizmų variantai turi įvairiausių variantų požymių, pvz.: **prie liepto galo** 'netoli mirties' – **ant liepto galo stovėti** 'būti netoli mirties', frazeologizmai yra sintaksiniai (**prie liepto** – **ant liepto**) ir kvantitatyviniai (skiriasi

dėmenų skaičiumi) variantai; **padus svilinti** 2. 'skubinti' – **padai svyla** 2. 'labai skuba', frazeologizmai yra sintaksiniai (**padus – padai**) ir darybiniai (**svilinti – svyla**) variantai. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad į mišriuosius variantus įeina įvairiausi variantų tipai.

Frazeologiniai sinonimai. „Sinonimais laikomi tokie vienos semantinės grupės frazeologizmai, kurie turi panašią reikšmę, bet skiriasi semantiniiais, emociniais ir stilistiniais funkciniais atspalviais“ (Barauskaitė 1982: 32). Antai frazeologizmai **švęstu vandeniu pakrapyti** 'prilupti' ir **prusnas atsukinėti** 'primušti' reiškia tą patį, tačiau nevienoda junginių leksinė sudėtis kuria skirtingus vaizdus. Kadangi sinonimiški frazeologizmai turi tą pačią ar artimą reikšmę, tai tam tikrame kontekste jie vienas kitą gali pakeisti. Atsižvelgiant į situaciją, pasirenkamas emocingesnis ar neutralesnis variantas, pvz.: **giltinė užtrynė barščius** neig. 'mirė' ir **akys užsimerkė** 'mirė'. Sinonimai tuo skiriasi nuo frazeologizmų variantų, kurie gali vienas kitą pakeisti bet kokiame kontekste (plg. Назарян 1976).

Pasak J. Barauskaitės, „pagrindinė sinoniminių frazeologizmų sąlyga – visiškas frazeologinių ryšių su aplinka sutapimas, t. y. vienodi aplinkos elementai. Vienodą aplinką gali turėti skirtingų vartojimo sferų, skirtingos kilmės frazeologizmai. Šie frazeologizmai skiriasi ne tik semantiniiais, bet ir stilistiniais funkciniais atspalviais“ (1982: 33), pvz.: **tarp kūjo ir priekalo** 'labai sunki, pavojinga padėtis, tarp dviejų pavojų', **nuo vilko bėgo, mešką užbėgo** 'vengiant vienos nelaimės ištinke kita'.

Frazeologiniai antonimai. „Tai tos pačios semantinės grupės kraštiniai nariai, turintys priešingą reikšmę. Šią reikšmę lemia priešingos reikšmės dėmenys“ (Barauskaitė 1982: 33). Antoniminių frazeologizmų priešinga reikšmė skirtinga. Vienu frazeologizmų priešpriešą kuria veiksmoždziai, turintys priešingą reikšmę, pvz.: **galvą turėti** 'būti protingam, gudriam, išmanyti' – **galvos neturėti** 'būti kvailam'. Kiti yra skirtingos sandaros ir visiškai skirtingos leksinės sudėties, pvz.: **gandras atnešė** 'gimė' – **po beržiukais nuvažiavo** 'mirė'.

2. Trumpa frazeologizmų tyrimų apžvalga

Frazeologija, kaip lingvistikos disciplina, atsirado XX a. pradžioje. Pirmasis frazeologizmo terminą paminėjo prancūzų kalbininkas Š. Bali (1865–1947) knygoje „Prancūzų kalbos stilistika“ (1909). Tiesa, frazeologizmai ir anksčiau atkreipė kalbininkų dėmesį, tačiau frazeologiniai junginiai, kaip ir kiti žodžių junginiai, buvo nagrinėjami sintaksės, leksikologijos arba semantikos aspektu. Š. Bali pirmasis pabrėžė specialaus ir sistemiško frazeologizmų tyrinėjimo svarbą ir parodė pavyzdį savo pirmaisiais darbais, „kuriuose išdėstyta jo frazeologinė koncepcija“ (Назарян 1976: 16–17).

Š. Bali mintis tęsė rusų kalbininkai: V. Vinogradovas, B. Larinas, S. Ožegovas, D. Šmeliovas, A. Kuninas, Z. Levitas, N. Šanskis ir kt. Ne vieno jų darbais yra domėjęsi ir sekę lietuvių kalbininkai.

Pirmasis lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmus tyrė ir aprašė B. Kalinauskas. Jis, remdamasis Žemaitės raštų kalba, analizavo frazeologizmų semantiką ir struktūrą. Jo darbo rezultatai apibendrinti knygoje „Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologija“ (Kalinauskas 1968). Mokslinius darbus frazeologizmų tema parašė L. Kudirkienė, A. Ruškys, L. Kitkauskienė, K. Vosylytė ir kt. Taip pat paskelbta nemažai straipsnių, kuriuose frazeologizmai analizuojami įvairiais aspektais. Z. Jonikaitė tyrinėjo, kaip frazeologizmai pateikiami „Lietuvių kalbos žodyne“ (1961). J. Lipskienė domėjosi frazeologizmais apie santuoką (1974), L. Kudirkienė – apie pyktį ir pykstančiuosius (1975), K. Vosylytė analizavo lyginamųjų frazeologizmų semantiką (1977), A. Ruškys rašė apie frazeologizmus, kurie apibūdina žmogaus charakterį (1982) ir kt. Yra keletas straipsnių, kuriuose lietuvių kalbos frazeologizmai gretinami su kitų kalbų frazeologizmais, pvz.: B. Kalinauskas domėjosi indoeuropiečių kalbų frazeologizmais (1972), L. Kudirkienė aptarė lietuvių ir latvių kalbų frazeologizmus (1976), L. Kitkauskienė rašė apie lietuvių ir anglų kalbų frazeologinius junginius (1979) ir pan. Savo mokslo darbuose frazeologijai, kaip mokslo šakai, dėmesį skyrė J. Pikčilingis (1975), E. Jakaitienė (1980), J. Barauskaitė (1982) ir kt. Išleista keletas žodynų, reikšmingų frazeologijai. Tai J. Paulausko žodynai – „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“ (1977) ir „Sisteminiis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“ (1995), J. Lipskienės „Lietuvių kalbos somatiniai posakiai“ (1979), K. Vosylytės sudarytas „Lietuvių kalbos palyginimų žodynas“ (1985), J. Paulausko redaguotas „Frazeologijos žodynas“ (2001). Plačiau apie frazeologizmų tyrimus galima rasti Z. Šimėnaitės sudarytoje „Lietuvių kalbos frazeologijos 1956–1997 literatūros rodyklėje“ (1998).

3. Koncepto ir konceptualiosios metaforos samprata

Kaip žinoma, mus supantis pasaulis yra be galo įvairus. Žmogus mato gausybę daiktų, spalvų, girdi skirtingus garsus, protu suvokia abstrakčius, nematomus reiškinius. Visi šie pažinimo rezultatai fiksuojami jo sąmonėje. Žmogaus pažinimas atsiranda iš jo kūno sąveikos su aplinka. Remiantis mūsų kasdieniu patyrimu, suvokiami tam tikri vaizdiniai, konceptai, kurie „įkūnijami“ kalboje, todėl kalba yra konceptualiųjų struktūrų atspindys. „Įkūnytas“ konceptas parodo, kaip mes suvokiame tikrovę (plg. Racevičiūtė 2002). Kognityvinė lingvistika ir domisi, kaip žmonijos patirtis, jos suvokimas reprezentuojamas kalbos vienetais, koks yra pačios kalbos vaidmuo konceptualizuojant ir kategorizuojant pasaulį. Konceptą kalboje įkūnijantys įvairiausi kalbos vienetai atskleidžia specifiską nacionalinę tautos sąmonę.

Pasak A. Gudavičiaus, „anksčiau pažinimo rezultatams pavadinti buvo vartojamas terminas „sąvoka“. Tradiciškai sąvoka buvo suprantama kaip mokslinio pažinimo rezultatas – daiktų ar reiškinių esminių savybių atspindys. Kadangi kasdienis pasaulio pažinimas ir veikla toli gražu ne visada turi mokslinį pagrindą ir kadangi ši veikla dažniausiai susijusi ne su pažinimu kaip naujos informacijos apie pasaulį gavimu, o su jau turimu žinojimu, tai labiau teiktinas atrodo ne sąvokos, o koncepto terminas“ (2000: 45).

Atskiro žmogaus sąmonėje konceptas gali būti asmeninis, nesutampantis su tautos konceptu, arba kokios nors socialinės, amžiaus grupės. Todėl konceptai skirstomi į individualiuosius, grupinius (lyties, amžiaus, socialinis) ir bendraautorinius. Grupiniai konceptai standartizuojami grupės ribose, nacionaliniai – tautos koncepto ribose, o individualūs iš viso nėra standartizuojami (Popova, Sternin 1999: 17).

Kalba yra tik viena iš būdų, formuojanti konceptus žmogaus sąmonėje. Vienos kalbos neužtenka, būtinas jutiminis patyrimas, vaizdas, nes tik tada žmogaus sąmonėje susiformuoja pilnavertis konceptas. Konceptas apima ne vien tik tai, kas priklauso kalbai. Vis dėlto galima teigti, kad kalba yra tai, kuo įmanoma atskleisti dalį mąstymo vienetų turinio.

Toks koncepto suvokimas lemia požiūrį į žodžio reikšmę. A. Viežbicka, apibrėždama reikšmę kaip tai, ką žmonės „mano“, ką „turi galvoje“, kai vartoja tam tikrą žodį, pabrėžia, kad „tai, kas

turima galvoje“, gali priklausyti nuo konteksto ir situacijos, todėl tokį reikšmės apibrėžimą reikia patikslinti – reikšmė siejama su nekintamais, pastoviais žodžio vartojimo aspektais. Tačiau A. Gudavičius teigia, kad „tokia reikšmės samprata palieka atvirą santykio su konceptu problemą. Galbūt reikšmę reikėtų apibrėžti kaip minimalų koncepto aktualizacijos laipsnį“ (2000: 28). Reikšmę sudaro ne visi semantiniai požymiai (to ir neįmanoma aprėpti), bet tik jų minimumas. S. Papaurėlytė – Klovienė mano, kad „yra reikšmės ribos. Jos reliatyvios, nes požymių minimumas gali būti skirtingai suprantamas. Požymių minimumas yra bendras visiems, tačiau labai svarbi individuali patirtis. Šių dviejų dalių santykis skirtingas. Tas turinys, kuris bendras visiems konkrečia kalba kalbantiems asmenims, yra mažesnis už nuo individo patirties priklausančią reikšmės dalį“ (Papaurėlytė 2004: 21).

Kalboje konceptą reprezentuoja leksemos, laisvi žodžių junginiai ir net tekstai. Pats žodis, kaip jau buvo minėta, konceptą pristato nepilnai, jis savo reikšme perduoda tik kai kuriuos bendrus konceptualius požymius. Tačiau per žodį į mąstymą galima įtraukti ir kitus konceptualius požymius.

Daugelis konceptų atsiranda iš tiesioginės patirties – kaip tam tikras empirinis daikto arba reiškinių vaizdinys. Nors žinių vis daugėja, tačiau žmogaus sąmonėje šis vaizdinys išlieka kaip geriausia koncepto raiška (Papaurėlytė, 2004: 23).

Žodynų definicijose taip pat užfiksuota informacija apie kai kuriuos koncepto bruožus.

Išsamus ir baigtinis koncepto aprašymas yra neįmanomas, nes neįmanoma aprėpti visų koncepto raiškos būdų kalboje ir šnekoje.

Metafora – tai daikto, reiškinių pavadinimo perkėlimas pagal kokį nors bendrą požymį ar tiesiog išpūdžio panašumą kitam daiktui ar reiškiniui. Metafora atspindi tam tikrą pasaulio suvokimą, žmogaus gebėjimą matyti tikrovės daiktų panašumus. Konceptualiosios metaforos teorijos šalininkai metaforos pagrindu laiko „žmogaus mąstymo strategiją vienos sferos reiškinius suvokti kaip kitos sferos reiškinius [...]“ (Gudavičius 2001: 18). Tačiau ne visi sferos reiškiniai suvokiami vienodai. Tie, kurie žmonių patirti tiesiogiai, yra lengviau suvokiami ir fiksuojami kalboje, todėl jais pavadinami ne tokie aiškūs kitų sričių reiškiniai. „Abstrakcija, nors pati ir pavadinta, turi būti įterpiama į kalbos audinį, vartojama tekste, tad jai turi būti suteikiami įvairūs požymiai ir savybės. Būtent jie ir perkeliama iš konkrečių objektų, dažniausiai iš žmogaus ar jo aplinkos“ (Marcinkevičienė 1993: 54).

Frazeologizmai kaip vienas iš variantų taip pat atspindi tam tikrą pasaulio suvokimą. Jie yra savitos konceptualiosios metaforos, kuriomis įvardijami įvairių sferų reiškiniai. Paprastai frazeologizmai yra abstrakčių sferų dalykai, pvz.: **kryžiaus kelias** 'vargas', **rakštis tąsosi paskum** 'arti mirtis', **kaip ant plauko kaboti** 'būti pavojuje', **nugarą ištiesti** 'pailsėti', **pečiais truktelėti** 'nusistebėti', **pilvas susibloškė** 'labai išalko', **kaip su šipuliu** 'piktas, pasipūtęs', **širdies klyksmas** 'sielvartas', **širdies minkštumas** 'gerumas' ir kt. Taigi „didžiama paprastosios kalbos metaforų randasi dėl būtinybės pavadinti ir apibūdinti išorinį bei vidinį pasaulį (Marcinkevičienė 1994: 78). Frazeologizmai, kaip ir visos metaforos, padeda vienos sferos reiškinius suvokti per kitos sferos realijas. Semantinę notyvaciją aprašiusi R. Racevičiūtė pabrėžia, kad dauguma frazeologizmų su leksemomis, pavadinančiomis kūno dalis (t. y. konceptualiosios metaforos), grindžiami KITIMU – JUDEJIMU, pvz.: **Parlamentas kaišioja reformatoriams pagalius į ratus**) arba KŪNU – INDU (TALPYKLA), pvz.: **Jonas sprogo iš pavydo** (Racevičiūtė 2002: 23).

II. FRAZEOLOGIZMŲ SU LEKSEMOMIS *RANKA* IR *KOJA*

SEMANTINĖ MOTYVACIJA

Bendrosios pastabos apie leksemas *ranka* ir *koja*

„Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (toliau DŽ) nurodo, kad kalboje esantis žodyno vienetas (onomatema, t. y. ženklas, galintis ką nors pavadinti) turi dvi reikšmes – du semantinius variantus. Pirmoji vieneto *ranka* reikšmė – tai „viršutinė žmogaus galūnė; tos galūnės dalis iki riešo, plaštaka; antroji – valdžia, galia“ (2000: 643). Taigi žodynas nurodo, kad pirmoji reikšmė motyvuoja antrąją, kuri yra semantinis darinys – susijusi su valdžios, galios sfera. „Lietuvių kalbos žodynas“ (toliau LKŽ) pateikia 23 šio žodžio reikšmes, t. y. *ranką* sieja su labai daug sferų – darbo įrankiais, darbo jėga (darbininkais), valdžia ir vadovavimu, galybe ir jėga, globa ir rūpinimusi, priklausymu, pagalba

ir parama, sugebėjimais ir sėkme, sutikimu tekėti, arklo, plūgo, pjautuvo ar dalgio rankena, aša, kelio rodykle, rašysena ir kt. (1978 XI: 643). Ranka enciklopedijoje aiškinama kaip „žmogaus viršutinės galūnės laisvoji dalis; darbo organas“ (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1982: 325).

DŽ, be pagrindinės reikšmės, yra nurodomas tik žodžio *koja* semantinis vedinys – „baldo, įrankio atremiamoji dalis“ (2000: 319). Taigi žodis *koja* paprastai siejamas su konkrečiais daiktais pagal jų funkcijas, tai pagal vietos erdvėje panašumą. LKŽ žodžio *koja* pirmoji reikšmė nurodoma kūno dalis – „organas, kuriuo žmogus ar koks kitas padaras eina“ (1962: 289). Ši reikšmė motyvuoja kitas žodžio reikšmes. Antroji žodžio *koja* reikšmė yra „žemutinė platesnio daikto dalis, ant kurios jis stovi ar kuria remiasi“. Dėl funkcijos panašumo žodžiu *koja* galima įvardyti ir kitokios tikrovės daiktą. Trečioji reikšmė – „dalgio dalis, pritvirtinama prie dalgiakočio“. Šiuo atveju semantiškai motyvuojamas vėl kitoks sferos dalykas – įrankiai. Žodžiu *koja* gali būti pavadinama ir dalgiakočio rankena, ir išsikišusi namo dalis, priemūris. Dar nurodomi ir kitokie kojos ryšiai – ši kūno dalis siejama su apatine kokio daikto dalimi (girnų kojos, avilio kojos). Žmogaus koja, kaip nurodo „Visuotinė lietuvių enciklopedija“, yra „žmogaus ar kai kurių gyvūnų judėjimo ir atramos sistemos dalis“ (2006: 346), skirta, kaip ir ranka, palengvinti judėjimui. Kojos ilgesnės, mažiau paslankios, pėda virto atramos organu (ten pat: 370–371).

Analizei pasirinkti frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* todėl, kadangi jie nėra aprašyti; be to, jų, kaip pateikia FŽ, yra palyginti daug: su žodžiu *ranka* – 510, su *koja* – 505. Apskritai frazeologizmų su kūno dalių pavadinimais yra nemažai: antai su leksema *akis* apie 1500, su *širdis* per 1100, su *galva* per 700, su *liežuviu* – apie 520. Galima sakyti, kad pagal gausumą frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* dalijasi V–VI vietomis. Beje, tiek pat frazeologizmų yra su leksema *velnias* (apie 450). Apskritai frazeologizmų, taip pat ir jų variantų gausa rodo, kokie tikrovės reiškiniai žmogui atrodo svarbiausi, kokie jų požymiai pirmiausia pastebimi ir fiksuojami kalboje.

Kaip jau buvo minėta, FŽ frazeologinių junginių su leksema *ranka* rasta 510¹, o su leksema *koja* – 505 (taigi pateiktų frazeologizmų su šiomis leksemomis skaičius yra panašus). Nors šiame žodyne kai kurie antraštiniai frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* turi po kelias reikšmes (dvireikšmių frazeologizmų su leksema *ranka* žodynas pateikia 46, trireikšmių – 9, keturreikšmių – 2; su leksema *koja* dvireikšmių yra 47, trireikšmių – 9, penkiareikšmių – 1), vis dėlto šiame darbe laikomasi nuomonės, kad frazeologizmas kuria nors reikšme yra atskiras vienetas.

¹ Dar 39 frazeologizmai su leksema *ranka* yra pateikti prie kitų frazeologizmų, o su leksema *koja* prie kitų leksemų randame 59 frazeologizmus.

1. FRAZEOLOGIZMŲ SU LEKSEMA *RANKA*

KONCEPTUALIOSIOS METAFOROS

Peržiūrėjus 510 į FŽ įtrauktų frazeologizmų ir jų variantų su leksema *ranka* nesunku suvokti, kad šis žodis turi tik jam būdingų specifinių semų, žyminčių skirtingus tikrovės požymius. Nuo šių požymių ir priklauso tai, kad frazeologizmais pavadinami saviti skirtingų sferų dalykai, patys frazeologizmai atsiduria skirtingose semantinėse grupėse. Reikšmių aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad žmonės stebėjo įvairiausių rankų judesius. Rankas žmogus gali ištiesti ar sulenkti, pakelti į viršų ar nuleisti, jomis kas nors yra stumiama, kas nors paimama ar spaudžiama, jos yra bučiuojamos ir t. t. Rankų judesių skirtingumas padeda nustatyti, kokių konceptualiųjų metaforų *ranka* gali sudaryti.

Visų pirma aptariami tie frazeologizmai, kurie pavadina įvairius veiksmus, paskui apibūdinami abstraktesnius dalykus įvardijantys frazeologizmai, susiję su žmogumi, jo veikla, jausmais, charakterio ypatybėmis ir kt., pvz.: sėkme, nuovargiu, sveikimu, liūdesiu, mylėjimu, atvirumu, savarankiškumu, prašymu, valdymu, pagalba ir t. t.

1.1. JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS

Frazeologizmai su leksema *ranka* palyginti nedažnai susiję su veiksmo žymėjimu. J. Paulauskas juos skiria judėjimo skyriaus frazeologizmams (SLKFŽ 1995: 24–51). Į abstrakčiausią skyrių, arba konceptą JUDĖJIMAS, įeina keletas su *ranka* susijusių frazeologizmų grupelių, nurodančių judėjimo būdus: lindimą ir sustingimą, vengimą, griebimą, stumdymą, mušimą, sumušimą ir nemušimą. Taigi galima kalbėti apie konceptualiąsias JUDĖJIMO atmainas.

1.1.1. Frazeologizmu **rankas kaišioti** 'lįsti kur nereikia': *Savo vietoj sūnus anas nekaišiojo rankų – niekur anas nelindo* Šmn.¹ nusakomas asmens lindimas ten, kur jis yra nepageidaujamas. Taigi metafora RANKA – LINDIMAS. Tokią šio frazeologizmo reikšmę pabrėžia priesaga *-oti*, žyminti veiksmo dažnumą, pasikartojimą (plg. **nosį kaišioti** 'įeidinėti ar išeidinėti, lįsti, stengiantis ką

¹ Sutrumpinimai tokie, kokie yra FŽ.

pamatyti, sužinoti'). Veiksmo įvardijimas – lindimas – siejamas su judesiu prie kokio nors daikto. Kai kur nors lendama, iš tiesų kišama ranka (pažinimas per rankos judesį).

1.1.2. Lindimo priešybė – sustingimas, vengimas ką nors daryti: **rankas ir kojas atimti** 'padaryti sustingusį'. Kai rankų nėra, jos nejuda (šis vaizdinys ir motyvuoja sustingimą). Frazeologizmas **rankas papurtinti** 'kratyti, vengti': *Bėga kunigas rankas papurtinęs nuo davatku* Šts. – panašios reikšmės: kai papurtomos rankos, pasakoma, kad žmogus nesikiša, nelenda. Taigi galima kalbėti apie metaforą RANKA – VENGIMAS.

1.1.3. Rankas galima ne tik kaišioti (lindimas), purtyti (vengimas), bet ir jomis stumti ką nors nuo savęs, pvz.: **rankomis eiti** 'stumdytis': *Susimildamas tik rankom neik!* Slm. Paprastai kitas žmogus nustumiamas nuo savęs rankomis. Stumdydamasis žmogus kilnoja rankas, jos juda į visas puses panašiai kaip kojos, kai asmuo eina. Taigi turime metaforą RANKA – STUMDYMASIS.

1.1.4. Apie 10 frazeologizmų su leksema **ranka** variantų nusako mušimą, sumušimą, pvz.: **valią duoti rankoms** 'mušti', **rankas paganyti** 'su pasitenkinimu primušti', **rankos paragauti** 'gauti mušti', **ranką atitiesti** 'mušti': *Niekad nebūč galėjęs atitiesti prieš tave ranką* Vdk., **rankas laidyti** 'mušti', **rankas kelti** 'mušti': *Tik kai pamatēm jį ant kranto visą pamėlusį, vos vos bepaeinanti, nebeišdrįsom rankų kelti* Trein., **rankas kiloti** 'mušti', **ranką pakelti** 2. 'mušti, užpulti', **ranką pakylėti** 'užsimoti (mušti)'. Pastebėta, kad žmogus kelia ranką, kai nori kitą asmenį išgąsdinti, nuskriausti ar atvirksčiai – apsiginti. Juk žmogus, ištiesęs ranką į priekį ar iškėlęs ją į viršų, atrodo grėsmingesnis. Tokį vertinimą lemia veiksmoždziai *paganyti, paragauti, atitiesti, laidyti, kelti, kiloti, pakelti, pakylėti*. Visi išvardytieji žodžiai žymi rankų judesį. Keletas pateiktų frazeologizmų yra darybiniai ir morfologiniai variantai (**rankas kiloti** – **rankas kelti** skiriasi priesaga *-oti*; **rankas kiloti** – **ranką pakelti** – ne tik priesaga, bet ir priešdėliu *pa-*. Be to, skiriasi ir daiktavardžio skaičiumi). Su mušimu susijęs ir kitokios sandaros frazeologizmas **neramias rankas turėti** 'būti mušeika'. Būdvardis *neramus* žymi tai, kas nenustygsta vietoje, juda iš vienos vietos į kitą. Rankos, kai jomis kas nors yra mušama, taip pat yra neramios, t. y. kilnojamos. Taigi galima metafora RANKA – MUŠIMAS.

1.1.5. Frazeologiniai variantai **rankos nekišti** 2. 'nemušti, nekibti ir rankų nekišti' ir **rankų nekišti** 2. 'nemušti, nekibti': *Aš prie moteriškos rankų nekišu* Skr. nusako atvirksčią veiksmą – nemušimą. Kaip rodo pavyzdžiai, tokią frazeologizmą reikšmę žymi priešdėlis *ne-* (nekišti). Išvardytieji frazeologizmai yra morfologiniai variantai (**rankos** – **rankų**). Šią konceptualiąją metaforą būtų galima žymėti taip – RANKA – NEMUŠIMAS. Su mušimu susiję ir kitokios sandaros

frazeologizmai: **rankose sutirpti** 'būti sumuštam', **tėvišką ranką paminėti** 'būti nubaustam', **tėvišką ranką pajusti** 'būti išpertam': *Kaip aš gailiuos, – Muršteinas parodo aišką mostą, – kad aš neleidau tau savo tėviškos rankos pajusti, kol tu dar jaunas buvai Simon.* Pastarųjų dviejų frazeologizmų reikšmės lemia būdvardis *tėviškas*. Tėvas yra šeimos galva, rūpinantis jos gerove. Tėvas gali ne tik priglausti, bet ir dėl netinkamo elgesio grasinti ar nubausti.

*

Frazeologizmus (jų 5 procentai¹), priklausančius abstrakčiausiam konceptui JUDEJIMAS/NEJUDEJIMAS, motyvuoja rankų judesiai. Svarbiausi jų – rankos kėlimas, kišimas, kaišiojimas į priekį. Tai susiję su MUŠIMU ir LINDIMU. Kai rankos yra atimamos, purtomos ar nekišamos į priekį, žmogus vengia, kratosi kokios nors veiklos, todėl galima kalbėti apie NEJUDEJIMĄ (VENGIMAS, NEMUŠIMAS).

1.2. ERDVĖ

Su koncepto ERDVĖ atmainomis (artimumu, dauguma ir visuma, stokojimu) frazeologizmai palyginti retai susiję.

1.2.1. Antai **tik ranką ištiesti** 'labai arti', **iš po rankų** 'iš čia pat, bematant', **ranka susiekti** 'visai arti', **prie** (kieno) **rankos** 'kartu su kuo', **rankos ištiesimu** 'čia pat, netoli', **ranką paduoti** 1. 'susiųsieti, būti arti' **ranka susiekti** 'visai arti, parodo artimumą'. Ką nors pasiekti galima ištiesiant, atlenkiant ranką. Taigi susidaro metafora RANKA – ARTIMUMAS. Ypač ryškus šios grupės frazeologizmas **po ranka** 1. 'čia pat, patogioje vietoje': *Pasidėk kepurę po ranka, kad nereikėtų ieškoti* Jnš. Kepurė yra padedama šalia, arti rankos, kad ji būtų matoma. Keletas šios grupės frazeologizmų sudaro variantus. Pvz.: darybiniai variantai yra frazeologizmai **ranka susiekti** 'visai arti' – **ranka pasiekti** 1. 'būti netoli'. Šių frazeologizmų priešdėliniai veiksmažodžiai *susiekti* ir *pasiekti* skiriasi semantiniais atspalviais, tačiau tai bendrosios reikšmės nepakeičia. **Prie rankos** 1. 'čia pat, arti' – **prie rankų** 1. 'čia pat, arti' yra sintaksiniai frazeologizmų variantai. Jie skiriasi tik daiktavardžio linksnių formomis.

¹ Procentus nurodantys skaičiai yra apytikriai.

1.2.2. RANKA – KIEKIS. Rastas vos vienas frazeologizmas su leksema *ranka*, nusakantis daugumą, visumą: **pilnos rankos** 'daug (darbo)': *Mums darbo buvo pilnos rankos* Žml. Konkretus vaizdas (rankų pilnumas) perkeliamas abstrakčiai sferai žymėti – daugumai. Kai rankos yra ne tuščios, pilnos, žmogus negali imtis jokios veiklos. Jis laiko ką nors rankose. Žmogaus visas dėmesys yra nukreiptas į rankas. Šiuo atveju rankos yra tarsi talpykla. Drauge šis frazeologizmas susijęs ir su DARBO konceptu (žr. p. 36).

1.2.3. RANKA – STOKOJIMAS. Rastas vienas frazeologizmas su leksema *ranka*, nusakantis stokojimą: **nuogomis rankomis** 'be nieko': *Viešpats Dievas neateis tuščiomis arba nuogomis rankomis, bet drauge atneš drąsumą prieš visą piktą* Dk. Tokią šio frazeologizmo reikšmę lemia būdvardis *nuogas*. Nuo seno lietuvių kultūroje vyrauja nuomonė, kad jei žmogus nuogas (be drabužių ar menkai apsirengęs), tai jam ko nors trūksta, stinga. Taigi konkretus vaizdas perkeliamas abstrakčiai sferai žymėti (plg. **nuogas** 4. prk. 'nieko neturintis, neturtingas' DŽ: 443).

*

Su konceptu ERDVĖ susiję palyginti nedaug frazeologinių junginių (apie 3 procentus). Metaforos RANKA – ARTIMUMAS motyvacijos pagrindas yra ko nors pasiekimas ar susisiektas ranka, t. y. artumas matuojamas rankos ištiesimu. Didelis kiekis (RANKA – KIEKIS) nusakomas rankų pilnumu, o stokojimas (RANKA – STOKOJIMAS) – rankų nuogumu (t. y. jos yra tuščios).

1.3. LAIKAS

Rasti vos du frazeologizmai su leksema *ranka*, susiję su abstrakčiausiu konceptu LAIKAS.

1.3.1. Frazeologizmu **pirmoje rankoje** 'pačioje pradžioje': *Atėję pirmoje rankoje priėdė lig soties* Krš. apibūdinama pradžia, pirmumas. Pirmas visada yra pradžioje. Taigi metafora RANKA – PRADŽIA.

1.3.2. Metaforai RANKA – ATEITIS tinka toks frazeologizmas: **prie rankų** 2. 'gana greitai': *Jau ruduo, bulbakasis prie rankų* Krš. Ši prielinksninė konstrukcija nurodo vietą šalia rankų. Vadinasi, žmogus galės greitai, netolimoje ateityje imtis veiklos, darbo.

1.4. SANTYKIAVIMAS

Palyginti daug frazeologizmų įvardija žmogaus santykius su pasaulio reiškiniais, jų vertinimu: stiprumu ar silpnumu, greitumu ar prastumu, sėkmingumu ar nesėkmingumu ir kt. Taigi abstrakčiausias konceptas – SANTYKIAVIMAS (terminas iš SLKFŽ 1995: 83–117).

Apžvelgus frazeologizmų su leksema **ranka** reikšmės aiškinimą, matyti, kad rankų judesiai palyginti dažnai perkeliama į žmogaus santykių sferą (9 procentai).

1.4.1. RANKA – SĖKMINGUMAS. Frazeologizmai su leksema **ranka** vartojami sėkmingumui nusakyti: **gera ranka** 'susijęs su sėkme', **geras rankas turėti** 'sėkmingai ką padaryti': *Šitas stalius geras rankas turi* PnMA., **lengvą ranką turėti** 'apie žmogų, kuriam viskas sekasi', **lengva ranka** 1. 'sekasi': *Jo lengva ranka: jei pasodina gėles – greit auga* Pn. ir kt. Pirmojo ir antrojo frazeologizmų reikšmę lemia būdvardis *gera* (plg. **geras**, **-a** 1. 'turintis teigiamas ypatybes, tinkamas, naudingas' DŽ: 171). Trečiojo ir ketvirtojo frazeologizmo tokią reikšmę nurodo būdvardis *lengva*: lietuvių kultūroje šis žodis žymi ne tik tai, kas ne daug sveria, bet ir tai, kas gera (plg. **lengvas**, **-a** 3. 'nevargingas, geras, patogus' DŽ: 361). Taigi geros rankos gretinamos su sėkme. Tas, kas turi geras rankas, gali tikėtis, kad jo gyvenimas bus sėkmingas. Šiai conceptualiajai metaforai priskiriami ir kitokios sandaros variantai: **nuo rankų kristi** 'sektis', **prie rankos kristi** 'sektis', **nuo rankos eiti** 'sektis': *Darbas, kaip žmonės sako, jai ėjo nuo rankos* rš. (plg. priešingos reikšmės frazeologizmą **nuo rankos neiti** 'nesisekti'), **po rankos eiti** 'sektis auginti'. Dažniausiai gerai atlikti darbą žmogus gali rankomis. Tik nuo jų priklauso, pasiseks ar ne. Sėkmingai atliekamas darbas žmogui lyg eina iš rankų, t. y. jam puikiai sekasi ką nors atlikti.

1.4.2. RANKA – NESĖKMINGUMAS. Frazeologizmai iš **rankų slysti** 'nesisekti', iš **rankų virsti** 'nesisekti': *Dirbu – iš rankų virsta* Rod. siejami su nesėkme. Tokias frazeologizmų sąsajas lemia ne leksema **ranka**, bet veiksmazodžiai *slysti, virsti*, t. y. ką nors prarasti, ko netekti. Frazeologizmai rodo, kad žmogus išvelgia savitą kūno dalių ryšį, o santykį su daiktais pritaiko abstraktiems dalykams nusakyti. Be to, šie frazeologizmai yra leksiniai variantai. Jie skiriasi tik leksemomis *slysti* ir *virsti*, kurios priklauso tai pačiai semantinei žodžių grupei. Ypač ryškus šios grupės frazeologizmas yra **prasta ranka** 'nesėkmę lemiantis': *Tavo a. a. Vinco prasta ranka buvo: kiek našlių ir kavalierių turėjai kandidatų, o nė už vieno nenutekėjai, sako: mirusio vyro prasta ranka, kad likusi našlė nenutekė...* Žem. Šio frazeologinio junginio reikšmę lemia būdvardis *prasta* (plg. **prastas** 4. 'kuris menkos kokybės, menkas, netikęs' DŽ: 590). Tai, kas yra prastas, negali būti sėkmingas.

1.4.3. Rankos gali nusakyti ne tik sėkmingumą, pasisekimą, bet ir nesugebėjimą ką padaryti. Rasta keletas šiai grupei būdingų frazeologizmų: **rankomis skėstelėti** 'parodyti nesugebėjimą ką padaryti', **rankomis skėsčioti** 'rodyti nesugebėjimą ką daryti', **rankas skėsčioti** 'rodyti nesugebėjimą ką daryti', **rankomis paskėsčioti** 'parodyti nesugebėjimą ką padaryti'. Rankos bejėgiškai yra skėsčiojamos į visas puses. Žmogus šitaip skėsčioja, kai nežino, ką daryti, yra sutrikęs. Rankos tik bevališkai kilnojamos į šalis. Taigi rankų skėsčiojimas yra tas išorinis požymis, parodantis nesugebėjimą. Susidaro konceptualioji metafora RANKA – SILPNUMAS. Kaip matyti, visi išvardytieji frazeologizmai su leksema **ranka** sudaro įvairių variantų tipus. Antai frazeologizmai **rankomis skėstelėti** – **rankomis skėsčioti** yra darybiniai variantai, turintys skirtingas priesagas. Bendrosios reikšmės priesagos nepakeičia, tačiau suteikia papildomų reikšmės atspalvių, pvz.: priesaga *-telėti* palieka trumpumo, akimirkos įspūdį. Frazeologizmai **rankomis skėsčioti** – **rankomis paskėsčioti** taip pat yra darybiniai variantai. Jie skiriasi priešdėliu. Frazeologizmai **rankas skėsčioti** – **rankomis skėsčioti** yra sintaksiniai variantai: skiriasi daiktavardžio linksniais (**rankas** – **rankomis**).

1.4.4. Metaforą RANKA – PAJĖGUMAS, STIPRUMAS apibūdina du frazeologizmai: **rankomis suploti** 'ką lengva padaryti': *A a, manai, tu čia tik rankom suplot! Suplosi rankom, ir atlikta* Mrj., **su rankomis** 1. 'stipriai': *Laikyk su rankom* Krž. Vertinimą pirmuoju frazeologizmu lemia vienas iš daugelio rankos veiksmy – suplojimas. Ploti – tai suduoti delną į delną. Rankomis suplojama trumpai. Šis veiksmas paprastai yra labai greitas. Taigi konkretus rankų judesys perkeliamas į abstraktesnę sferą – žmogaus atliekamam greitam veiksmui žymėti. Antruoju

frazeologizmu pabrėžiama rankų jėga. Stiprybė tarsi slypi rankose. Šiuo atveju rankos tarsi talpykla, iš kurios gali išsiveržti jėga.

1.4.5. RANKA – GREITUMAS, STAIGUMAS. Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako greitumą, staigumą. Antai morfologinių frazeologizmų variantų **ilga ranka** 'greitas (ką daryti)': *Ilga ranka atėmimui, trumpa – davimui* Štk. ir **ilgos rankos** 'greitas (atsirasti)' tokį vertinimą lemia būdvardis *ilga* (plg. **ilgas** 1. 'nusitęsęs į ilgumą, tolį (erdvėje)' DŽ: 208). Kuo ilgesnė ranka, tuo labiau sumažinamas atstumas iki siekiamo tikslo. Vadinasi, kuo ilgesnės rankos, tuo greičiau galima ką nors atlikti, nuveikti. Šiai grupei taip pat priskiriami frazeologizmų morfologiniai variantai **ant greitos rankos** 'paskubomis' ir **ant greitų rankų** 'paskubomis': *Ant greitų rankų kai daro, tai ir genda, lūžta, plyšta* Žg. Vienokį ar kitokį darbą rankos gali atlikti įvairiai: lėtai, paskubant, greitai. Šių frazeologizmų veiksmo greitumą, staigumą lemia būdvardis *greitos*. Rankų judesiai yra be galo judrūs. Jie rodo, kad darbas yra įveikiamas taip, kaip norima.

1.4.6. Metaforai RANKA – PASIRENGIMAS, PASIRUOŠIMAS atstovauja frazeologizmas **rankas pasipustyti** 'pasirengti (ką smarkiai daryti)': *Tai patraukė Juza, vieną rytą rankas pasipustęs, šulinio kasti* Balt. Yra žinoma, kad pasipustyti, t. y. pasirengti ką nors atlikti, galima ne tik rankomis, bet ir kitomis kūno dalimis: delnais, dantimis, kojomis, padais, pvz.: **delnus pasipustyti** 'smarkiai imtis (ką daryti)': *Pasipustyk delnus ir eik žabų kapot* Šln., **dantis pasipustyti** 'pasiruošti (ginčytis)': *Su Šeimyniškais kirtosi dantis pasipustęs, tik su Tiliumi laikėsi kiek mandagiau* rš., **kojas pasipustyti** 'pasirengti (ką daryti)': *Pasipustysma, vyrai, kojas – vienas, du, trys* On., **padus pasipustyti** 'rengtis ką skubiai daryti': *Pasipustyk padus, ir bėgava* Varn. Skirtinga tik tai, kad žmogus rankas (iš esmės tai delnus) pasipusto, kai yra pasirengęs dirbti, kojas – kai yra pasirengęs eiti ar bėgti, t. y. judėti, o dantis – kai yra pasirengęs kalbėti. Veiksmažodis *pasipūstyti* juk žymi 'pagaląsti pūstant'. Paprastai galandamos dalys prieš plovimą. Konkretus darbo vaizdas perkeliamas abstrakčioms sferoms.

1.4.7. Tik du frazeologizmai su leksema **ranka** nusako pradžią, pradėjimą: **ant pirmos rankos** 'pradžiai': *Ant pirmos rankos susikalė pašiūrę, vėliau pasistatys geresnį namą* Jnš., **pirma ranka** 2. 'teisė pradėti': *Aš dalinau kortas, tai jo pirma ranka* Jnš. Tokią šių frazeologizmų reikšmę lemia skaitvardis *pirma*. Pirmoji šio žodžio reikšmė yra „esantis pačioje pradžioje“ (DŽ: 559). Žmogus turi dvi rankas. Pastebėta, kad viena ranka yra judinama, ja yra veikiama, dirbama dažniau už kitą. Taigi ta ranka žmonių yra vadinama pirma. Galima konceptualioji metafora RANKA – PRADŽIA, PRADĖJIMAS.

*

Frazeologizmų įeinančių į konceptą SANTYKIAVIMAS, yra nemažai (apie 9 procentus). Didžiausią grupę sudaro frazeologiniai junginiai, žymintys SĖKMINGUMĄ (rankos yra geros, lengvos, sėkmingai atliktas darbas tiesiog krinta iš jų) ir NESĖKMINGUMĄ (kokia nors veikla nesiseka taip, kad ji net virsta iš rankų). SILPNUMAS akivaizdus tuomet, kai rankos bevališkai kilnojamos, skėsčiojamos į šalis, GREITUMAS, STAIGUMAS būdingas tada, kai darbas rankų judesiais įveikiamas greitai. PAJĖGUMAS, STIPRUMAS apibūdinamas vienu iš rankos judesių – suplojimu. Metaforą RANKA – PASIRENGIMAS, PASIRUOŠIMAS motyvuoja rankų pasipustymas, t. y. pasirengiama ką nors veikti.

1.5. ŽMOGUS

Kai kurie frazeologizmai su leksema **ranka** susiję su žmogaus fiziologine būseną: žmogaus amžiumi, mirimu, silpumu, nuovargiu, sveikimu ir kt. J. Paulauskas juos skiria pasaulio skyriaus frazeologizmams žymėti (SLKFŽ 1995: 133–171). Taigi abstrakčiausias konceptas yra ŽMOGUS.

1.5.1. Frazeologizmai su leksema **ranka** gali būti susiję su vaikyste, paauglyste, pvz.: **ant rankų** 'apie mažą (vaiką)': *Sūnus buvo pusantrų metų, tik ant rankų* RdN., **žalia ranka** 1. 'apie jauną': *Jauna dar, žalia ranka, bus dar vaiku* Krš. Skiriasi šių frazeologizmų motyvacija. Rankomis galima paimti, laikyti kokį nors daiktą ar net žmogų. Būtina sąlyga: tai, ką norime laikyti rankose, turi būti nesunkus, nulaikomas. Yra žinoma, kad žmogus yra laikomas ant rankų tol, kol jis yra mažas. Taip reiškiamas tėvų rūpestis, meilė. Antrojo pateikto frazeologizmo reikšmę motyvuoja būdvardis *žalia*. Lietuvių (ir ne tik) pasaulėvaizdyje nuo seno žinoma, kad žali vaisiai, uogos yra nesunokę, maisto produktai – neišvirę ar neiškepę. Manoma, kad nepatyręs žmogus primena neprinokusį vaisių, t. y. jauną, nesubrendusį (plg. **žalias** 6. 'jaunas, sveikas, stiprus' DŽ: 949). Taigi šią metaforą būtų galima žymėti taip: RANKA – VAIKYSTĖ, PAAUGLYSTĖ.

1.5.2. Frazeologizmai **rankas apleisti** 2. 'mirti': *Ten mano miela rankeles apleido* Kb., **kojas rankas padžiauti** 'mirti' nusako mirtį, mirimą. Pastarojo frazeologizmo pagrindinis žodis yra ne tik **ranka**, bet ir **koja**. Kai rankos yra apleidžiamos, padžiaunamos, jos tampa nebejudrios. Žmogus nebegali imtis veiklos. Įdomu tai, kad frazeologizmų su leksema **koja**, žyminčių mirtį, rasta per 70, o su leksema **ranka** – tik 2. Toks frazeologizmų skirtumas pagal gausumą rodo, kad mirštančiojo pastebėtos kojos, jų judesiai. Taigi metafora RANKA – MIRTIS.

1.5.3. Keletas frazeologizmų vartojami nuovargiui, silpimui reikšti, pvz.: **be rankų likti** 'labai išvargti', **be rankų palikti** 'labai išvargti': *Dirbk dirbk kaip beprotė, kad paliksi be rankų, tada pamatysi* Jnš., **rankų nepakelti** 'labai pavargti', **rankas nukirsti** 'pavargti', **rankas pakirsti** 'atimti norą veikti': *Tas liūdnas dalykas man rankas ir pakerta* Bil. Rankos reikalingos darbui. Kai žmogus rankų nebeapakelia, jos krinta žemyn, tampa nebejudrios. Tuomet žmogus yra fiziškai išvargęs, nebegali dirbti, rankos nepakeliamos, tarsi jų nėra. Visi išvardytieji frazeologizmai, išskyrus vieną, yra darybiniai variantai (**likti** – **palikti**, **nukirsti** – **pakirsti**). Susidaro metafora RANKA – NUOVARGIS, NUSILPIMAS. Šios grupės frazeologizmai taip pat susiję ir su DARBO konceptu, nes žmogus dažniausiai žmogus pavargsta, kai sunkiai dirba.

1.5.4. RANKA – SVEIKIMAS. Yra keli frazeologizmo variantai, kuriais nusakomas ligos, blogos savijautos išnykimas, sveikimas, pvz.: **kaip ranka atimti** 'visiškai pašalinti', **kaip ranka atleisti** 'nustoti skaudėti', **kaip ranka nuimti** 'visiškai pašalinti': *Prie valgymo būtinai sviesto, taukų arba lašinių vartoti, ir liga veik kaskart, kaip ranka nuimta, atstodavo* Pt., **kaip ranka užrišti** 'staiga pašalinti'. Frazeologizmų dėmenys *atimti, atleisti, nuimti, užrišti* žymi, kad rankos panaikina sunkumus, suteikia jėgų.

*

Apibendrinant su ŽMOGAUS konceptu susijusius frazeologizmus ir jų variantus, galima sakyti, kad jų yra nedaug (2 procentai). Metaforai RANKA – VAIKYSTĖ, PAAUGLYSTĖ apibūdinti rasti vos 2 frazeologizmai, RANKAI – MIRIMUI nusakyti taip pat 2 frazeologizmai (beje, vieno jų pagrindinė leksema yra ne tik **ranka**, bet ir **koja**). Metaforą RANKA – NUOVARGIS, NUSILPIMAS motyvuoja rankų nepakėlimas, pakirtimas, o RANKA – SVEIKIMAS – lyginamųjų frazeologizmų dėmenys *užrišti, atleisti, nuimti*, t. y. pašalinti.

1.6. ŽMOGAUS PSICHIKA

Į abstrakčiausią skyrių, arba konceptą PSICHIKA, įeina daug su leksema **ranka** susijusių frazeologizmų (apie 140 junginių), nurodančių psichikos ypatybes, t. y. jausmus, charakterio savybes, moralės dalykus, valią ir kt.

1.6.1. Frazeologizmai su leksema **ranka** gali nusakyti įvairius jausmus. Žmogus, rinkdamasis frazeologizmus su minėta leksema, pabrėžia savo ir teigiamas, ir neigiamas emocijas, išgyvenimus.

1.6.1.1. RANKA – LIŪDESYS. Keletas frazeologizmų variantų su leksema **ranka** vartojami liūdėjimui, sielvartui nusakyti, pvz.: **rankas laužyti** 'labai sielvartauti', **rankas laužinėti** 'vis sielvartauti', **rankas užlaužti** 'sielvartauti', **rankas palaužyti** 'pasielvartauti': *Pulsiu tėveliui žemai keliuosna, gailiai verkdama, atsidusdama, baltas rankeles palaužydama* Ck. Pastebėta, kad žmogus laužo rankas, kai yra nusiminęs, netekęs vilties, jam liūdna. Konkretus veiksmas, t. y. ko nors laužymas, kai yra sukeliamas fizinis skausmas, yra perkeliamas dvasiniam skausmui žymėti. Frazeologizmų **rankas nuleisti** 1. 'netekti vilties, noro, nusiminti', **rankas apleisti** 1. 'netekti dvasinės pusiausvyros, nusiminti': *Nustebo vyrai pamatę ir narsias rankas apleido* Kb. motyvacija kitokia. Liūdnumą, nusiminimą apibūdina veiksmazodžiai **nuleisti** ir **apleisti**. Pirmu atveju rankos yra nuleidžiamos žemyn, nebejudinamos. Žinoma, kai žmogus nusvarina rankas, jis jaučiasi bejėgis, netenka noro ką nors daryti. Užplūsta neigiamos emocijos. Antru atveju rankos yra apleidžiamos. Jos tarsi yra paliekamos be priežiūros, jomis nesinaudojama. Judesys žemyn yra daugelio frazeologizmų su leksemomis **pilvas**, **nosis**, **ranka** ir kt. motyvacijos pagrindas (plg. **galvą nuleisti** 'nusiminti').

1.6.1.2. Vos keli frazeologizmai su leksema **ranka** nusako malonumą, pvz.: **su išskėstomis rankomis** 'labai mielai', **išskėstomis rankomis** 'mielai su džiaugsmu (priimant)': *Tie žmonės svečius sutinka išskėstom rankom, duoda geresnį kąsnį, nutrauktą nuo savo burnos* Vencl. Žmogus, priimdamas svečią, kuris yra širdžiai malonus, išskečia rankas į šonus, tarsi kviesdamas į savo glėbį. Tai yra paprotys, žymintis artimo žmogaus ar svečio malonų sutikimą ir priėmimą. Tokią pat reikšmę turi ir frazeologizmai **balta ranka** 'mielai', **su balta ranka** 'mielai, noromis', **šiltomis rankomis** 'mielai'. Pateiktųjų frazeologizmų reikšmę pabrėžia būdvardžiai **balta** ir **šiltas**. Yra žinoma, kad žodis **baltas** nusako tai, kas visai šviesus, švarus, nesuteptas, ir tai, kas geras, mielas, brangus. Galima

teigti, kad balta spalva susijusi tik su teigiamomis emocijomis, ypatybėmis. Žodžio *šiltas* reikšmė panaši. Nuo seno pastebėta, kad žmogui mieliau yra šiluma, o ne šaltis. Esant šilumai žmogus yra judresnis, aktyvesnis ir, be abejo, malonesnis, meilesnis, palankesnis. Taigi galima konceptualioji metafora RANKA – MALONUMAS.

1.6.1.3. Frazeologizmai su leksema **ranka** gali nusakyti ne tik malonumą, bet ir dar stipresnę jausmą – mylėjimą, pvz.: **ant rankų nešioti** 'labai prižiūrėti, lepinti, mylėti', **rankoje nešioti** 'labai mylėti, gerbti': *Kad tave paimčiau, rankoje nešiočiau* Brž. Brangų, mylimą žmogų norima ne tik priglausti, myluoti, bet ir ant rankų nešioti. Taigi metafora RANKA – MYLĖJIMAS.

1.6.1.4. Frazeologizmai su leksema **ranka** yra susiję su džiaugsmu, pvz.: **rankas trinti** 'džiaugtis': *Kvaili tamsūs žmonės, nieko neprijausdami, lenda į jus, o užstatytojai slastų trina sau rankas iš džiaugsmo* Kudir., **rankas patrinti** 'pradžiugti, pasidžiaugti (pasisekimu)', **rankas sutrinti** 'pradžiugti', **rankas daužyti** 2. 'džiaugtis': *Juokiasi, rankas daužo* Šts. Besidžiaugiantis žmogus savo emociją išreiškia judindamas rankas. Taigi konceptualioji metafora RANKA – DŽIAUGSMAS.

1.6.1.5. Metaforą RANKA – PYKTIS apibūdina toks frazeologizmas: **rankomis papliauškėti per strėnas** 'labai supykti': *Sugrižęs dėdė Nikodemas net rankom per strėnas papliauškėjo. Įpykęs nebežinojo, ant ko atsakymą mesti* Vaižg. Pastebėta, kad žmogus ploja, duoda rankomis per strėnas, kai yra supykęs. Įpykęs žmogus rankų nenuleidžia, nenusvarina žemyn. Išreikšdamas šią neigiamą emociją žmogus rankas judina, šiuo atveju, jomis ploja.

1.6.1.6. Frazeologizmas su leksema **ranka** gali žymėti ne tik pyktį, bet ir baimę, bijojimą. Metafora – RANKA – BAIMĖ, pvz.: **rankas kojas pakirsti** 'sustingti iš baimės': *Keršis neišmanė nė ką negalvoti. O jau visai rankas kojas pakirto, kai ratuose pasigirdo silpnas, širdį veriantis dejavimas* Avyž. Pateikto frazeologizmo pagrindinis žodis yra ne tik **ranka**, bet ir **koja**. Tokią frazeologizmo reikšmę lemia veiksmažodis *pakirsti* – žmogus nebegali judinti nei rankų, nei kojų. Jis yra neveiksnius, nesiiima jokios veiklos. Kaip matyti, ši būseną yra ne ilgalaikė. Trumpumą pabrėžia priešdėlis *pa-*.

1.6.1.7. Jau buvo aptarta metafora RANKA – NUOVARGIS, NUSILPIMAS. Tokiai metaforai artima kita metafora RANKA – PRASTA NUOTAIKA, pvz.: **rankas apsikrėsti** 'prisidaryti vargo, nemalonumų, rūpesčių': *Biasas sumanė tas ženatves! – mąstė sau, – tik rankoms apsikrėsti!* LzP. Prastą, blogą nuotaiką motyvuoja leksema *apsikrėsti* (plg. **apkrėsti** 4. 'užnešti ligą' DŽ: 28). Jeigu žmogaus rankos apkrėstos, jis negali būti gerai nusiteikęs.

Keletas frazeologizmų su leksema **ranka** susiję su rūpėjimu, nerimavimu, pvz.: **ranką knita** 'rūpi (ką padaryti)', **rankos knita** 'rūpi (ką padaryti)': *Seniai knita knita rankos jum atkeršyti* Dkk., **rankose knibžda** 'rūpi (išleisti)', **rankos knieti** 'rūpi (ką padaryti)', **rankos niežti** 'rūpi, knita (ką bloga padaryti)': *Burną sučiaupęs tylėjau; bet rankos taip ir niežtėjo* Vrn. Žmogus pastebėjo, kad kai jis ar kitas asmuo nerimauja, dėl ko nors rūpinasi, tai nevalingai judina, krutina ar gniaužo rankas.

1.6.1.8. Rastas frazeologizmas, apibūdinantis nesirūpinimą: **rankas atleisti** 1. 'pašalinti rūpestį': *Nusbaigsiu, tau rankas atleisiu* Aln., 2. 'nesirūpinti': *Jeį atleistau rankas, kaip tas vaikas augtu?!* Drsk. Žmogus, atleisdamas ranką, ją atpalaiduoja. Ranka nieko nelaiko, nespaudžia. Išnyksta nerimavimas, rūpestis. Taigi konkretus vaizdas perkeliamas į abstraktesnę sferą – jausmus, t. y. nesirūpinimą. Susidaro metafora RANKA – RŪPĖJIMAS, NERIMAVIMAS/NESIRŪPINIMAS.

1.6.1.9. Frazeologizmais **rankas daužyti** 1. 'stebėtis (piktinantis)', **rankas sudaužti** 2. 'suploti nustebus': *Sudaužė rankas, kaip išvydo tėvą nebegyvą* Plng. nusakomas stebėjimasis. Kadangi rankos yra laisvoji kūno dalis, tai jas galima pakelti į viršų, nuleisti žemyn, išskėsti į šonus ir kt. Kiekvieną kartą skirtingas rankų judesys žymi vis kitokį veiksmą, būseną ar emociją. Kai žmogus kuo nors stebisi, jis nevalingai daužo, tranko rankas į viena kitą, taip išreiškiama nuostaba. Taigi šią konceptualiąją metaforą galima žymėti taip – RANKA – STEBĖJIMASIS.

1.6.2. Frazeologizmai su leksema **ranka** įvardija įvairias charakterio ypatybes: mandagumą, nemandagumą, bailumą, drąsumą, atvirumą, lengvabūdiškumą ir kt.

1.6.2.1. Frazeologizmai **ranką pakelti prie kepurės** 'sveikinti': *Kai kurie pakeldavo net ranką prie kepurės. Bet visi keliavo savo keliais* Pt., **rankas išbučiuoti** 'labai dėkoti', **ranką tiesti** 'sveikinti', **ranką spausti** 'sveikinti', **ranką paduoti** 2. 'pasveikinti' siejami su mandagumu, t. y. charakterio savybe. Tai galima pavadinti metafora RANKA – MANDAGUMAS. Motyvaciją lemia tai, kad nuo seno žmogus dėkoja, pasisveikina ne tik žodžiais, bet ir kūno kalba (rankos pakėlimu prie kepurės, rankos padavimu ar paspaudimu). Juk rankos tarsi yra tam duotos, kad kažką paimtų, suspaustų. O štai frazeologizmas **ranką kyštelėti** 'šaltai atsisveikinti': *Kyštelėjo ranką ir nieko nepasakęs nuėjo* Rk. vartojamas nemandagumui pavadinti. Ranka yra tiesiama į priekį tik trumpam, staigiai ją kišant. Be to, šį veiksmą sukonkretina veiksmožodžio *kyštelėti* priesaga *-telėti*, kuri priklauso akimirkos veiksmą rodančių vedinių grupei. Taigi metafora RANKA – NEMANDAGUMAS.

1.6.2.2. RANKA – ATVIRUMAS, NUOŠIRDUMAS. Frazeologizmai siejami su atvirumu, nuoširdumu, pvz.: **ranką ant širdies** 'atvirai prisipažįstant', **ranką pridėjus prie širdies** 'atvirai,

nuoširdžiai', **atviromis rankomis ir širdimis** 'atvirai, nuoširdžiai': *Visi pažįstami atviromis rankomis ir širdimis priima, anė išsižioti neduoda man apie grįžimą atgal* Žem. Pirmų dviejų frazeologizmų sąsajas su charakterio savybe, t. y. atvirumu, nuoširdumu, lemia ne tik leksema *ranka*, bet ir leksema *širdis*. Juk širdis yra ne tik kraujo varomas organas, bet ir siela, jausmas. Kai žmogus sulenkia ir priglaudžia ranką prie širdies, jis pasirengęs nuoširdžiam pokalbiui ar priėmimui. Paskutiniojo frazeologizmo reikšmę pabrėžia būdvardis *atviromis* (plg. **atviras** 3. 'nuoširdus, viską pasakantis' DŽ: 61). Rankos yra nesukryžiuotos, žmogus jomis savęs nepridengia, nesislepia. Jis yra nuoširdus. Taigi metafora RANKA – ATVIRUMAS, NUOŠIRDUMAS.

1.6.2.3. Frazeologizmai su leksema **ranka** apibūdina taupumą, gobšumą. Frazeologizmai **ranka dreba** 'nesinori (imti)' ir **rankos dreba** 'gaila (išleisti)': *Namiškis, priešingai: kapeiką sau ar kitam išleisti – rankos jam dreba* Žem. yra morfologiniai variantai, besiskiriantys daiktavardžio skaičiumi (**ranka – rankos**). Kaip jau buvo minėta, rankos gali ne tik imti, bet ir duoti. Jei žmogus nenori ko nors atiduoti, rankos virpa, purtosi. Taupumą, gobšumą apibūdina ir kitokie frazeologizmai, pvz.: **atbula ranka** 2. 'nenoromis, šykštint': *Kai atbula ranka duoda, tai ir imt nenori* Rs. Žmogus ką nors paduoda ar dovanoja ne taip, kaip įprasta. Rankos nėra drąsiai ištiesiamos į priekį, jos tarsi atbulos, t. y. it judančios atgal, nenorinčios nieko atiduoti. O štai frazeologizmo **kietų rankų** 'apie taupų': *Ji buvo kietų rankų ir dolerį pagaudavo, nors tasai turėtų ir labai trumpą uodegėlę* Dovyd. motyvacija skiriasi. Rankos yra stiprios, tvirtos. Jos yra tarsi talpykla, jėgą slepianti. Jos gali daiktą suspausti ir tvirtai laikyti, nepaleisti. Konkretus vaizdas yra perkeliamas į kitą sferą, t. y. žmogaus charakterio ypatybę – taupumą. Čia galima kalbėti apie metaforą RANKA – TAUPUMAS, GOBŠUMAS.

1.6.2.4. Antra vertus, su leksema **ranka** yra frazeologizmų, priešingų taupumui, gobšumui, žyminčių išlaidumą, dosnumą. Antai frazeologizmo **rankos neprilaikant** 'duodama nešykštint': *Duodu duodu rankos neprilaikydama, o kai reikia žmogų prisišaukti – nugaras man atsuka* Balt. reikšmę lemia veiksmazodis *neprilaikant*. Žmogus, ką nors duodamas, rankos nelaiko, ji yra nesuvaržyta, galinti laisvai judėti. Frazeologizmo **riebia ranka** 'negailint, nešykštint': *Riebia ranka daviau uogų* Plng. perkėlimo vaizdas kitoks: riebi ranka yra plati, didelė, t. y. suaugusio žmogaus. Vadinasi, tokia ranka didesnė talpykla. Taigi žmogus, ko nors negailintis, ir daug duoda. Frazeologizmo **abiem rankom** 1. 'mielai, netaupant, gausiai (dalyti)': *Jį visi skriaudžia, jį apgaudinėja, o jis ir žmona, lyg maži kūdikiai, to nei nenumano, nei mato ir visa abiem rankom išdalija kitiems* Vaižg. perkėlimo vaizdas dar ryškesnis. Abejomis rankomis galima duoti, suteikti daugiau nei viena. Taigi konceptualioji metafora RANKA – IŠLAIDUMAS, DOSNUMAS.

1.6.2.5. Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako drąsą, pvz.: **ranka nesudreba** 'drįsta': *Kaip matai paleidžiu viską dūmais, jei prisakysit! Ranka nesudrebės!* rš. Kai ranka nedreba, nevirpa, žmogus jaučiasi drąsiai, dėl nieko nesibaimina. Tokią frazeologizmo reikšmę pabrėžia priešdėlis *ne-* (nesudreba). Šiai grupei priskiriamas ir kitas frazeologizmas: **ranka pasikėlė** 'išdrįso': *Kirs! Ar tau pasikels ranka? – paniekino ją išdidžiai* rš. Kai ranka yra pakeliama į viršų, žmogus yra pasirengęs veikti, dirbti. Šie frazeologizmai atstovauja metaforai RANKA – DRĄSUMAS.

1.6.2.6. Frazeologizmai su leksema **ranka** žymi ne tik drąsą, drąsumą, bet ir atvirksčiai – bailumą, nedrąsumą, pvz.: **rankos svyra** 'nedrąsu (ką daryti)': *Nebedrįstu leisti pinigų bitėms gaivinti, kada žmonės negaivinami žūsta... Rankos svyra* Pt. Rankos linksta – tai jos krypta žemyn. Kai rankos yra nuleidžiamos, žmogus nustoja veikęs, dirbęs. Taigi galima konceptualioji metafora RANKA – BAILUMAS, NEDRĄSUMAS.

1.6.2.7. Konceptualiąją metaforą RANKA – LENGVABŪDIŠKUMAS nusako tokie frazeologizmai: **lengva ranka** 1. 'lengvabūdiškai': *Atsirado gerų dėdžių, kurie, neįsigilinę į reikalą, lengva ranka stojo jo ginti* rš., **lengva ranka** 2. 'traukia užėiti': *Kur liūbiju, tai taip ranka lengva* Lz. Šių frazeologizmų reikšmę lemia būdvardžio *lengva* reikšmė. Pastebėta, kad žmogui žodis *lengvas* yra tai, kas nesunkiai, be didelių pastangų, vargo padaromas ar įvykdomas.

1.6.2.8. Keli frazeologizmai gali nusakyti žmogaus charakterio savybes – žeminimąsi, pataikavimą, – tai, kad asmuo, ko nors prašantis, pageidaujantis, pats žeminasi, pataikauja, pvz.: **ranką bučiuoti** 'pataikauti': *Jis gi prieš visus lankstėsi ir buvo pasirengęs bučiuoti ranką kiekvienam, kas tik panorės ją atkišti* Myk–Put. Šiuo atveju būtina aplinka, nes ranką bučiuoti galima ne tik pataikaujant, žeminantis, bet ir gerbiant, mylint kitą asmenį ar jam dėkojant. Tačiau frazeologizmo **rankas laižyti** 'pataikauti, žemintis' reikšmė yra akivaizdi, platesnės frazeologinės aplinkos nereikia. Neigiamą atspalvį pabrėžia veiksmažodis *laižyti* (plg. **laižytis** 3. prk. 'gerintis, pataikauti' DŽ: 352). Taigi metafora RANKA – ŽEMINIMASIS, PATAIKAVIMAS.

1.6.3. Frazeologizmai su leksema **ranka** taip pat įvardija įvairius moralės dalykus: abejingumą, niekšiškumą ir kenkimą, sąžiningumą ir kt.

1.6.3.1. Frazeologizmai **į ranką neimti** 'visai nesidomėti', **į rankas neimti** 'visai nesidomėti': *Kad aš taip būčiau žinojęs, būčiau ir knygos į rankas neėmęs* Vien., **ranka numoti** 'nekreipti dėmesio, nepaisyti', **su ranka numoti** 'nekreipti dėmesio, nepaisyti': *Numojo su ranka ir išėjo į Latviją* Trš. žymi abejingumą. Tokį vertinimą lemia veiksmažodžiai *neimti* ir *numoti*. Jei žmogus

rankomis nieko neima, jam to dalyko nereikia, jis yra nesuinteresuotas. Kaip matyti, abejingumą rodo ir ranka. Ji yra tiesiama į priekį ir staigiai patraukiama atgal. Toks rankos mostas žymi pasitraukimą, pasišalinimą, nesusidomėjimą. Tokie yra frazeologizmai **rankas nusiplauti** 'nusišalinti, nekreipti dėmesio, nesikišti', **rankas plauti sau** 'nesikišti': *Geriausieji kaip Pilotas plauna sau rankas* Pt. – metonimiškas abejingumo nusakymas. Visi pateikti frazeologizmai yra variantai. Taigi galima kalbėti apie konceptualiąją metaforą RANKA – ABEJINGUMAS.

1.6.3.2. Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako sąžiningumą, pvz.: **gryna ranka** 'be gudrumo, suktumo', **ranką padėjus ant širdies** 'sąžiningai', **rankas deginti** 'kelti nemalonumą (jaučiant sąžinės graužimą)': *Į ranką įspausti pinigai neturi jokios vertės – jie primena tik neseną gėdą ir degina rankas* Vencl. Kad žmogus negerai jaučiasi, jaučia sąžinės graužimą, rodo veiksmazodis *deginti*. Šis veiksmas žymi skausmą, dilginimą. Žmogus negali nurimti, atsipalaiduoti. Metafora RANKA – SAŽININGUMAS.

1.6.3.3. Frazeologizmai **riestos rankos** 'savanaudis', **rankos palinkusios į save** 'žiūri savo naudos': *Ir švento in save rankelės palinkę* Lp. nusako savanaudiškumą. Taigi galima konceptualioji metafora RANKA – SAVANAUDIŠKUMAS. Rankos nėra ištiesiamos į priekį link kito asmens. Jos yra sulenkiamos ir atsukamos į save. Toks veiksmas rodo, kad žmogus visko tik sau trokšta, siekia.

1.6.3.4. Metaforą RANKA – NIEKŠIŠKUMAS, KENKIMAS paaiškina toks frazeologizmas: **pikta ranka** 'niekšas': *Tiltą norėjo sunaikinti pikta ranka* Gric. Šio frazeologizmo reikšmę pabrėžia būdvardis *pikta*. Piktas žmogus gali būti vaidingas, užgaulus, įžeidžiantis. Tokio žmogaus net rankos yra negeros, siekiančios daryti blogą (plg. **piktas** 4. 'blogas, nelemtas' DŽ: 554). Rankos yra lyg talpykla, blogis tūno jose.

1.6.4. Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako įvairias žmogaus valios savybes, t. y. norėjimą ir nenorėjimą, priklausymą ir susitvardymą, palaikymą ir nepaisymą.

1.6.4.1. RANKA – NORĖJIMAS, TIKĖJIMAS. Frazeologizmai gali reikšti ko nors norėjimą, tikėjimą, pvz.: **ranka siekti** 'labai norėti', **rankos dyga** 'norisi (ką paimiti)', **rankos virpa** 'labai ko nori', **iš rankų traukti** 'labai pageidauti gauti'. Žmogus, norėdamas ką nors gauti, siekia rankomis ar traukia iš rankų. Juk tik rankomis jis gali paimiti tai, kas jam yra svarbu. Kai žmogus ypač ko nors trokšta, jo rankos virpa, t. y. dreba, tirta. Prie šios grupės priskiriami ir tokie frazeologizmai: **į** (kieno) **rankas žiūrėti** 'tikėtis malonės, paramos, maisto' ir **į** (kieno) **rankas veizėti** 'tikėtis malonės, paramos, maisto': *Į svetimas rankas veizėti yra tai svetimo kąsnio norėti* LTR. Pateikti frazeologizmai

yra leksiniai variantai: skiriasi jų leksemos – *žiūrėti* ir *vezėti*. Pastaroji leksema yra tarmybė, ji nepriklauso bendrinei kalbai, tačiau šnekoje funkcionuoja kaip tam tikras leksinis variantas. „Pakeitus tarminį žodį bendrinės kalbos žodžiu, frazeologinio junginio neliktų. Todėl bendrinėje kalboje tokie frazeologiniai junginiai su svetimybėmis ar tarminiais žodžiais toleruojami“ (Paulauskas 1977: 9).

1.6.4.2. RANKA – NENORĖJIMAS. Rastas vienas frazeologinis junginys, siejamas su nenoru: **atgalia ranka** 2. 'nenoromis, šykštinti': *Duona karti atgalia ranka paduota* Km. Tokią frazeologizmo sąsają lemia ne tik leksema **ranka**, bet būdvardis *atgalia*, kurio reikšmė – 'kita puse atsuktas'.

1.6.4.3. Metaforą RANKA – PRIKLAUSYMAS, DRAUDIMAS paaiškina tokie frazeologizmai: (kieno) **ranka kaba** 'yra priklausomybėje, priklauso nuo ko': *Bet ir ant jų gana kabėjo ranka pono: juk be žinios kunigaikščio jie negalėjo nei savo dukterį ištekėdinti* A., (kieno) **rankas pažinti** 'patirti priespaudą', (kieno) **rankoje sėdėti** 2. 'priklausyti (nuo ko)', **surištas rankas turėti** 'negalėti laisvai elgtis', **rankas surišti** 1. 'suaržyti, neleisti ko daryti': *Juozapo nelaimė žmonėms, rodos, surišo rankas: nuo ankstyvo pavasario ligi rudens nė vienas nepasirašė po pareiškimu* Bub. Priklausymo sferą motyvuoja frazeologizmai **po** (kieno) **rankomis** 'žinioje, priklausomybėje', **po** (kieno) **ranka** 'priklausomybėje'. Kai rankos yra surištos, žmogus nebegali jų laisvai judinti, ką nors daryti. Taigi žmogus nebegali laisvai elgtis, jam yra trukdoma. Tai sustabarėjusios prielinksninės konstrukcijos. Jos parodo, kad būti po ranka, po rankomis, kaip ir po kojomis, reiškia būti priklausomam.

1.6.4.4. Frazeologizmai su leksema **ranka** vartojami, kai norima išreikšti susitvardymą, pvz.: **į rankas paimti save** 'susitvardyti', **į ranką paimti save** 'susitvardyti', **į rankas suimti save** 'susitvardyti': *Pažadu, kad tai nepasikartos. Aš suimsiu save į rankas* rš. Kaip matyti, svarbiausias jungimo dėmuo yra veiksmažodis *paimti*. Jis valdo galininką, prišliejama prielinksninė konstrukcija (**į rankas**). Rankos rodo kryptį į vidų, tarsi valdo žmogų. Rankos yra tarsi talpykla, indas, gebantis įtraukti. Visi šie frazeologizmai yra variantai. Pirmas ir antras frazeologizmai yra morfologiniai variantai (**į rankas** – **į ranką**), antras ir trečias – mišrieji frazeologizmų variantai, turintys įvairiausių variantų požymių: morfologiniai (**į ranką** – **į rankas**) ir darybiniai (**paimti** – **suimti**). Iš pavyzdžių matyti, kad mišrieji variantai sieja įvairiausių variantų tipus ir sudaro skirtingas kombinacijas. Tokių frazeologizmų konceptualioji metafora yra RANKA – SUSITVARDYMAS.

1.6.4.5. Keletas frazeologizmų su leksema **ranka** apibūdina laisvumą, savarankiškumą, pvz.: **rankas prasiskėsti** 'pabūti vienam, laisvam', **rankos atsileido** 'įgavo valią', **rankas atrišti** 'leisti laisvai elgtis': *Susirinkimininkams buvo atrištos rankos viešai veikti* prš. Šių frazeologizmų reikšmę lemia veiksmazodžiai *prasiskėsti, atsileisti, atrišti*. Rankos nėra varžomos. Jos gali laisvai judėti. Antai frazeologizmai **laisvas rankas duoti** 'suteikti laisvę', **laisvas rankas palikti** 'leisti savarankiškai elgtis', **laisva ranka** 'nesuvaržytas', **laisvas rankas turėti** 1. 'būti neužimtam, netrukdomam': *Vien tas gerai, kad žmogus laisvesnes rankas turėsi. Nebūsi pririštas prie dvaro, galėsi eiti kur nori* Myk–Put. yra variantai. Jie taip pat nusako laisvumą, savarankiškumą. Konkretus vaizdas perkeliamas abstraktui: motyvuoja būdvardis *laisva*. Žmogaus rankos yra laisvos, todėl jis gali laisvai, nieko netrukdomas imtis veiklos, dirbti, elgtis taip, kaip nori. Konceptualioji metafora yra RANKA – LAISVUMAS, SAVARANKIŠKUMAS.

1.6.4.6. Kai norima žmogų paraginti, paskatinti, vartojamas frazeologizmas **rankos nenutrūks** 'sakoma raginant dirbti': *Ar tau būt nutrūkę rankos?* Lg. Sakinio formos frazeologizmas taikomas raginimui, kad sunkiai dirbant rankos negali nutrūkti. Taigi galima metafora RANKA – RAGINIMAS.

1.6.4.7. Frazeologizmas **ranką pakelti** 1. 'balsuoti': *O kai reikėjo balsuoti už pasiūlymą mesti Sanavaitį iš partijos, niekas nepakėlė rankos* Bub. nusako kito asmens palaikymą. Ranka yra pakeliama į viršų, ji yra tam tikras ženklas. Pakėlęs ranką, žmogus atkreipia į save dėmesį. Šiai grupei priskiriami ir tokie frazeologizmai, kurių pagrindinė leksema yra ne tik **ranka**, bet ir **koja**, pvz.: **rankas ir kojas pakelti** 'labai entuziastingai balsuoti': *Pakėlė rankas ir kojas už mane* Trgn., **abi rankas ir kojas pakelti** 'be svyravimų balsuoti, pritarti'. Šie frazeologizmai nusako dar didesnę palaikymą, pritarimą. Ypač tokią reikšmę pabrėžia skaitvardis *abi*. Aptariamuosius frazeologizmus galima vadinti kvantitatyviniais (A. Nazarjano terminas). Šių frazeologizmų variantai vienas nuo kito skiriasi dėmenų skaičiumi. Papildomi žodžiai reikšmės nepakeičia. Tokio tipo variantai yra **rankas ir kojas** – **abi rankas ir kojas**. Išvardytų frazeologizmų metaforą būtų galima žymėti taip – RANKA – PALAIKYMAS.

1.6.4.8. Antra vertus, su leksema **ranka** yra keletas frazeologizmų, turinčių priešingą reikšmę, žyminčių neklausymą, nesutikimą, nepaisymą. Paprastai asmuo rankos judesiu, mostu parodo, kad nesutinka, prieštarauja veikti, pvz.: **ranka mostelėti** 'niekais nuleisti, nepaisyti', **rankomis mosuoti** 'griežtai nesutikti, priešintis', **ranka moti** 'nekreipti dėmesio, nepaisyti': *Žiūrėdami žinybiškumo tokie*

vadovai moja ranka į valstybės interesus rš. Vadinasi, galima metafora RANKA – NESUTIKIMAS, NEPAISYMAS.

1.6.4.9. Frazeologizmai su leksema **ranka** apibūdina ir žmogaus nevalią, pvz.: **trumpos rankos** 'neturi valios': *Dabar rankos trumpos, tai makliorstvos prasidejo, kažkokios skolos atsirado* Gric., **rankas atkišęs** 'be atodairos': *Prie butelio puolu kaip beprotis, atkišęs rankas* Tr. Pastarojo frazeologizmo reikšmę ryškina veiksmažodžio išvestinė forma – dalyvis. Žmogus, ko nors siekdamas, be ko nors negalėdamas išgyventi, atkiša, ištiesia rankas į priekį, tarsi taip sumažinamas atstumas iki siekiamo tikslo. Taigi turime RANKA – NEVALINGUMAS metaforą.

1.6.4.10. Frazeologizmai su leksema **ranka** taip pat apibūdina vieną iš proto savybių – gudrumą, suktumą, pvz.: **plika ranka** 2. 'be gudrumo, suktumo': *Jo plika ranka jau nebepaimsi* Ds. Tokią šio frazeologizmo reikšmę motyvuoja būdvardis *plika* (plg. **plikas** – 3. 'niekuo neapdengtas, neapklotas, grynas' DŽ: 568). Šiuo atveju metafora yra RANKA – GUDRUMAS, SUKTUMAS.

*

Frazeologizmais, priklausančiais abstrakčiausiam konceptui PSICHIKA, įvardijami įvairūs žmogaus jausmai, charakterio savybės, valingumas. Apibendrinant su PSICHIKOS konceptu susijusius frazeologizmus ir jų variantus, galima sakyti, kad jų yra daugiausia (apie 30 procentų). Tai galima paaiškinti tuo, kad tada, kai žmogus jaudinasi, svarsto, džiaugiasi ir kt., rankų judesiais tarsi parodo vidinį pasaulį. Kaip buvo sakyta, rankos – laisviausia kūno dalis. Per jas, jų judesius (kūniškumą) žmonės pažįsta save, sudėtingą pasaulį.

1.7. SIMBOLIŠKUMAS

Šis skyrius, pasak J. Paulausko, „sąlygiškai pavadintas simboliais. Čia dedami žmogaus dvasinės kūrybos objektų pavadinimai, nusakomi frazeologizmais. Tai kalba, raštas, menas, mokslas, sužinojimo būdai, pažiūros“ (1995: 10). Frazeologizmai su leksema **ranka** gali nusakyti skirtingus kalbos, mokėjimo ir kt. dalykus (prašymą, tvirtinimą, lažinimąsi, rašymą, nagingumą, nesugebėjimą, sužinojimą). Taigi abstrakčiausias konceptas – SIMBOLIŠKUMAS.

1.7.1. Metaforą RANKA – PRAŠYMAS paaiškina tokie frazeologizmai: **į ranką bučiuoti** 'labai prašyti': *Ji būt ėjus, bet nori, kad į ranką bučiuotų* Snt., **rankas kojas bučiuoti** 'nuolankiai prašyti'. Pastarojo frazeologizmo pagrindinis dėmuo yra ne tik leksema **ranka**, bet ir leksema **koja**. Nuo seno žinoma, kad bučiavimas yra nuolankumo, malonės prašymo ženklas. Žmogus kitam bučiuoja ranką, kai ko nors tikisi. Beje, bučiavimas gali būti siejamas ne tik su prašymu, bet ir su dėkojimu (plg. **į rankas bučiuoti** 'labai dėkoti' FŽ: 577).

1.7.2. RANKA – LAŽINIMASIS. Tik 3 frazeologizmai nusako lažinimąsi, pvz.: **rankas sukeisti** 'patvirtinti lažybas', **į ranką šerti** 'lažintis': *Penkiolika tonų bus – galiu rankon šert* Slm., **rankas perimti** 2. 'būti liudininku': *Juodu sulygo ristas, kas ten jiedviem ir rankas perėmė* Plt. Norint, kad įvyktų lažybos, turi dalyvauti mažiausiai du asmenys. Lažinantis rankos paduodamos vienas kitam. Pavyzdžiai rodo, kad lažinimasis yra skirtingas: galima rankas tik sukeisti ar perimti (paspausti vienas kitam ranką), galima jomis ir sušerti (stipriai vienas kitam paduoti, suspausti ranką arba jomis suploti. Šitaip patvirtinamas susitarimas).

1.7.3. Frazeologizmai **kaip rankose** 'visai tikrai (turi)', **ranką duoti** 1. 'pažadėti', **kaip ranka nukirsti** 'griežtai pasakyti': *Daugiau nieko nepasakė, kaip ranka nukirto ir nutilo* Sk. artimi konceptualiajai metaforai RANKA – LAŽINIMASIS, nes jais taip pat kas nors yra tvirtinama. Vis dėlto išvardyti frazeologizmai gali sudaryti atskirą metaforą RANKA – PATVIRTINIMAS, nes nėra lažinimosi, kuris baigiamas rankų paspaudimu, sukirtimu. Jeigu tvirtinama, tai paprastai esama įsitikinimo. Tai žymi konkretus vaizdas (kažkas yra rankose, ranka duodama ar tarsi ja nukertama).

1.7.4. Frazeologizmas **kaire ranka peržegnoti** 'nebendrauti, ignoruoti, visai atsisakyti': *Peržegnok tu jį kaire ranka ir eik nuo jo* Slk. nusako tylėjimą, ignoravimą. Tokį frazeologizmo vertinimą žymi žodis *kairė*. Yra žinoma, kad žmogus visada žegnojasi dešine, o ne kaire ranka. Taigi konkretus žegnojimosi veiksmas siejamas su abstrakčia sfera – ignoravimu. Galima metafora RANKA – IGNORAVIMAS. Motyvacijos pagrindas – peržegnojimas.

1.7.5. RANKA – RAŠYMAS. Žmogus ranka rašo. Šiam veiksmui žymėti yra tik 2 darybiniai frazeologizmo variantai: **ranką padėti** 'pasirašyti', **ranką pridėti** 1. 'pasirašyti': *Mes jo (Krėvos unijos akto) niekuomet nematėm, ir nė vienas mūsų po juo savo rankos nepridėjo* Vien. Žmonės pasirašydami ranką padeda paprastai ant stalo ar kitur.

1.7.6. Frazeologizmai **sidabrinės rankos** 'nagingas', **auksinės rankos** 'nagingas', **auksines rankas turėti** 'būti nagingam': *Tokias ausines rankas turi... Negi tavęs nepriims atgal į fabriką?* Mar.

nusako nagingumą, mokėjimą. Tokią frazeologizmą reikšmę motyvuoja būdvardžiai *sidabrinis* ir *auksinis*. Sidabras ir auksas – vertingi, labai geri metalai. Žmonės juos vertina. Taigi žmogus, kaip sakoma, turintis sidabrinės ar auksinės rankas, yra gabus įvairiems darbams. Šiuo atveju rankos lyg talpykla, kur glūdi mokėjimas. Nagingumui nusakyti būdingi ir kiti frazeologizmai, pvz.: **rankos limpa** 'sekasi (dirbti)': *Kito rankos lipte limpa prie kiekvieno darbo* Mrj., **rankos neatpuvusios** 'apie nagingą žmogų': *Mūsų Liudos rankos dar neatpuvę, ką paims, tą padarys* Dglš. Kai rankos limpa arba kai jos sveikos, manoma, kad tinkamos darbui, žmonės moka dirbti. Taigi metafora RANKA – NAGINGUMAS, MOKĖJIMAS.

1.7.7. Frazeologizmais **rankos per trumpos** 'nesugebama': *Daug ką prisižiūri, o reikia padaryti – per trumpos rankos* Avyž., **rankos aukštyn** 'sakoma ko nesugebant': *Labai galėjau ir labai sugebėjau [austi], o dabar – aukštyn rankos* Sur. nusakomas nemokėjimas, nesugebėjimas. Kai rankos yra trumpos, žmogus negali pasiekti, t. y. atlikti visų jam skirtų darbų, užduočių. Su išskeltomis į viršų rankomis žmogus taip pat negali imtis veiklos. Išskeltomis rankomis galima tik ką nors laikyti, o ne dirbti. Taigi šią konceptualiąją metaforą būtų galima žymėti taip – RANKA – NEMOKĖJIMAS, NESUGEBĖJIMAS.

1.7.8. Metaforai RANKA – PATIKRINIMAS priklauso toks frazeologizmas: **per rankas perleisti** 1. 'patikrinti': *Kožną niekelį perleidžiu per savo rankas* Skdv. Pastebėta, kad žmogus naują, dar nematytą daiktą čiupinėja abiem rankomis, taip norėdamas labiau išsiaiškinti, ką laiko savo rankose.

*

Frazeologizmais, kaip matyti, įvardijama keletas koncepto SIMBOLIŠKUMAS dalykų (5 procentai). Metaforą RANKA – PRAŠYMAS motyvuoja rankos (taip pat ir kojos) pabučiavimas, LAŽINIMĄSI ir PATVIRTINIMĄ – rankų padavimas, paspaudimas, sukirtimas. Kai žmogus ką nors užrašo, jis deda ranką ant popieriaus lapo, todėl galima kalbėti apie metaforą RAŠYMAS. Visuomenėje nagingo žmogaus rankos visuomenėje įvardijamos kaip sidabrinės, auksinės ar neatpuvusios, taigi galima metafora RANKA – NAGINGUMAS, MOKĖJIMAS. Jeigu rankos yra trumpos arba išskeltos aukštyn, žmogus gerai arba iš viso negali atlikti užduoties (NEMOKĖJIMAS, NESUGEBĖJIMAS). PATIKRINIMĄ motyvuoja čiupinėjimas, abiejų rankų prisilietimas prie kokio nors daikto.

1.8. VISUOMENIŠKUMAS

Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako įvairius žmonių santykius: draugiškumą, vadovavimą, pagalbą, valdymą, svečiavimąsi, tarnavimą ir kt. Taigi abstrakčiausias konceptas yra VISUOMENIŠKUMAS.

1.8.1.RANKA – VEDYBOS. Keletas frazeologizmų nusako sutuoktuves ar rengimąsi joms, pvz.: **rankos prašyti** 'siūlyti ištekėti', **ranką pažadėti** 'sutikti ištekėti', **ranką duoti** 3. 'sutikti tekėti', **rankas rišti** 'tuoktis', **rankas dėti** 'ištekėti, susituokti', **ranką gauti** 'vesti', **ranką atiduoti** 'ištekėti', **rankas sudėti** 2. 'sutuokti'. Nuo seno yra žinoma, kad jaunikaitis, norėdamas vesti, prašo savo išrinktosios rankos, o ši, sutikdama už jo tekėti, pažada, arba duoda savo ranką. Tuokdamiesi jaunieji vienas kitam ant dešinėsios rankos užmauna žiedus, taip patvirtinama santuoka. Antai frazeologizmas **rankas pasmardinti** 'ištekėti (nevykusiai)': *Nieko gero nepažinau, jau rankeles pasmardinau* Btg. nusako prastą, blogą gyvenimą susituokus. Tokį vertinimą motyvuoja leksema **pasmardinti** (plg. **smardinti** 'daryti smirdintį, dvokiantį' DŽ: 715). Taigi jeigu žmogaus rankos smirdančios, frazeologizmas tvirtina, kad santuoka negali būti sėkminga.

1.8.2. Metaforai RANKA – DRAUGIŠKUMAS, SUTARIMAS tinka frazeologizmai **viena ranka** 'sutartinai', **viena ranka** 'apie sutartinai veikiančius', **vieną ranką laikyti** 'sutartinai veikti', **vieną ranką turėti** 'sutartinai veikti', **rankas sudėti** 3. 'išvien imti dirbti': *Sudėkim rankas, dirbkim pasidėdami* Lp., **ranką ištiesti** 1. 'susitaikyti, bendrauti', **ranką paduoti** 4. 'susitaikyti', **iš vienos rankos** 'išvien, sutartinai', **iš vienos rankos būti** 'sutarti': *Su kunigais, kaip pats jis visiems sakydavo, buvo „iš vienos rankos“* Cvir. Tą patį darbą geriau ir greičiau gali atlikti ne vienas, o du ar keli asmenys. Jie susitelkia, susiburia vienam darbui, veikia sutartinai, draugiškai. Kai ranka ištiesiama, paduodama kitam asmeniui, žmonės ne tik pasisveikina, bet ir susitaiko.

1.8.3. Frazeologizmai **į rankas suimti** 'sutvardyti', **rankoje laikyti** 'drausminti, valdyti', (kieno) **rankose laikyti** 'valdyti, tvarkyti', **rankoje būti** 'valdyti', **į savo rankas paimti** 'vadovauti': *Prie tokios administracijos Alfonsas Gerulevičius greit išplaukė viršun ir visą valdžią paėmė į savo rankas* Vien. įvardija vadovavimą, valdymą. Rankos yra tam tikras indas, talpykla. Jose galima būti, ką nors laikyti. Valdymą taip pat pabrėžia tokie frazeologizmai: **stipri ranka** 'apie tvirtą valdymą', **tvirta ranka** 'apie griežtą valdymą', **geležine ranka** 'griežtai (valdo)'. Tokį vertinimą motyvuoja būdvardžiai *stipri, tvirta, geležinė*. Žmogus, turintis tokias rankas, yra tvirtas, pajėgus ir net galingas.

Frazeologizmas **į rankas paimti** 1. 'tvarkyti': *Tuomet aš buvau naivi, nepatyrusi, nemokėjau paimti į rankas savo šeimos ir savo pačios likimo* rš. turi reikšmę 'daryti tvarką', o ne tik 'vadovauti'. Frazeologizmas **rankas išskėsti** 'padidinti savo įtaką': *Kad prūsas nebūtų gavęs rankų išskėst, būtų kitaip buvę* Gs. taip pat žymi įtaką, valdymą. Rankas galima ne tik pakelti ar nuleisti žemyn, bet ir išskėsti, ką nors apglėbti. Kai rankos yra išskečiamos, žmogus atrodo didesnis, grėsmingesnis, galintis aplink save sutelkti ir valdyti kitus asmenis. Taigi konceptualioji metafora yra RANKA – VADOVAVIMAS, VALDYMAS.

1.8.4. Keliolika frazeologizmų ir jų variantų su leksema **ranka** susiję su pagalba, pavadavimu: **rankas išmainyti** 'pavaduoti darbe', **rankas palengvinti** 'padėti dirbti': *Jau ir mano rankas palengvino* Žem., **ranką pratiesti** 'padėti', **rankas plauti** 'padėti', **ranką pasiduoti** 'padėti, pagelbėti vienas kitam', **ranką laikyti** 'pagelbėti', **rankas numainyti** 'padėti, patarnauti, būti naudingam': *Išaugsit, galgi svietui rankas numainysit ir savo seną tėvulį ir močekėlę dadabosit* Rod., **rankas užmainyti** 'pavaduoti', **rankas plauti** 'padėti', **pagalbos ranką ištiesti** 'padėti, pagelbėti'. Tai galima metafora RANKA – PAGALBA. Konkretus vaizdas (rankos ištiesimas, padavimas, jos palaikymas, jų plovimas ir pan.) gretinamas su abstraktesne sfera – žmonių santykiais. Ypač būdingas šios grupės frazeologizmas yra **ranka prausia ranką** 'vienas kitam padeda' – metonimiškas pagalbos nusakymas.

1.8.5. Keletas frazeologizmų su leksema **ranka** nusako svečiavimąsi, pvz.: **dykomis rankomis** 2. 'be dovanų': *Krikštynos[na] negi nueisi dykom rankom* Slm., **sausa ranka** 'be dovanų', **tuščia ranka** 'be dovanų', **tuščiomis rankomis** 2. 'be dovanų', **su tuščia ranka** 'be dovanų'. Tokių šių frazeologizmų vertinimą lemia būdvardžiai *sausa, tuščia, dyka*. Ranka, kaip talpykla, yra tuščia. Yra priimta, kad žmogus, eidamas į svečius pas draugą, giminaitį ar kaimyną, nešasi dovanų. Šiuo atveju einama dykomis ar tuščiomis rankomis. Susidaro metafora RANKA – SVEČIAVIMASIS.

1.8.6. RANKA – PRIEŠIŠKUMAS, ATSIŠAKYMAS. Frazeologizmai **rankas kratyti** 'labai ko nenorėti, atsisakinėti' ir **rankomis kratytis** 'labai atsisakinėti': *Jis ėmė kratytis rankomis: – Aš nieko nežinau ir nieko nenoriu žinot, eikit pas kunigą vikarą* rš. yra sintaksiniai variantai. Frazeologizmai žymi priešišumą, atsisakymą. Pastebėta, kad žmogus purto rankas, kai nori, kad nuo jų nukristų, dingtų, išnyktų tai, kas jam yra nemalonu, nereikalinga. Taigi konkretus vaizdas (rankos kratymas) gretinamas su abstraktesne sfera – atsisakymu.

1.8.7. Keletas frazeologizmų su leksema **ranka** skiriama tarnavimui, pvz.: **į svetimas rankas išėiti** 'pradėti tarnauti', **po svetimas rankas** 'tarnaujant': *Po svetimas rankas kiek vargo matēm Rdn.* Taip susidaro metafora RANKA – TARNAVIMAS. Frazeologizmų dėmuo *svetimas* nurodo, kad asmuo gyvena, veikia ne savo, o kitiems priklausančioje aplinkoje (plg. **svetimas** 1. 'priklausantis kitiems' DŽ: 795).

1.8.8. Frazeologizmai su leksema **ranka** nusako nedorą darbą, nusikaltimą, pvz.: **rankas purvinti** 'daryti nedorą darbą, nusikalsti', **rankas šmeižtis** 'prisidėti prie kokio negarbingo darbo', **rankas tepti** 'prisidėti prie kokio negarbingo darbo', **rankas teptis** 'užsiimti negražiais darbais', **rankų sutepimas** 'nusikalstamas veiksmas': *Rankų sutepimas brolžudyste LzP.* Tokią frazeologizmų reikšmę motyvuoja veiksmažodžiai *purvinti, tepti, šmeižti*. Metafora RANKA – NEDORAS DARBAS, NUSIKALTIMAS.

1.8.9. Frazeologizmais **už rankos nutverti** 'pagauti vagiant', **už rankos pagauti** 'nutverti vagiant', **už rankos paimti** 'pagauti vagiant': *Už rankos nepaėmęs nevadink vagiu Lp., už rankos sučiupti nutverti nusikalstant* teigiama, kad nedora pašalinama, vagis yra sučiumpamas. Išvardyti žodžių junginiai yra leksiniai frazeologizmų variantai, kurie skiriasi žodžiais (*nutverti, pagauti, paimti, sučiupti*). Taigi nutveriant, pagaunant ir kt. sutrukdoma vagiui, nusikaltėliui. Tuomet jis nebegali veikti, t. y. ką nors imti, pasisavinti. Galima metafora RANKA – SUTRUKDYMAS NEDORAI VEIKLAI.

1.8.10. Frazeologizmai **dykomis rankomis** 3. '*be ginklo*', **plikomis rankomis** '*be ginklų*': *Vyrai, – tarė pakuždomis, – mes juos paimtume plikomis rankomis* Myk–Put. įvardija kovojimą, kariavimą. Konceptualioji metafora yra RANKA – KARIAVIMAS. Jos motyvaciją pabrėžia būdvardžiai *plika, dyka*. Rankos nebūtinai ką nors laiko. Jos gali būti laisvos, tuščios. Pastebėta, kad žmogus ne visada ginasi ar puola ką nors laikydamas rankose ir kokį daiktą panaudodamas. Jis gali gintis tiesiog rankomis, t. y. neturėdamas ginklo.

1.8.11. Metaforą RANKA – PASIDAVIMAS apibūdina tokie frazeologizmai: **ranką kelti** 2. 'pasiduoti', **rankas aukštyn** 'liepimas pasiduoti', **rankų pakėlimas** 'pasidavimas': *Tai tas pats, kaip ir rankų pakėlimas. Juk į priešą, kuris jau pakėlęs rankas, nebešaudoma* Simon. Nuo seno yra žinoma, kad žmogus, iškėlęs į viršų rankas, yra pasirengęs pasiduoti, nebekovoti. Su iškeltomis į viršų rankomis nieko nebeįmanoma padaryti. Žmogus negali apsiginti, tik pasiduoti kito malonei.

*

Apibendrinant su VISUOMENIŠKUMO konceptu susijusius frazeologizmus ir jų variantus, galima sakyti, kad jie sudaro vieną iš gausiausių grupių (19 procentų). VEDYBAS motyvuoja rankos prašymas, pažadėjimas, davimas, gavimas ir kt., DRAUGIŠKUMA, SUTARIMA ir PAGALBA – rankų sudėjimas; kad būtų įmanoma išvien, sutartinai veikti – ir rankų ištiesimas, padavimas, jų plovimas ir pan. Kai asmuo nori vadovauti, kalba apie ko nors paėmimą į rankas arba pabrėžia rankų tvirtumą. Kai rankos yra kratomos, žmogus priešinasi, atsisako, todėl galima kalbėti apie metaforą RANKA – PRIEŠIŠKUMAS, ATSIŠAKYMAS. Metaforą RANKA – TARNAVIMAS motyvuoja junginys svetimos rankos (t. y. asmuo dirba ne sau, o svetimiems), o metaforą RANKA – NEDORAS DARBAS, NUSIKALTIMAS apibūdina rankų purvinumas, sutepimas, šmeižimas. Kai rankos yra dykos ar plikos, galima kalbėti apie metaforą RANKA – KARIAVIMAS (be ginklų, savomis rankomis). Metaforą RANKA – PASIDAVIMAS motyvuoja rankų pakėlimas aukštyn.

1.9. DARBAS

Frazeologizmai su leksema *ranka* palyginti dažnai susiję su dirbimu. J. Paulauskas juos skiria darbo skyriaus frazeologizmams (SLKFŽ 1995: 307–328). Į konceptą DARBAS įeina su leksema *ranka* susijusių frazeologizmų grupelių, nurodančių dirbimą, tingėjimą, rambumą, ilsėjimąsi ir kt. Galima kalbėti apie konceptualiąsias DARBO atmainas.

1.9.1. Didelė dalis frazeologizmų su leksema *ranka* skiriama darbui (24 procentai). Taigi susidaro konceptualioji metafora RANKA – DIRBIMAS, pvz.: **ranką dėti** 'greitai padirbti', **ranką pajudinti** 'šį tą nuveikti': *Rodos, viską kažkas sutvarkys už tave, nereiks pajudinti net rankos* Ap., **ranką pridėti** 1. 'padirbėti', **ranką prikišti** 'bent kiek padirbėti': *Visados eik ranką prikišęs prie gyvulio* Žl., **rankos panižo** 'užėjo noras ką padaryti', **rankas atsiraityti** 'imti smarkiai veikti', **rankas prikišti** 'bent kiek padirbėti', **rankų neiškečiant** 'apie darbą be poilsio', **rankų pridėjimas** 'dirbimas', **rankų prikišimas** 'dirbimas', **į rankas paimti** 2. 'dirbti', **iš rankos neiškristi** 'nuolat dirbti', **iš rankų neleidžia** 'nuolat dirba' ir kt. Atlikdamas kokį nors darbą žmogus judina ranką. Judesys motyvuoja darbą. Be to, kaip rodo pavyzdžiai, darbo procesą stiprina priešdėliai *pa-* (paimti, pajudinti, panižo), *pri-* (prikišti, pridėti). Šie priešdėliai vartojami tam tikram veiksmui žymėti. Darbo

savitumą ryškina veiksmažodžių reikšmė. Frazeologizmo **rankas prisirišti** reikšmė yra 'darbais užsiimti': *Prisirišusi rankas su vaiku* Grd. Veiksmažodžio *prisirišti* sangražinė forma rodo, kad veiksmą atlieka ne kitas asmuo, o pats veikėjas. Vadinasi, jis savo noru dirba ar ką nors veikia.

1.9.2. Kai ranka nėra judri, kai žmogus jos nejudina arba nuleidžia ją žemyn, nedirbama, pvz.: **rankos nekišti** 1. 'visai nieko nedaryti', **rankoje neturėti** 'visai nedirbti (kuo)', **rankas paleisti** 'liautis dirbus', **rankas pasidėti** 'liautis dirbus ar nepradėti dirbti': *Dar žadėjom kokį skūngalį budavoti, ale pasidėjom rankas* Trg., **rankas sudėti** 1. 'nieko neveikti', **rankas sukeitus** 'nieko neveikiant': *Sėdi kaip pabučiuotas, rankas sukeitęs* Varn., **rankas susikeitus** 'nieko neveikiant', **rankas sukryžiuvus ant pilvo** 'nieko neveikiant', **rankas susinerti** 'nieko neveikti', **rankas sudėti** 1. 'nieko neveikti', **rankas užversti** 1. 'nieko nedirbti', **rankų nekišti** 1. 'visai nieko nedaryti'. Kiti veiksmažodžiai rodo, kad rankų padėtis (sudėti, sukeisti, sukryžiuoti, susinerti) neleidžia žmogui dirbti: sudėtomis, sukeistomis, sukryžiuotomis ar sunertomis rankomis nieko nepadarysi. Krintančios žemyn rankos taip pat rodo ne darbą, pvz.: **rankos krinta žemyn** 'nesinori dirbti': *O dabar rankos krito žemyn, tartum ir namai, ir laukai jau buvo nebe jo* Vencl. Rankos yra nuleidžiamos, atpalaiduojamos, nebėra judrumo. Be to, judesys žemyn yra susijęs ir su psichikos savybe – nenoru. Kai žmogus ko nors nenori, rankos nekyla į viršų. Taigi galima kalbėti apie metaforą RANKA – NE DARBAS, TINGUMAS.

1.9.3. RANKA – RAMBUMAS, NEPASLANKUMAS. Frazeologizmais **kaip atbulomis rankomis** 'prastai (dirba)': *Kitas dirba, stengiasi, o kitas dirba lyg atbulom rankom* Mrj., **nuo rankų atmesti** 'atsikratyti (nemėgstamu darbu)', **kaip ne savo rankomis** 'prastai, atmestinais': *Tu dirbi kaip ne savomis rankomis* Rs., **kaip svetimomis rankomis** 'prastai, atmestinais', **kaip atžagaria ranka** 'nevykusiai, prastai', **atgalia ranka** 1. 'nevikriai, nerūpestingai', **išvirkščiomis rankomis** 'atmestinais, netikusiais': *Mūs darbas – tai ne darbas, tai tik pusiaudarbis: tai tik palytėjimas darbo ruožtais, paviršium, išvirkščiomis rankomis* Kudir. nusakomas prastas, nevykęs, nerūpestingas darbas. Tokį jų vertinimą lemia būdvardžiai *atbulas, svetimas, atžagarus, išvirkščias*. Šie frazeologizmai savo reikšmėmis yra artimi konceptualiajai metaforai RANKA – NE DARBAS, TINGUMAS. Vis dėlto jie gali būti išskiriami kaip atskiros metaforos, nes, nepaisant nevikrumo, prastumo ar nerūpestingumo, dirbama.

1.9.4. Metaforą RANKA – ILSĖJIMASIS, ATSIKVĖPIMAS apibūdina tokie frazeologizmai su leksema **ranka**: **rankas praskleisti** 'atsikvėpti (dirbant)': *Neturi kada nė rankų praskleist, lekia ir lekia* Žl., **rankas praskirti** 'atsikvėpti (dirbant)': *Mes krutam krutam, rankų nepraskiriam* Pv. Kaip

jau buvo minėta, dažniausiai žmogus darbuojasi abiem rankomis. Tokiu atveju darbas klostosi greičiau ir sėkmingiau. Kai žmogus nori pasiilsėti, atsikvėpti, jis rankas išskiria, t. y. rankas atpalaiduoja. Rankas praskyrusio žmogaus vaizdinys – ilsėjimosi pagrindas.

1.9.5. Keliolika frazeologizmų su leksema **ranka** galima skirti prekiavimui, pvz.: **per rankų rankas eiti** 'patekti vis kitam savininkui': *Taip ir eina tas ūkiukas per rankų rankas* Erž., **per rankas eiti** 1. 'nuolat keisti savininką', **ranką manyti** 1. 'nebe iš to paties pirkti': *Reikia mainyti ranką – iš Staniūnioko, kad ir dykai duotų paršus, neimė* Ktk., **per rankas perleisti** 2. 'įgijus ir vėl išleisti', **nuo rankos leisti** 1. 'parduoti': *Reikia veršelį greičiau leisti nuo rankos, Strazdienė pirmoji užsiprašė, jai ir parduodame* Avyž. ir kt. Nuo seno žmonės verčiasi įvairiausiais daiktų, gyvulių, augalų ir kt. mainais. Žmogus patinkantį, jam svarbų daiktą iš visų pusių apžiūri ne tik akimis. Norėdamas suprasti, ar siūlomas daiktas yra geras, naudingas, rankomis jį liečia, spaudžia, maigo. Taigi galima konceptualioji metafora RANKA – PREKIAVIMAS.

1.9.6. RANKA – DAVIMAS, pvz.: **iš rankų paleisti** 2. 'perduoti kitam', **ranką atverti** 'duoti, dalyti': *Duodi peną visokiam kūnui, atveri ranką savą o sotini vis, kas gyvena pagal pamėgimą tavo brš.* Tokią frazeologizmų reikšmę motyvuoja veiksmazodžiai *paleisti* ir *atverti*. Rankos yra judrios. Kaip jau buvo minėta, žmogus jomis gali ne tik ką nors nutverti, paimti, bet ir atvirkščiai – duoti (plg. **paleisti** 5. 'nustoti laikyti' DŽ: 487; **atverti** 1. 'atidaryti' DŽ: 61).

1.9.7. Konceptualiąją metaforą RANKA – ELGETAVIMAS nusako frazeologizmai **ranką atkišti** 'elgetauti', **ranką ištiesi** 3. 'elgetauti': *Ranką ištiesusėjo pasenusi* Krš. Kai ranka yra atkišama, ištiesiama į priekį delnu aukštyn, žmogus nori, kad jam būtų kas nors duota. Ištiesusio ranką žmogaus vaizdas perkeliamas į naują sferą.

*

Kaip matyti, šiame skyriuje aptariami frazeologiniai junginiai bei jų variantai su leksema **ranka** priklauso abstrakčiausiam RANKA – DARBAS konceptui (24 procentai). Tai lemia pagrindinė rankos funkcija. Ranka žmogus dirba beveik visus darbus. Kai rankos yra judinamos, dedamos, prikišamos prie ko nors, žmogus imasi veiklos, dirba (RANKA – DIRBIMAS), kai rankos yra sukryžiuotos, jos nekišamos ar krinta žemyn, žmogus nedirba – galima kalbėti apie metaforą RANKA – NEDARBAS, TINGUMAS. Metafora RANKA – RAMBUMAS, NEPASLANKUMAS randasi tada, kai dirbama atžagariai, atbulomis. Kai rankos yra praskleidžiamos, praskiriamos, t. y. atpalaiduojamos, žmogus ilsisi. Taigi galima metafora RANKA – ILSĖJIMASIS, ATSIKVĖPIMAS.

Metaforą RANKA – PREKIAVIMĄ motyvuoja kokio nors daikto perleidimas per rankas. Rankoms būdingas dar vienas judesys – davimas. Susidaro metafora RANKA – DAVIMAS. Kai ranka yra atkišama, ištiesiama į priekį (į kitą asmenį), toks judesys žymi prašymą, t. y. elgetavimą. Galima metafora RANKA – ELGETAVIMAS.

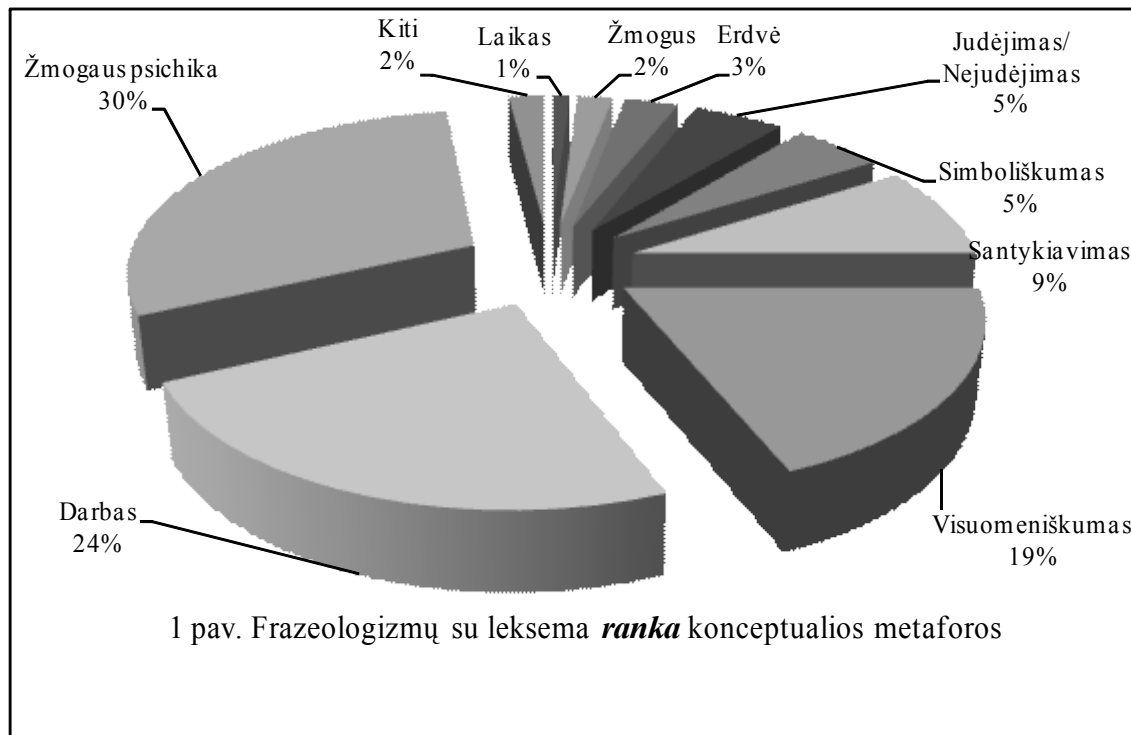
* * *

Aptarus frazeologizmų su leksema *ranka* motyvaciją, galima teigti, kad jais pavadinami įvairiausių tikrovės sferų reiškiniai. Junginių reikšmę daugiausia lemia semantiškai svarbiausias dėmuo. Pastebėta, kad dažniausiai svarbiausia ir reikšmingiausia yra leksema *ranka*. Toks junginio centras „indukuoja ir kitus žodžius ir tuo būdu visą žodžių junginį paverčia tropu“ (Kalinauskas 1962: 15). Su tokiais nevienodais, skirtingais tikrovės reiškiniais *ranka* susijusi todėl, kad ji vartojama su skirtingais žodžiais, daugiausia veiksmažodžiais, taip pat būdvardžiais, daiktavardžiais ir kt., kurie lemia konceptualiųjų metaforų įvairovę.

Kaip matyti, frazeologizmais su leksema *ranka* žmonės, pavadindami skirtingas realijas, vienos sferos reiškinius gretina su kitos sferos reiškiniais: konkretus vaizdas pakeičia abstraktą. Dažniausiai tarp gretinamų dalykų yra vidinis ryšys. Frazeologizmų su leksema *ranka* analizė rodo, kad žmonių sąmonė atspindi rankos ryšį su ŽMOGAUS PSICHIKA (30 procentų). Tai yra savita. Matyt, tokį ryškų ryšį galima paaiškinti rankų laisvumu, išgyvenančio žmogaus polinkiu emocijas, elgesį ir kt. palydėti gestais, judesiais. Rankos atspindi ryšį su DARBU (24 procentai), žmonių santykiais (VISUOMENIŠKUMAS, 19 procentų) ir kt.

Frazeologizmų su leksema *ranka* motyvacijos pagrindas – JUDEJIMAS/KITIMAS. Taigi beveik visos konceptualiosios metaforos yra kinetinės. Jos atspindi, kokį pasaulį pažįsta žmogus, gerai įsižiūrėdamas į rankų judesius.

Paveikslas rodo, su kokiais reiškiniais (konceptais) susijusi ranka, kokius dalykus ji motyvuoja.

2. FRAZEOLIGIZMŲ SU LEKSEMA *KOJA*

KONCEPTUALIOSIOS METAFOROS

Peržiūrėjus 505 į FŽ įrašytus frazeologinius junginius ir jų variantus su leksema *koja*, nustatius, su kokiais konceptais jie susiję, bandyta aptarti, kodėl koja, kūno dalis, gali būti susijusi su gana skirtingais žmogaus veiklos sferų reiškiniiais, kaip žmogus, apibūdinamas darbu, ėjimą, veiklą, žmogaus charakterio savybes ir kt., stebėjo kojų judesį, jų padėtį. Pavyzdžių analizė leidžia daryti išvadą, kad žmonės gerai išsižiūrėjo į kojų judesius, pastebėjo jų įvairovę. Kojas žmogus gali kelti, jos lenkiamos, jomis spiriama, trypiama, kas nors po jomis gali atsidurti, būti šalia, jos ištiesiamos, velkamos ir t. t. Kojų judesių savitumas ir leidžia nustatyti, su kokiais konceptais koja yra susijusi, kokių konceptualiųjų metaforų gali sudaryti.

Aiškinantis frazeologizmų motyvą žiūrėta, ar koja yra judinama, ar ne, koks jos judesys (žemyn ar aukštin), koks judesio stiprumas. Frazeologizmų santykiai su kokiais nors konceptais

nagrinėjami remiantis žodynų reikšmių aiškinimu. Pirmiausia aptariami tokie frazeologizmai, kurie pavadina veiksmus, paskui apibūdinami abstraktesnius dalykus įvardijantys frazeologizmai, susiję su žmogaus vidiniu pasauliu (charakteriu, morale, darbu, valdžia ir kt.); pastarieji, galima sakyti, dažnai yra antrinės semantinės nominacijos.

2.1. JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS

Daugiausia frazeologizmų siejama su konceptu JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS (apie 28 procentus, t. y. ketvirtadalis visų junginių).

2.1.1. Vienas iš paprasčiausių judesių – kojų lenkimas – motyvuoja sėdimąsi. Tokios paprastos motyvacijos frazeologizmų nėra daug. Su sėdimusi susijęs frazeologizmas **kojas sulenkti** 1. 'atsisėsti': *Adomas, tiesa, parbėgęs retai tesulenkia kojas* Simon., **kojas palenkti** 'atsisėsti': *Prašom nors kojeles palenkti* Krž. Prisėdimas vadinamas frazeologizmu **kojas prilenkti** 'prisėsti'. Taigi metaforą KOJA – PRISĖDIMAS/ATSISĖDIMAS motyvuoja lenkimo judesys, pakitusi ir kūno padėtis.

2.1.2. Kojos kėlimas aukštyn susijęs su daugeliu dalykų. Keldamas koją, žmogus žino, kad jis ima judėti, imasi kokios nors veiklos. Viena paprasčiausių judesių – stojimasis. Su stojimusi susijęs frazeologizmas **ant kojų** 1. 'stojasi, keliasi, atsikėlęs': *Apie Severją sakydavo: tereikią paliesti sieną ir ji tuoj ant kojų – tokia esanti budri ir klusni* Vaižg. Sustabarėjusi prielinksninė konstrukcija rodo, kad kojos tampa atrama, keičiasi kūno padėtis: *Aš senesnis už tave, o štai, matai, seniai jau ant kojų* Krėv. Frazeologizmas **koją iškelti** turi reikšmę 'atsikelti (gulėjus)', **ant kojų pastatyti** 1. 'prikelti, sukelti', **į kojas lipti** 'keltis'. Taigi metafora KOJA – STOJIMASIS/ATSIKĖLIMAS. Apskirtai veiksmažodis *kelti* ir jo vediniai ar sinonimai yra ne vieno su judėjimu susijusio frazeologizmo dėmenys. Galima sakyti, kad kojos kėlimas yra viena iš semantinės motyvacijos ištakų.

Daugeliu frazeologizmų su leksema **koja**, kaip ir galima buvo tikėtis, žmonės linkę pavadinti ėjimą, bėgimą, vaikščiojimą. Kojos – ne tik atrama, ramstis, jos ne tik padeda atsisėsti, atsikelti bei atsistoti. Vieną koją keldamas ir statydamas ant žemės, vėl ją keldamas ir statydamas, žmogus eina, bėga, vaikšto, žingsniuoja. Tokia vaizdinė schema frazeologizmą sieja su konceptu JUDĖJIMAS.

Šiam konceptui įvardyti yra daugybė frazeologizmų variantų (120 iš 505); apie 28% visų junginių. Galima skirti kelias konceptualiosios metaforos atmainas.

2.1.3. Judėjimą iš vienos vietos į kitą pėsčiomis, žingsniu, nenusakant ėjimo būdo, žymi nedaug frazeologizmų. Metaforą KOJA – ĖJIMAS motyvuoja vaizdinė schema – kojos pakėlimas ir nuleidimas, jos kilnojimas: **koją kelti** 'eiti, žengti (ppr. ateinant, išeinant)': *Jeigu ponas šauktų rokuotis dėl ganyklų, nevalnu nė vienam kojos kelti prie pono* Žem. Tokio frazeologizmo sinonimai yra **kuodą nešti** 'eiti' (dar plg. **kuodą parnešti** 'pareiti'). Priešdėliniai veiksmažodžių *kelti, nešti, būti* vediniai taip pat susiję su ėjimu, tačiau jie žymi tam tikrą ėjimo kryptį: **koją pakelti** 'pasirengti išeiti': *Ir Petras jau koją pakėlęs* Rs., **koją nukelti** 'bent kiek pasilankyti, nueiti': *Gal teks ir man į tas vestuves koją nukelti* Jnšk., **kojos paneša** 'sugeba eiti': *Berniokas nusprendė tol eiti, kol paneš kojos, nors visai neturėjo vilties rasti* Balč., **kojoms duoti žinoti** 'nueiti, pasišalinti': *Pavalgiau ir daviau kojoms žinoti* Btg. Pastarojo frazeologizmo veiksmažodis *žinoti* suteikia papildomą reikšmės atspalvį – žmogus savo noru nueina.

Su neatėjimu, nesilankymu susijęs ir kitokios sandaros frazeologizmas (kieno) **kojos nebuvo** 'nėra lankęsis': *Kai gyvas – mano kojos teisme nėra buvę!* Gric. ir variantai **kad ir kojos nebūtų** 'sakoma reikalaujant daugiau neateiti', **kad nė kojos nebūtų** 'sakoma reikalaujant daugiau neateiti'. Pastarieji variantai, nusakantys vartojimo situacijas, susiję su kalbėjimu ir draudimu (t. y. kitomis sferomis; žr. p. 63).

2.1.4. Metaforų KOJA – NEATĖJIMAS, NEGALĖJIMAS EITI yra gana daug. Tokią konceptualiąją metaforą lemia vaizdinė schema – negalėjimas kojos pakelti. Tai žymi veiksmažodžiai *atsisakyti, nerodyti, nupulti, nustoti*: **kojos atsisakė** 'negali paeiti', **kojos nerodyti** 'visai neateiti', **nuo kojų nupulti** 1. 'nepajėgti eiti, nepaeiti', **nuo kojų nustoti** 'negalėti paeiti'. Panašią reikšmę turi ir kitokios sandaros frazeologizmai **anė kojos** 'negalima eiti' ir **nė kojos** 1. 'negalima eiti': *Kai tik lakstysit, pamatys ponas ir iššaudys kaip šuniukus! Nė kojos man niekur...* Žem.

Galima skirti keletą frazeologizmo semantinių grupių, susijusių su ėjimu. Tokių grupių frazeologizmai žymi ne tik ėjimą, bet ir jo savitumą. Savaiame aišku, kad tokie frazeologizmai priklauso ir kitokioms metaforoms.

2.1.5. KOJA – ĖJIMAS BE NAUDOS. Tokią metaforą sukuria žodis **koja** ir veiksmažodžiai, reiškiantys *mušimą, kūlimą, plakimą, plūkimą*. Kai koja smarkiai statoma, atrodo (tai pastebėjo žmonės), kad einama ne naudos, veltui: **koją kultti** 'eiti (be jokios naudos)', **kojas sukulti** 'nueiti toli

ir be naudos': *Be reikalo kojas sukūliau, o neradau daktaro Šts.*, **kojų sukūlimas** 'nuėjimas (be reikalo, be naudos, veltui)'; **kojas mušti** 'eiti (be naudos)', **kojas plakti** 'eiti (be naudos)', **kojomis suplakti** 'be naudos suvaikščioti': *Nuėjau, tik kojas suplakiau ir nieko negavau Plš.*, **kojų plakimas** 'ėjimas (be reikalo, veltui)'; **kojas plūkti** 'eiti (be naudos)'. Galimas dar vienas variantas – **kojas minti** 'eiti (nepasiekiant norimo tikslo)': *Nei tu mink kojas, nei tu vaikščiok! Lkš.* Negalima nepasakyti, kad **kojas minti**, (*mušti, plakti, plūkti*) žymi kojų judesį žemyn. Tai motyvuoja betikslį, nenaudingą ėjimą. Visi šios grupės frazeologizmai susiję su nereikalingumu, nenaudingumu (veikla betikslė).

2.1.6. KOJA – SMARKUS ĖJIMAS. Smarkiam ėjimui nusakyti yra keli frazeologizmo variantai. Tai **kojomis kabinti** 'smarkiai eiti', **kojas kultti** 'smarkiai ar toli eiti, daug lakstyti', **koją parietus** 'smarkiai (eiti)', **kojas pilti** 'eiti smarkiai (toli ar ilgai)': *Atėjai iš kolionijos, dabok, tuoj ir vėl pilk kojas kolionijon atgalio Vj.* Frazeologizmų veiksmazodžiai savo reikšme artimi ĖJIMO BE NAUDOS metaforos veiksmazodžiams. Drauge frazeologizmai susiję ir su vertinimu.

2.1.7. KOJA – GREITAS ĖJIMAS, GREITUMAS. Kai žmogus greitai eina, jo kojos tarsi nesiekia žemės, neremiamasi kojomis. Toks vaizdas užfiksuotas frazeologizmais: **kojos nelimpa į žemę** 'greitai eina', **kiek kojos neša** 'labai greitai (eiti, bėgti)', **kojomis galvomis** 'labai greitai (eina, bėga)': *Ėjau kojoms galvoms, kad buvo vidurius bepaleidžią Šts.* Apie greitą nuėjimą ir sugrįžimą sakoma **viena koja ten kita čia**: *Sulakstei greitai in Alponą, ale kad viena koja ten kita čia! Švnč.* Motyvacija panaši – akcentuojama judesių kaita.

2.1.8. KOJA – ŠLITINĖJIMAS, SVIRDULIAVIMAS, ŠLUBAVIMAS. Kai kojos sunkiai keliamos, kai jos krypsta tai į vieną, tai į kitą pusę (tarsi neklauso žmogaus), sakoma, kad svyruojama, šlitinėjama, svirduliuojama ar šlubuojama, pvz.: **kojos pinasi** 'svirduliuoja, svyruoja': *Sudžiūvo, susisuko, kojos pinasi Krš.*, **koją nešti** 'šlubuoti', **galvomis kojomis** 'eiti šlitinėjant', **kojas vejant** 'sunkiai, svirduliuojant (eiti)': *Kojas vydami ėjom – tokie buvom nusibaigę Šts.* Veiksmazodžiais *pinasi, nešti, vyti* žymima, kad kojos nėra įprastai keliamos, judesiai sutrikę. Lekšemos *galva* ir *koja*, įeinančios į frazeologizmo sudėtį, yra labai tokios skirtingos. Jų reikšmių derinys ir motyvuoja šlitinėjimą, ėjimą ropomis. Beje, frazeologizmo žodis *galva* yra pagrindinis sujungiamojo frazeologizmo dėmuo. Dar vienas frazeologizmas, kurį galima taikyti ir ėjimui, – **skersas kojas vilkti**. Tiesa, aiškinant jo reikšmę, ryškinamas ir GIRTUMAS – 'apie girto ėjimą'.

2.1.9. KOJA – SUNKUS ĖJIMAS. Kai žmogus mato kitą žmogų vos velkant, lyg nešant kojas, supranta, kad tas žmogus lėtai, sunkiai eina. Daugiausia tokiam ėjimui nusakyti tinka veiksmažodžio *vilkti* priešdėliniai vediniai (plg. **vilkti** – 1. 'traukti taip, kad šliaužtų' DŽ: 934): **kojas išvilkti** 'sunkiai išėiti', **kojas atvilkti** 'sunkiai ateiti', **kojas pavilkti** 'sunkiai eiti', **kojas parvilkti** 'sunkiai pareiti', **kojų nepavilkti** 'sunkiai, tingiai eiti'. Sunkiai einantį nusako frazeologizmai **kojas atitęsti** 'lėtai, sunkiai eiti', **kojos atsakė** sunku eiti, **kojas panešti** 'sunku paeiti', **kojomis nešinas** 'vos paeinantis'. Sandara išsiskiria frazeologizmas **viena koja prašo šieno kita šiaudų** 'sunkiai eina, šlubuoja': *Nebepaeinu – viena koja prašo šieno kita šiaudų* Rm. Frazeologizmo vaizdinė schema, kaip rodo reikšmės aiškinimas, motyvuoja ne tik sunkų ėjimą, bet ir šlubavimą. Dar kitos sandaros frazeologizmas – lyginamasis – **kaip be kojų** 'silpnai, lėtai (eiti)': *Eina kaip be kojų* Vl., kitos – **koja už kojos** 'lėtai, sunkiai (eina)', **koja pro koja** 'lėtai, sunkiai (eiti)'. Aptariamieji frazeologizmai iš dalies yra susiję su SILPNUMO metaforomis.

2.1.10. KOJA – IŠĖJIMAS, ĮĖJIMAS TRUMPAM. Išėjimo trumpam reikšmę paprastai frazeologizmui suteikia priešdėlius *ati-*, *į-*, *iš-*, *pa-* turintys veiksmažodžiai (*kišti, kelti, traukti, kylėti*): **koją atitraukti** 'trumpam išėiti', **koją įkelti** 1. 'bent trumpam įeiti, ateiti', **koją įkišti** 1. 'trumpam įeiti', **koją (kojas) iškišti** 'trumpam išėiti', **koją pakylėti** 'trumpam išėiti': *Tik koją kur pakylėki, tai ir tu ten* rš. Šie frazeologizmo variantai gali būti siejami ir su metafora KOJA – LAIKAS/TRUKMĖ.

2.1.11. Galima metafora KOJA – ILGAI TRUNKANTIS NEATEJIMAS. Tai savita frazeologizmų grupelė, kurios reikšmė FŽ aiškinama taip: 'sakoma apie ilgai neateinantį, negrižtantį, užtrukusį'. Frazeologizmų vienas dėmuo yra veiksmažodžių *kelti, dėti* priešdėlio *už-* vediniai: *užkelti, užsidėti*. Kitas dėmuo, šliejamas prie šių veiksmažodžių, yra prielinksninė konstrukcija *už galvos, už kaklo, už (ant) sprando*. Vaizdinė schema – kojos užkėlimas už galvos, ant sprando motyvuoja ilgai trunkantį veiksma: šitaip koją užkelti nėra lengva. FŽ pateikia tokius frazeologizmus: **koją užkelti** 'apie ilgai neateinantį, nepareinantį': *Kame tas daktaras buvo koją užkėlęs taip ilgai? Žem., kojas užkelti* 3. 'apie ilgai neateinantį, užtrukusį', **koją užkelti už galvos** 'apie ilgai neateinantį, negrižtantį', **koją užkelti už kaklo** 'apie ilgai neateinantį, negrižtantį', **koją užsikelti už (ant) sprando** 'sakoma apie ilgai neateinantį, negrižtantį, užtrukusį', **koją užsidėti už kaklo** 'apie neateinantį, negrižtantį, užtrukusį': *Gal ji ten koją užsidėjo už kaklo* Krok. Šie visi frazeologizmų variantai žymi trukmę – per ilgą užtrukimą. Kai kurie iš jų FŽ turi pažymą *neig.* Šie frazeologizmai taip pat susiję su metafora KOJA – LAIKAS/TRUKMĖ.

2.1.12. Išižiūrėta ir į bėgančio žmogaus kojų judesius, jų savitumą. Bendriausią *bėgti* reikšmę turi keli frazeologizmo leksiniai variantai, žymintys atsispyrimą, intensyvesnį veiksmą, įtemptas kojas (einant pabrėžiamas kojos kėlimas). Tai **į kojas dėti** 1. 'bėgti', **į kojas spirti** 'bėgti', **į kojas varyti** 'bėgti': *Tas vyras, tą kunigą pamatęs, pagavo varyti į kojas* Klp. Panašios semantikos yra ir pabėgimą žymintys junginiai: **į kojas nuspiesti** 'nubėgti', **koją (kojas) išnešti** 'pabėgti', **kojas išraityti** 1. 'pabėgti': *Tuo pačiu akimirksniu išraitė kojas ir jo draugas* rš. Taigi metafora KOJA – BĖGIMAS, PABĖGIMAS. Ši metafora gali sieti ir keletą frazeologizmų, ryškinančių (be bėgimo) ir sprukimą: **į kojas dėti** 2. 'sprukti', **į kojas leistis** 'greitai bėgti, sprukti', **kojas paleisti į darbą** 'sprukti': *Jam vieną tik šūvį būt tereikėję iššauti, ir darbininkai būtų paleidę savo kojas į darbą* SnV., **kojas pakelti** 1. 'imti bėgti, sprukti'.

2.1.13. Bėgimui artimi lakstymą žymintys frazeologizmai su leksema *koja*. Taigi metafora KOJA – LAKSTYMAS. Ši metafora ypač retai vartojama. Lakstymą motyvuoja nepaprasta kojų judesių kaita: apie lakstantį, nerimstantį vienoje vietoje (taigi frazeologizmas susijęs ir su NERIMU) sakoma **kojos dega** 'nerimsta vienoje vietoje, laksto': *Ans prie ūkininko negali išbūti – ano kojos dega* Dr. Iš tiesų, kai kojos dega, žmogus nestovės vietoje. Lakstymą galima apibūdinti ir frazeologizmu, kuris žymi ir smarkų ar tolimą ėjimą, – **kojas kulti** 'smarkiai ar toli eiti, daug lakstyti': *Kur tik kojas kūlęs, žiūrėk, ir čia besąs* Ll.

2.1.14. Išsiskiria frazeologizmai, kurie susiję ir su bėgimo charakteristika: tokiais frazeologizmais nusakomas greitas, smarkus bėgimas. Tad galima konceptualioji metafora KOJA – GREITAS BĖGIMAS¹. Šią metaforą motyvuoja saviti, tiksliai pastebėti kojų judesiai. Vienus jų nusako veiksmažodžiai, žymintys judesio kartojimąsi, mirguliavimą, pvz.: **kojos mirga** 'apie smarkų bėgimą', **kojas raityti** 1. 'smarkiai bėgti', **kojas suraityti** ' greit pasileisti bėgti': *Suraityk gerai kojas, ir suspėsi* Ds. Kitais frazeologizmo veiksmažodžiais ryškinama, kad kojos lyg pakibusios ore, nesiekia žemės, tarsi jų nėra, pvz.: **kojos per petį** 'apie greitą bėgimą', **kojos mušasi į užpakalį** 'apie greitą bėgimą', **kojos nesiekia žemės** 'smarkiai bėga', **kojų nejausti po savimi** 2. 'apie greitą bėgimą', **kojomis nelypoja** 'apie greitą bėgimą': *Kaip šoko bėgti, tai nelypojo ir kojom, kaip žaibas prapuolė* Vrn. Frazeologizmas **į kojas duoti** 'greitai bėgti' – kitokios sandaros: duodamas į kojas, žmogus negali stovėti. Aptariamieji frazeologizmai susiję su greitu bėgimu, taikomi kalbant apie žmogų. Išsiskiria du frazeologiniai junginiai, vartojami bėgančiam arkliui apibūdinti: **kojomis rašyti** teig. 'gražiai bėgti (apie arkli)': *Apjojo kartą, kitąkart, trečiąkart, o kumelys tik kojom rašo, kaip*

¹ Keletas frazeologizmų apie bėgimą jau minėti kalbant apie greitą ėjimą. Tokių frazeologizmų reikšmė aiškinama modeliu **labai greitai** (eina, bėga).

skraido Lz., **kojomis skaityti** 1. teig. 'gražiai bėgti (apie arkli)': *Sartukas kojukēm tik skaito* Pns. Kaip matyti, šie leksiniai variantai turi pažymą *teig*.

2.1.15. Metaforai KOJA – VAIKŠČIOJIMAS priklauso tokie frazeologizmai: **kojose stovėti** 1. 'galėti vaikščioti': *Kai jau kojose stovėjau, išvežė į Kauną* Slnt., **kojas pridėti šuniui** 'veltui suvaikščioti': *Tegu ir ji šuniui kojas prideda* Skr. Kaip minėta, yra ne vienas junginys, nusakantis ėjimą be naudos, veltui. Taigi šis frazeologizmas susijęs ir su aptartaisiais junginiais (žr. p. 39). Dar galima priminti frazeologizmą **kaip šuniui penkta koja** 'apie nereikalingą dalyką'. Frazeologizmas primena junginį **kojas pridėti šuniui**, tačiau susijęs tik su vertinimu, t. y. nereikalingumu. Beje, šio frazeologizmo pagrindinis dėmuo yra ne leksema **koja**, o leksema **šuo**. Motyvacijos pagrindas ne žmogaus, o gyvūno koja.

2.1.16. Frazeologizmai su leksema **koja** žymi ir ŠOKIMĄ. Motyvacijos pagrindas – kojų kilnojimas, išraitymas, pakėlimas, kartais toks, kad nesiekama žemės. Keli šios grupės frazeologizmai vartojami greitam ėjimui, bėgimui apibūdinti, bet yra perkeliami į pramogavimo sferą – šokimą, pvz.: **kojas išraityti** 2. 'gražiai šokti', **kojas pakelti** 2. 'imti šokti': *Užplėšk užplėšk (užgiržk), tegul ir seniai pakelia kojas* Ktk. Kiti du, **kojas kilnoti** 'šokti' ir **kojos nesiekia žemių** 'nori šokti': *Muzika per kaimą perėjo, ir kojos žemių nebesiekia* Šmn., kaip nurodo FŽ, susiję tik su šokiu. Šią konceptualiąją metaforą galima žymėti taip – KOJA – ŠOKIS. Su šokiu galima sieti frazeologizmus ir su kitomis leksemomis, pvz.: **kulnus (kinkas) raityti** 'šokti', **į padus dėti** 2. 'smarkiai šokti', **padams duoti** 'smarkiai šokti', **kaulus pakratyti** 'pašokti (senam)'.

2.1.17. Yra grupė frazeologizmų, kurių veiksmažodžiai žymi, kad žmogus negali kojos pakelti ar nuleisti, t. y. jis negali imtis veiklos, veikti (dirbti, eiti ir kt.). Šie frazeologizmai susiję su trukdymu, nedarna. Taigi konceptualioji metafora KOJA – KLIUDYMAS, TRUKDYMAS. Tokiu atveju paprastai vienas kojos judesys krypsta į vieną pusę, kita – į kitą. Be to, frazeologinė aplinka parodo, kad yra ir kitas žmogus, kuris trukdo: paprastai kiša, kaišioja koją, painiojasi, kas nors sukasi po kojomis. Tai žymi tokie veiksmažodžiai: *kišti, kaišioti, pakišti* (**koją kišti** 'trukdyti, kliudyti', **koją kaišioti** 'nuolat kliudyti', **koją pakišti** 'sukliudyti, sutrukdyti ką daryti, pakenkti': *Jie neužmiega, jei nėra kam kojos pakišę* ŠR.), *painioti, maišytis* (**po kojų maišytis** 1. 'kliudyti, trukdyti', **po kojų painiotis** 'trukdyti (arti būnant)', **po kojomis painiotis** 2. 'neįtikti, trukdyti', **po kojų pintis** 'trukdyti (arti būnant)': *Nenusinešiu šios lovos, kur taip švaru, minkšta ir ramu buvo miegoti... Nei šios klėtelės, kur niekas po kojų nesipynė* Vaižg.), *suktis, prikabinti* ir kt. (**po kojų suktis** 'trukdyti', **į**

kojas būti 'kliūti', **prie kojos prikabintas** 'trukdo', **ant kojų užminti** 'įkyrėti, vis kliūti': *Savo šeimoje Rokas taip pat saugojosi, kad neužmintų kam nors ant kojų* Avyž.).

Peržiūrėjus metaforos KOJA – KLIUDYMAS, TRUKDYMAS frazeologizmus, jų reikšmės aiškinimą, dviejų frazeologizmų reikšmės aiškinimą (*neįtikti, trukdyti; įkyrėti, vis kliūti*), atrodo, kad galima juos susieti su kitokiais abstraktais (žmogaus psichika, žr. p. 58).

2.1.18. Frazeologizmai su leksema **koja** nusako virtimą, kliuvimą. Iš tiesų kliudomas žmogus neatsilaiko. Taigi galima metafora KOJA – VIRTIMAS, GRIUVIMAS. Metaforą motyvuoja konkretus vaizdas – įprasto kojos judesio, kėlimo sutrikdymas. Virstama, kai negalima paeiti, kojomis nebegalima atsiremti. Griuvimo, virtimo reikšmę turi frazeologizmas, sudarytas iš prielinksninės konstrukcijos (*iš kojų, nuo kojų*) ir veiksmažodžių *iškirsti, išversti, nulėkti*, pvz.: **iš kojų iškirsti** 'parversti, priversti griūti': *Kas galėjo mislyti, kad toks žiogas galėtų tokį vyrą iš kojų iškirsti* Skd., **iš kojų išversti** 'pargriauti', **nuo kojų nulėkti** 'nuvirsti'. Kai frazeologizmas **kojomis užsikloti** kuria vaizdinį aiškumą, kad žmogus ne eis, o grius (reikšmė 'smarkiai parvirsti': *Kaip pavargsiu, tai ir kojomis užsiklosiu* Nč.).

2.1.19. Metaforą KOJA – NETVARKA motyvuoja tokie frazeologizmai: **aukštyn kojomis versti** 2. 'daryti netvarką, jaukti', **aukštyn kojomis verstis** 2. 'darytis netvarkai', **aukštyn kojomis apversti** 'sujaukti', **aukštyn kojomis apsiversti** 2. 'suirti tvarkai', **aukštyn kojomis apsiversti** 2. 'suirti tvarkai', **aukštyn kojomis išversti** 'sujaukti': *Viską išvertė aukštyn kojom* Mrj. Kojomis aukštyn virsti, t. y. iš esmės keisti kūno padėtį, motyvuoja neįprastą situaciją – netvarką. Kaip matyti, frazeologizmais pavadinama sujaukta aplinka, suirusi tvarka ir pan. Beveik visi išvardyti frazeologizmai yra panašios sintaksinės sandaros ir artimos leksinės sudėties: į frazeologizmą įeinarieveiksmis *aukštyn*, veiksmažodis *versti* ar jo priešdėliniai vediniai. Kitokios sandaros yra frazeologizmas **kur koja kur galva** 'viskas išmėtyta': *Priemenėj kur koja kur galva* Šk. Nors jo reikšmė aiškinama truputį kitaip, bet iš esmės yra panaši į modelio **aukštyn kojomis versti** junginių reikšmę, t. y. susijusi su netvarka. Panašios leksinės sudėties ir gramatinės sandaros frazeologizmai susiję ir su kitu konceptu – KITIMU (žr. p. 47).

2.1.20. Du frazeologizmus – **ant kojų pastatyti** 4. 'sutvarkyti', **ant kojų atsistoti** 2. 'susitvarkyti, įeiti į vėžes' galima skirti metaforos KOJA – NETVARKA antonimui – KOJA – SUTVARKYMAS, SUSITVARKYMAS. Pvz.: *Tu galėtum pastatyti spaustuve ant kojų, nes tu esi*

teisingas žmogus Mont.; *Prekyba jai visai atsistojo ant kojų* rš. (pastarasis pavyzdys tinka ir konceptui PREKIAVIMAS).

2.1.21. Žmogaus veiklos pradžia taip pat susijusi su kojos pakėlimu, stojimusi, kitimu. Tai rodo frazeologizmai **koją pakėlęs** 'pasiruošęs išvykti', **ant vienos kojos stovėti** 'būti pasiruošusiam greitai išvykti': *Kas dar kaltas, kad verkia Polina, kad Steponas čia ant vienos kojos stovi?* Bub. Kai norima pasakyti, kad žmogus iš esmės nori pakeisti gyvenimą, prisimenama jo kūno, drauge ir kojų, padėtis. Labai taikliai tai nusako frazeologizmas **ant naujų kojų stotis** 'imti naujai gyventi': *Reikėjo ant naujų kojų stotis* Mlt. Taigi stojimasis ant naujų kojų ryškina kaitą. Galima kalbėti apie konceptualiąją metaforą KOJA – KITIMAS. Frazeologizmui **ant naujų kojų stotis** artimi tokie frazeologizmai, kurie taip pat žymi kaitą, tik naujumą rodo leksemos *aukštyn* ir įvairūs veiksmažodžio *versti* vediniai. Judesys į ne tą pusę yra vaizdinė metaforos schema. Svarbiausias variantų invariantas gali būti laikomas frazeologizmas **aukštyn kojomis** 1. 'iš esmės pasikeisti': *Kai susimušė, viskas ėjo aukštyn kojom* Mrj; **aukštyn kojomis** 2. 'iš esmės pakeisti': *Tarėmės tarėmės, – vėl sumurmėjo Alis, – o jis viską žybt aukštyn kojom* Saj. Šie frazeologizmai turi keletą variantų: **aukštyn kojomis apversti** 1. 'iš esmės pakeisti', **aukštyn kojomis apvirsti** 'iš esmės pasikeisti', **aukštyn kojomis versti** 1. 'iš esmės keisti', **aukštyn kojomis verstis** 1. 'iš esmės keistis'. Leksemą *aukštyn* gali pakeisti ir prielinksninė konstrukcija *į viršų* – **kojomis verstis į viršų** 'keisti gyvenimą': *Vaikai verčias kojom į viršų* Nmn. Nuo sangražinės veiksmažodžio formos priklauso, ar žmogus keičiasi pats, ar jį tai daryti skatina kitas.

*

Frazeologizmus, siejamus su konceptu JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS (ĖJIMAS, BĖGIMAS, VAIKŠČIOJIMAS, ŠOKIMAS ir TRUKDYMAS ar SKATINIMAS, NETVARKA ar KITIMAS) motyvuoja junginiu įvardijami kojos judesiai. Svarbiausias jų – kojos kėlimas, jos statymas, judesio kartojimas. Tai susiję su ATISISĖDIMU, ĖJIMU, BĖGIMU, LAKSTYMU, VAIKŠČIOJIMU, KITIMU. Kai žmogus kojos pakelti negali (trukdoma, kliudoma), galima kalbėti apie NEJUDĖJIMĄ (TRUKDYMĄ, GRIUVIMĄ, NETVARKĄ, SUTVARKYMĄ). Konceptualioji metafora JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS – pati aiškiausia metoniminė perifrazė, ištakų šaltinis kitoms metaforoms. Ji motyvuoja kitų sferų konceptualiąsias metaforas. Tai erdvinė (kinetinė) metafora.

2.2. ERDVĖ

Su ERDVĖS atmainomis (vieta, artimumas, tolimumas), padėtimi (stovėjimas, gulėjimas), pagrindu, forma, dydžiu ir kt. frazeologizmai palyginti retai tėra susiję.

2.2.1. Kai žmogaus kojos nejuda, nekyla nei aukštyn, nei leidžiamos žemyn, jų padais remiamasi į žemę (tokia vaizdinė schema), motyvuojamas stovėjimas. Nėra daug frazeologizmų, nusakančių stovėjimą (vertikali kūno padėtis). Vienas jų **ant kojų** 2. 'stovi, pastovi': *Jonelis pervirto per galvą, bet stypt – ir vėl ant kojų* Mont. Gebėjimą stovėti žymi ir kitoks frazeologizmas – **ant kojų laikytis** 1. 'pastovėti': *Buvau be galo nuvargusi ir vos besilaikiau ant kojų, arba, teisingiau pasakius, ant savo kriukio* Simon. Kai žmogus pastovi ant kojų, šios yra jo atrama. Motyvacijos pagrindas – stovinčio žmogaus vaizdas. Taigi galima kalbėti apie konceptualiąją metaforą KOJA – STOVĖJIMAS. Be to, yra priešingos reikšmės frazeologizmas, žymintis negalėjimą stovėti: tai **į kojas neremti** 'nepastovėti, nepaeiti': *Jau celių metų vaikas, o dar nė biškį neremia į kojas* Vvr. Veiksmažodis *neremti* žymi, kad kojomis nesiremiam. Taigi šitaip motyvuojamas nestovėjimas. Metafora KOJA – NESTOVĖJIMAS.

2.2.2. FŽ pateikia frazeologizmą gulėjimui pavadinti. Tai frazeologizmas **kojas pastatyti** neig. 1. 'nelaiku, negražiai atsigulti': *Vienas dirbk, o kitas gulės kojas pastatęs* Jrb. Tiesa, kūno padėtis (horizontali) drauge vertinama: pastatytos kojos nesukelia gražaus vaizdo (metafora KOJA – GULĖJIMAS).

2.2.3. Savo leksine sudėtimi ir gramatine sandara išsiskiria frazeologizmas **kaip ant vištos kojos** 1. 'netvirtai (stovi)': *Pati kaip ant vištos stovi, o dar kitus gąsdini* Mrj. Kaip matyti, su netvirtu stovėjimu gretinama paukščio koja. Ji motyvuoja NETVIRTUMĄ. Taigi šis frazeologizmas susijęs ne tik su stovėjimu, bet ir su vertinimu (SANTYKIAVIMAS).

2.2.24. KOJA – ARTIMUMAS. Tokia metafora – frazeologizmas **iš po kojų** 'iš čia pat' ir jo išplėstinis variantas **iš po kojų ir rankų** 'iš čia pat'. Kojos, kaip ir rankos, neatsikiriamos nuo kūno, yra arti. Tas artumas motyvuoja padėtį erdvėje – ARTIMUMĄ.

2.2.5. Metaforą NEAPIBRĖŽTA ERDVĖ galima įvardyti frazeologizmu **kiek kojos neš** 'bet kur (eiti)': *Eisiu kur kojos neš* Sv. Šiuo atveju kojos yra lėmėjos: negalvodamas žmogus gali atsirasti nepažįstamoje erdvėje.

2.2.6. KOJA – TVIRTAS PAGRINDAS/ BE PAGRINDO/ ARTIMA GRĖSMĖ. Koją, kaip atramos centrą, ryškina frazeologizmas **abiem kojomis stovėti** 'turėti tvirtą pagrindą', t. y. gerai laikytis stovint: *Jis gal net abiem kojomis semitinėje rasėje stovi (yra semitas)* Šein. Šio frazeologizmo priešybė – kitas frazeologizmas **viena koja stovėti** (kur) 'būti arti kokios grėsmės'. Atrodo, kad žodyno reikšmės aiškinimas gali būti ir kitoks: juk kai viena koja stovima, galima ir neišsilaikyti, nes viena koja nėra tvirtas pagrindas stovėti. Žinoma, gretinimo ištakos – viena koja stovėjimas – motyvuoja ir grėsmę (ryškus abstraktas, žr. p. 61).

2.2.7. KOJA – KIEKIS. Keliais frazeologizmais galima nusakyti DAUGUMĄ, PILNUMĄ: **kojai vietos nėra, kojomis praskirti negali**: *Ot prigyvenom – moterų kojom praskirt negali, o vyrai turi puodus kilot!* Ob. Šiais frazeologiniais sinonimais pabrėžiama, kad sausakimšai kur nors susirinkę. Motyvacija panaši: kojos negalima padėti ar ja neįmanoma praskirti (judesys vietoj pilnumo). Panašūs frazeologizmai yra su kitomis leksemomis: **nė pirštui įkišti** 'visai nėra (vietos prisirinkus daugybei)', **kaip silkių statinėje (bačkoje)** 'apie didelį susikimšimą'. Kai ko nors daug esama, pabrėžiamas atstumas nuo kojų iki galvos (kūno dalys atrodo nutolusios): **nuo kojų iki galvos** 'daug (apsirengimo)'. Jei norima įvardyti mažumą, truputį, be to, nuteikti neigiamai, tinka frazeologizmas **koja paspirti** neig. 'labai mažai (yra)': *To darbo – tik koja paspirti* Bgt. Frazeologizmai su veiksmoždziais *spirti* (judesys žemyn, į šoną) paprastai motyvuoja ne ypač teigiamus dalykus. Galima paminėti frazeologizmą **kojas trankyti** 'daug eiti'. Reikšmės aiškinimas rodo, kad jis susijęs ir su ėjimu, ir kiekiu. *Daug* motyvuoja veiksmožodis *trankyti*.

*

Su konceptu ERDVE susiję palyginti nedaug frazeologizmų (3 procentai). Ir STOVĖJIMO, ir TVIRTO PAGRINDO motyvacijos pagrindas – laikymasis ant kojų. Stovima, kai tvirtai jomis remiamasi. NESTOVĖJIMAS, PAGRINDO NEBUVIMAS ir DAUGUMA ar MAŽAS KIEKIS motyvuojami negalėjimu remtis kojomis, vietos nebuvimu jai pastatyti.

2.3. LAIKAS

Aptariant su ėjimu susijusius frazeologizmus, žyminčius trumpam ateinantį, užeinantį, neateinantį, negrižtantį, užtrukusį (žr. p. 40), buvo nurodyta, kad jie gali motyvuoti LAIKO konceptą. Reikia pasakyti, kad nei su trukme, nei su ribotumu, dabartimi ar praeitimi frazeologizmų nėra daug (apie 1 procentą). Tai rodo, kad laiku žymėti į kojų judesius nebuvo atkreiptas dėmesys, judesiai pasirodė esą nesvarbūs.

Trumpą laiką, tuoj pat vykstantį veiksmą galima įvardyti frazeologizmu **ant vienos kojos apsisukęs**: *Šis ant vienos kojos apsisukęs padavė gerti* Šts. Kiekvienas gali įsivaizduoti, kaip galima apsisukti ant vienos kojos. Vaizdinys labai aiškus. Trumpas pabuvimas kur nors žymimas frazeologizmais **kojų nesušildo**, **ant vienos kojos**: 'Nebūsiu ilgai, tik ant vienos kojos' Lp., *Kurgi taip skubimės nė kojų nespėję sušilti* Krs. Su nedidele laiko trukme siejama, kaip matyti, viena koja, stovėjimas ant jos, kėlimas, taip pat kojų nesušilimas. Juk kai jau kur ilgiau esama, gyvenama, prisimenamas frazeologizmas **kojas šilti**. Frazeologizmo **kojas pilti** reikšmė aiškinama palyginti išsamiai – aprašomuoju būdu – 'eiti smarkiai (toli ar ilgai)': *Atėjai iš kolionijos, dabok, tuoj ir vėl pilk kojas kolionijon atgalio* Vj. Toks aiškinimas leidžia šį frazeologizmą sieti ir su SMARKUMU, ir ĖJIMU, ir ERDVE, ir LAIKU. Kaip matyti, vienu frazeologizmu įvardijami skirtingų sferų dalykai, reikšmių atspalviai susipina.

2.4. SANTYKIAVIMAS

Kalbant apie kūno ryšius su santykiais, kaip jau buvo minėta, remiamasi J. Paulausko „Sisteminio lietuvių kalbos žodyno“ IV skyriumi. Į abstraktų santykių skyrių gali įeiti konkretesnių atmainų. Kalbėdamas apie santykius, J. Paulauskas turi galvoje kieno nors sąlygojamus veiksmus, būdą, vertinimą, darymą ir kt.

Apžvelgus FŽ junginių su leksema **koja** reikšmės aiškinimus, galima sakyti, kad kojos, jų judesiai motyvuoja palyginti nemažai santykius nusakančių dalykų (15 procentų).

2.4.1. Frazeologizmai su leksema **koja** reiškia kieno nors pranašumą, sugebėjimą ką nors lengvai pralenkti. Taigi metafora KOJA – PRANAŠUMAS, pvz.: **po kojų minti** 1. 'būti geresniam, pralenkti': *Naslys ir jauną vaikį mina po kojų* Varn. Jo sinonimas **į kišenę dėti (susidėti)** rodo, kad

vienas žmogus pranašesnis už kitą. Motyvacijos ištakos – jų judesys žemyn: tas, kas pamina, jaučiasi pranašesnis. FŽ rodo, kad šis frazeologizmas motyvuoja ir NIEKINIMĄ.

2.4.2. KOJA – SILPNUMAS, NUOVARGIS. Silpnumą žymi ne viena kūno dalis: kinkos (**kinkos per striukos** menk. 'menkas ir silpnas'), rankos (**rankomis skėsčioti** 'rodyti nesugebėjimą ką daryti') ir kt. Tačiau dažniausiai su silpnumu susiję frazeologizmai su leksema *koja*. Kad žmogus bejėgis, dažniausiai rodo veiksmažodžiai, reiškiantys ne kojų kėlimą aukštyn, bet vos velkančias kojas, be to, atrodo, kad žmogus virsta, svyruoja. Kojos tarsi atimtos, jų nėra. Su silpnumu susiję įvairios leksinės sudėties ir sintaksinės sandaros frazeologizmai. Jų daug daugiau negu stiprumui žymėti. Silpnumas nusakomas objektiniais frazeologizmais, į kurių sudėtį įeina veiksmažodžiai *padžiauti* (**kojas padžiauti** 'atsisėsti pailsėti'; susijęs ir su sėdėjimu), *ištiesti* (**kojas ištiesti** 1. 'pailsėti'), *ištempti* (**kojas ištempti** 'pasiligoti'), *nepakelti* (**kojų nepakelia** 'silpnas'). Yra gana daug frazeologizmų variantų, į kurių sudėtį įeina prielinksninės konstrukcijos *iš kojų, nuo kojų* ir veiksmažodžiai, žymintys, kad sunku ant kojų laikytis, pvz.: **iš kojų būti** 'pasidaryti silpnam, nedarbingam', **iš kojų versti** 2. 'pakirsti jėgas', **iš kojų virsti** 2. 'netekti jėgų', **iš kojų virsti** 1. 'alpti': *Vienu tarpu labai virtau iš kojų* Krš., **nuo kojų nukristi** 'apšlūbti', **nuo kojų numušti** 1. 'atimti jėgas', **nuo kojų nupulti** 2. 'nusilpti', **nuo kojų nusivaryti** 2. 'išsekti, nusilpti', **nuo kojų nuvaryti** 2. 'išsekinti, nusilpinti': *Skausmus sumažino, ale nuo kojų nuvarė* Ukm., **vos ant kojų pastovėti** 'būti silpnam, ligotam'. Panašios reikšmės yra sakinio formos frazeologizmas **kojos smenga į žemę** 'nėra jėgų, silpna': *Rodos, niekas neskausta, o širdis taip bloga, net kojos į žemę smenga* Žem. Visi junginių veiksmažodžiai žymi kojų judesį žemyn.

Panašiai yra motyvuojami su nuovargiu susiję frazeologizmai. Kad žmogus išvargęs (*išvargęs, pavargęs, nuvargęs* – tokiais žodžiais aiškinama frazeologizmų reikšmė), rodo jo kojų judesiai – ant kojų nepastovima, per jas klumpama, jų nejaučiama, jos atrodo kaip stačios. Taigi kojos yra nejudrios, sunkiai pakeliamos, pvz.: **ant kojų nepastovėti** 'labai išvargti', **kaip nesavomis kojomis** 'išvargęs', **kojų nejausti** 'būti išvargusiam': *Išvarginti kelių dienų kelionės akinančioje saulėje, nebejausdami kojų jie nugriuvo kažkokioje sodyboje ant šieno ir užmigo* rš., **kojų nepanešti** 'labai pavargti', **kojų netekti** 'nuvargti', **kojos sulindo į užpakalį** 'pavargo': *Per dieną kojos į užpakalį sulindo* Krš., **per savo kojas klupti** 'būti nuvargusiam', **nuo kojų nusimušti** 'netekti jėgų, nuvargti': *Kol nuėjau Balatnon, tai čystai nuo kojų nusimušiau* Arm., **stačiomis kojomis** 'išvargęs', **iš kojų išeiti** 'nusidirbti'.

Yra grupelė frazeologizmų, kurie, įvardydami silpnumą, nuovargį, drauge žymi ir jo priežastį (paprastai tai yra ėjimas, vaikščiojimas, lakstymas): **kojas pamesti** 1. 'nuvargti bevaikščiojant', **kojas numinti** 'pailsti (einant)', **kojas nešti** 'eiti (nuvargusiam)', **kojas išminti** 'nusivaikščioti', **kojas vilkti** 'sunkiai eiti nuvargus, nusilpus', **kojas atimti** 'pailsti (skubant)': *Kai reik striokuot, tai atima kojas* Gs., **kojas suplūkti** 'einant nuvargti', **kojas priplūkti** 'einant privargti': *Tik kojas priplūkiau, o nieko gera negavau* Svn., **be kojų likti** 'vaikščiojant labai išvargti', **be kojų** 'nuvargęs belakstydamas': *Daugelio ponų slūga be kojų* KrvP(Ašm.), **kaip ne savo kojomis** 'prastai, silpnai (eina)'.

Keletas frazeologizmų, kaip aiškinama FŽ, tinka nuovargiui, atsiradusiam ir dėl darbo, ir ėjimo pavadinti, pvz.: **iš kojų išvyti** 'labai nuvarginti einantį, dirbantį', **iš kojų išvaryti** 'labai nuvarginti (einant, dirbant)', **nuo kojų nuvaryti** 1. 'labai nuvargti (einant, dirbant)': *Ji buvo veikli labdaroje, net tiek, kad nuvarė nuo kojų visas miesto aukštuomenės moteris* Šein.

FŽ pateikia porą frazeologizmų, kuriais įvardijama, kas sakoma, kai pavargstama vaikščiojant, stovint. Tai junginiai **kojos sulindo į uodegą**: *Nusibodo stovėt – net kojos į uodegą sulindo* Srv., **kojos sulindo į subinę** vlg.: *Kol visus žygius apėjau, kojos į subinę sulindo* Krš.

Kaip matyti, aptariamųjų frazeologizmų grupelę galima sieti ir su nuovargiu, ir su darbu, ir su ėjimu. Ir eidamas, ir dirbdamas žmogus pavargsta. Taigi galima kalbėti apie metaforą KOJA – NUOVARGIS/ĖJIMAS/DARBAS.

2.4.3. KOJA – INTENSIVUMAS. Aprašant ėjimą, bėgimą jau buvo atkreiptas žvilgsnis į tai, kad frazeologizmais nusakomas koks nors ėjimo, bėgimo būdas (žr. p. 41). Intensyvus veiksmas – tai energingas veiksmas (plg. **intensyvus** 'energingai atliekamas, įtemptas, įtampus, smarkus' DŽ: 215). Frazeologizmų, susijusių su intensyvumu, reikšmė aiškinama žodžiais *greitai, smarkiai, sunkiai, labai*, pvz.: **iš kojų virsti (išvirsti)** neig. 1. 'nusigerti': *Be to, turėjo būti parodoma, kad senovėje gerdavo ne iš stiklinių, bet iš ąsočių, o išvirtę iš kojų dar įvairias karžygių dainas dainavo* Cvir. Dar plg.: **kojos mirga** 'greitai bėga', **į kojos autą** 'smarkiai išbarti'. Greitas pavadinamas frazeologizmu **ilgos kojos**: *O kas per tą laiką įvyko Daučiūnuose ir tolimesnėse apylinkėse? Vargui, sako, ilgos kojos* Marc. Greitai atliekamas veiksmas nusakomas frazeologizmais **kiek kojos įkabina, kiek kojos įkerta, ant vienos kojos apsisukęs**. Su lėtumu susijęs frazeologizmas **koja per koją** 'lėtai, pamažu'.

2.4.4. KOJA – VERTINIMAS. Paprastai koja siejama su neigiamu vertinimu. Viena dažniausių vertinimo atmainų – prastumo, menkumo nusakymas. Metafora KOJA – PRASTUMAS, MENKUMAS yra tada, kai kojos judesys krypta žemyn. Įdomu tai, kad vienintelis frazeologizmas

po kojomis nesimėto reiškia 'turi vertę'. Taigi, kas yra prie kojų, po jomis mėtosi, yra nieko nevertas. Su prastumu susiję įvairūs sintaksinės sandaros frazeologizmai, pvz.: **kur koja kur ranka** 1. 'menkas, prastas', **koją pamesti** 'nevertinti (kokio daikto)', **kam koja kam ranka** 'nevykusiai, atmestiniai (padarytas)', **nė kojos** 3. 'visai (nevertas)': *Jau aš jo nė kojos verta nebuva, o gražus, o didelis [vyras]* Mrc., **ne** (kieno) **kojai** 'nevertas (ko)': *Juk tu žinotai, kad už jo netekėsi – ne tavo kojai jis, tai kamgi jį erzina, ko lindai prie jo?* Paukš., **po kojomis** 'nesvarbu': *Jei (yra) meilė, o turtas po kojomis* Šts. Lyginamasis frazeologizmas **kaip kojomis** 'labai prastai (atliktas)': *Jei dirba, jo darbas kaip kojomis* Tat. Jo variantas – **kaip su kojomis**. Frazeologizmo reikšmės (prastumas) ištakos – kojos – ne rankos; ką nors gera kojomis nepadaroma. Kelių frazeologizmų reikšmė aiškinama žodžiais *beveik, bet kaip*: **viena koja** 'beveik (būti kur)', **kur koja kur ranka** 2. 'bet kaip, ne iš eilės'. Kojų ir prastumo ryšys rodo frazeologizmą esant metoniminį, kaip, beje, ir daugumos frazeologizmų su **koja** motyvacija yra panaši. Su neigiamu vertinimu galima sieti frazeologizmą **ant kojų nunešti** 'išmindžioti, išdraskyti': *Vištos viralus ant kojų nunešė* Arm. Pastarojo frazeologizmo dėmuo – veiksmazodis *nunešti* ir prielinksninė konstrukcija – reikšmės ištakos. Iš tiesų paukščiai kojomis gali sunaikinti pasėlius ir kt.

2.4.5. Yra keli frazeologizmo variantai, kuriais nusakoma, kaip žmogus gali kur nors apsiprasti, priprasti. Vienas frazeologizmo dėmenų – veiksmazodis *šilti* ir priešdėliniai ar priesaginiai jo vediniai: **kojas apšilti** 1. 'kiek apsiprasti', **kojos apšilo** 'apsiprato', **kojas sušildyti** 'apsiprasti', **kojas sušilti** 'apsiprasti, priprasti': *Sušils kojas ir vėl lėks kur* Vrn. Kai žmogus sušyla, jaučia pasitenkinimą. Fizinis sušilimas gretinamas su abstraktesne sfera. Taigi galima kalbėti apie metaforą KOJA – PAPRATIMAS. Reikia priminti, kad frazeologizmai **kojas šilti** reiškia 'gyventi (kur)', **kojas šildyti** 'gyventi (ppr. namie)'. Tarsi šiluma leidžia priprasti.

*

Apibendrinant su SANTYKIAVIMO konceptu susijusius frazeologizmus, galima sakyti, kad jų yra gana daug (apie 15 procentų). Atskirai aptariami ne visi frazeologizmai. Dalis jų minimi nagrinėjant kitų grupių frazeologizmus, nes vertinamos (smarkiai, sunkiai, labai ir kt.) įvairios veiklos rūšys. Santykiavimo skyriuje skirti keletą conceptualiųjų metaforų: KOJA – PRANAŠUMAS, KOJA – SILPNUMAS/NUOVARGIS (per 40 frazeologizmų), KOJA –

INTENSYVUMAS, KOJA – VERTINIMAS (paprastai tai paprastumo, menkumo įvardijimas),
KOJA – PAPERATIMAS.

2.5. ŽMOGUS

Frazeologizmai su leksema *koja* yra susiję su ŽMOGAUS (kaip gyvosios gamtos atstovo) konceptu. Tokiais frazeologizmais palyginti retai pavadinami negyvosios gamtos reiškiniai.

Frazeologizmai su leksema *koja* susiję su sveikata (gijimu ir sirgimu), nėštumu ir mirtimi.

2.5.1. Konceptualioji metafora KOJA – GIJIMAS, PASVEIKIMAS motyvuojama kojos judesiu aukštyn. Kai žmogus gyja, sveiksta – keliasi iš patalo. Paprastai į su gijimu, pasveikimu susijusių frazeologizmų sudėtį įeina veiksmožodžiai *stotis, atsistoti, pastatyti, išvilkti* ir prielinksninės konstrukcijos *ant kojų, į kojas*, pvz.: **ant kojų stotis** 2. 'pasveikti', **ant kojų atsistoti** 3. 'pasveikti', **ant kojų pastatyti** 2. 'išgydyti': *Na, nieko, aš jį tuoj pastatysiu ant kojų* Dvd., **į kojas atsistoti** 'pasveikti', **į kojas stotis** 1. 'pasveikti', **į kojas pastatyti**, 1. 'išgydyti', **kojas išvilkti** 2. 'pasveikti': *Vos kojas išvilkau iš ligos* Rmš.

Su sirgimu, liga, skausmu ir kt. susijusių frazeologizmų reikšmę motyvuoja kojos judesys žemyn. Frazeologizmų sudėtis rodo, kad žmonės pastebėjo įvairių kūno judesių, kai žmogaus sveikata nėra gera. Antai frazeologizmas **iš kojų virsti** 'alpti' rodo, kad virtimas yra alpimo požymis. Kai suglembama (kitokia fiziologinė būseną), atrodo, kad žmogus nebeturi nei kojų, nei rankų: jam lyg galūnės nukertamos, pvz.: **rankas kojas nukirsti**. Nusilpimą, paliegimą rodo ir kojų nušalimas (**kojas nušalti** 'būti silpnam'), kojų praradimas (**iš kojų būti** 'pasidaryti silpnam, nedarbingam'), **nuo kojų nupulti** 1. 'nepajėgti eiti, nepaeiti': *Mano teta jau visai nuo kojų nupuolė* Al. Tokie frazeologizmai turi sinonimų: **kulnų neatkelti, kulnų nepavilkti** (taigi ir šiuo atveju nėra kojos judesio aukštyn).

2.5.2. Konceptualioji metafora KOJA – NĖŠTUMAS susijusi su žmogaus atėjimu į pasaulį, gimdymu. Paprastai moters nėštumas motyvuojamas kojų sunkumu, frazeologizmais ryškinama tai, kad nėščiai sunku vaikščioti. Su moters nėštumu susiję frazeologizmai dažnai yra atributinio junginio formos: būdvardžiai apibūdina kojų savybes. Nėščią moterį įvardija tokie frazeologizmai: **drūtomis kojomis** 'nėščia', **skersa koja** 'nėščia', **sunkiomis kojomis** 'nėščia', **sunkių kojų** 'nėščia': *Ano žmona buvo sunkių kojų* NmŽ., **ant sunkių kojų** 'nėščia', **trumpomis kojomis** 'nėščia': *Buvo trumpomis*

kojomis Nt., **ant trumpų kojų eiti** 'būti nėsčiai'. Kojos yra tarsi talpykla, kur telkiasi sunkumas. Dar vienu žodžiu – veiksmažodžio *paspirti* neveikiamosios rūšies dalyviu – apibūdinama koja: **koja paspirta** 2. 'apie nėsčiai', **kojos paspirtos** 'apie nėsčiai': *Kojos paspirtos anos, t. y. nėsčia* J. Veiksmažodis *paspirti* – tai „1. kojos smūgiu nublokšti kiek toliau“ DŽ: 516. Kas yra paspirtas, gerai jaustis tikrai negali.

2.5.3. KOJA – MIRIMAS, DVĖSIMAS. Frazeologizmų, susijusių su mirimu (taip pat dvėsimu, gaišimu ir pan.) yra gana daug (75 variantai, t. y. 15% visų frazeologizmų). Į daugelio frazeologizmų sudėtį įeina veiksmažodžiai, paprastai žymintys kryptį (*sukti, tiesti, užkelti, atgręžti* ir kt.). Kartais kryptis ir įvardijama. Tai – durys. Žmonių išžiūrėta, kas atsitinka žmogui mirus. Junginiu parodoma, kad žmogus palieka namus (durys – įėjimo ar išėjimo simbolis). Su veiksmažodžiu *sukti* ir jo priešdėliniais vediniais ir daiktavardžiu *durys* yra 8 variantai. Kaip minėta, vieni junginiai gali būti neišplėstiniai, kiti su prielinksnine konstrukcija (*ant durų, į duris*), pvz.: **kojas atsukti** 'mirti', **kojas sukti ant durų** 'mirti': *Jie ji man nieko nebūtų dariusi, jau būtų reikėję kojas sukti ant durų* Skdv., **kojas sukti prie durų** 'mirti', **kojas atsukti ant durų** 'mirti', **kojas atsukti į duris** 'mirti', **kojas nusukti ant durų** 'mirti', **kojų atsukimas į duris** 'mirimas', **kojos pasuktos ant durų** 'miręs': *Kojos ant durų pasuktos, nieko nebenorėk* Ukm. Be veiksmažodžio *sukti* vartojami veiksmažodžiai *atgręžti* (**kojas atgręžti į duris** 'mirti'), *tiesti, ištiesti, patiesti* (**kojas tiesti** 'mirti', **kojas ištiesti** 2. 'mirti', **kojas patiesti** 'mirti'), *padžiauti* (**kojas padžiauti** 1. 'mirti': *Padžiausime kojas tuoj mes visi* Ds., **kojas ir rankas padžiauti** 'mirti'), *atstatyti* (**kojas atstatyti į duris** 'mirti'), *sutaisyti* (**kojas sutaisyti** 'mirti'), *uždirti* (**kojas uždirti** 'pasimirti'), *užkelti* (**kojas užkelti** 2. 'mirti'). Veiksmažodžiai *padžiauti, atstatyti, užkelti* rodo, kad miršančiojo kojos pakeliamos aukšty. Toks judesys drauge žymi kūno padėtį: žmogus nestovi ant kojų. Panašų ištakų judesį turi ir kiti frazeologizmai: **kojomis nusitargyti** 'mirti': *Senelė kojomis nusitargytų, jei negautų taip iš žmonių* Drsk., **kojomis sutabaluoti** 'mirti', **kojas užsidėti už ausies** 'mirti'.

Yra per 20 frazeologizmų, kuriuose atkreiptas dėmesys į kitokius kojų judesius – staigius, pasikartojančius. Kojos, žmonėms atrodo, tai purtomos, tai užlaužiamos, tai užriečiamos ir t. t. Tokių frazeologizmų reikšmės aiškinimą FŽ lydi pažyma *neig.*: **kojas vartyti į aukštą**: *Ryna, nu mažilelė ryna tabletes, užtai pusamžiai ir varto kojas į aukštą* Krš., **iš kojų išsivartalioti, kojomis sutabaluoti, kojas kratyti, kojas nukratyti, kojas pakratyti**: *Dar nesena buvo, o jau, veizėk, ir pakratė kojas* Šll., **kojas nustirenti, kojomis stirenti**: *Kas geria, tas kojom stirena* Rš., **kojas papurtinti, kojas pastatyti, kojas pastatyti aukšty, kojas pastatyti į aukštą, kojas pastatyti į**

viršų: *Reiks visiems kojas pastatyti į viršų* Grd.; **kojas užvartyti, kojas paversti, kojas užversti aukštyn, kojas versti**: *Jau maniau kojas versiu* Bb., **kojas užlaužti, kojas užplėsti, kojas užriesti, kojomis nuvirbenti, kojas užsivirbinti, kojomis užvirbėti**: *Barės barės, tas kirvapente galvon ir užmušė motką – tik kojom užvirbėjo* LTR(Rod).

Stebimą žmogaus būseną prieš mirtį žmonės įvardijo kojas kaip nusitaisiusias patekti į karstą, jau jame atsidūrusias. Frazeologizmais **kojas taisyti į grabą** 'rengtis mirti', **viena koja stovėti prie grabo** 'grėsti mirčiai': *Šoferio gyvenimas: viena koja stovi prie grabo, kita – prie kalėjimo* Klrv. pabrėžiamas kojų artėjimas prie tam tikros talpyklos (karsto). Frazeologizmai **kojos įkeltos grabe** 'visai prie mirties', **kojos grabe** 'arti mirties', **koja grabe** 'arti mirties', **kojos karste** 'arti mirties': *Karste kojos yr* Kv. jau rodo kojas atsidūrus talpykloje.

Šiurkštakai mirimas įvardijamas kitokios motyvacijos frazeologizmu **kojos smirdi grabu** neig. 'senatvė, arti mirties': *Jeigu kojos smirda grabu, kamgi reikėjo to senio dėl to laužo* Mžš.

Perifraze *galą gauti* aiškinamo frazeologizmo reikšmė susijusi su žmogaus mirtimi: **kojas pastatyti prieš mėnulį**: *O boncai dabar jau veik veik pastatysią kojas prieš mėnulį, nes jie patys juk dirbti nemoka, o darbininkų jie dabar, po karo, nė vieno nebegausią* Simon. Tokią pat reikšmę turi frazeologizmai **kojas ištaisyti, kojas pamesti**.

Su žuvimu susijęs frazeologizmas **kojas patempti** 'žūti'. Jam artimas – **nuo kojų nuleisti** 'papjauti': *Vieną dieną pamatysi – aš tą senį nuleisiu nuo kojos* Žml.

Išsiskiria vienas frazeologizmas – **smėliuotomis kojomis** 'sakoma apie žmogų, ką tik palaidojusį ką iš artimųjų': *Smėliuotom kojom, ir jau ženijas* Ds. Atributinio frazeologizmo būdvardis primena, kad ten, kapinaitėse, paprastai yra smėlėta žemė.

Su leksema **koja** yra frazeologinių junginių, kurių reikšmę žodynai aiškina žodžiais *dvėsti, nugaišti, stipti*. Tokie frazeologizmai paprastai susiję su gyvūnija. Frazeologizmo veiksmazodžiai reiškia staigius judesius: *kojos kratomos, tempiamos, užverčiamos, tiesiamos, statomos ir kt., pvz.: kojas atmesti* 'nugaišti', **kojomis būti** 'dvėsti', **kojomis suburti** 'sakoma apie stimpantį': *Gyvulėlis, smūgį gavęs, tik kojomis subūrė ir atliko* Brt., **kojomis išsitempti** 'nudvėsti', **kojas ištiesti** 3. 'pastipti', **kojas nutaisyti** 'pastipti, nugaišti', **kojas pakratyti** neig. 2. 'pastipti', **kojomis skaityti** 2. 'trūkčioti stimpant': *Arklys dvėsdamas jau tik kojomis skaito* Švnc.

Kaip matyti, su mirimu, taip pat dvėsimu susiję frazeologizmai yra labai įvairūs. Vis dėlto jų semantinė motyvacija yra panaši: kojų padėtis tokia (tai kojos pakeliamos, tai tiesiamos ar jos trūkčiojančios), kad žmogus nebegali judėti.

2.5.4. KOJA – GĖRIMAS, SVAIGIMAS. Daugelis kūno dalių yra susiję su gėrimu, apsvaigimu. Girtą žmogų galima pažinti iš akių (**dryžos akys, akis pabalinęs**), nosies (**nosis žydi**), burnos (**į burną paėmęs**), gerklės (**gerklė pripilta**) ir kt. Frazeologizmų su leksema **koja**, žyminčių gėrimą, palyginti nėra daug. Kad žmogus išgėręs, matyti iš kojų judesių. Stebinčiam girtą atrodo, kad toks žmogus netvirtai laikosi ant kojų, t. y. kojos tuo metu nėra patikima atrama: žmogus gali virsti, atrodyti toks, kad yra be kojų: **nuo kojų versti** 'svaiginti (išgėrus)', **nuo kojų nuversti** 'nugirdyti', **iš kojų išvirsti** 1. 'nusigerti' (šiuo atveju pats gerai, o ne girdomas), **be kojų padaryti** 'nugirdyti': *Kada tik jis atvažiuodavo į Naupylę, tai visą biurą, anot žydo pasakos, padarydavo be kojų: nuo Dinės jau rėplomis grįždavo namo* Kudir. Kai pasirenkamas frazeologizmas **į kojas pasėsti** 'apsvaiginti', galima manyti, kad kojos tarsi talpykla, jos pasidaro sunkios. Savo sandara išsiskiria du frazeologizmai: **ant vienos kojos** 2. 'apie svaigalų gėrimą', ir **ant antros kojos** 'sakoma raginant išgerti'. Pirmojo frazeologizmo motyvacija – skaitvardis *vienas* (*Ant vienos kojos išgėrė, reikia ant antrosios* End.): **išgerti ant vienos kojos** – dar nedaug teišgėrė. Antrasis – **ant antros kojos** – apibūdina kitokią situaciją. Šiuo atveju frazeologizmas pasakomas raginant daugiau išgerti. Drauge galima suvokti, kad jau buvo gerta. Apskritai girtumas susijęs su silpnumu, nuovargiu (plg. **nuo kojų nupulti** 2. 'nusilpti' ir **iš kojų išvirsti** 1. 'nusigerti').

2.5.5. Palyginti retai kojos siejamos ir su žmogaus išore. Metaforai KOJA – IŠVAIZDA atstovauja šie frazeologizmai: **kojos iki žemės** juok. 'raminama dėl mažo ūgio' (susijęs ir su raminiu, kalbėjimu), **ant kojų išbėgęs** 'ištįsęs, išaugęs ne pagal amžių': *Jis po ūsu, o ji dar jauna, tik ant kojų išbėgus – argi tai pora?! Vlk.* (metafora KOJA – ŪGIS).

2.5.6. Metaforai KOJA – APRANGA galima skirti tik vieną frazeologizmą. Tai **šalip kojas** 'apie suplyšusią avalynę, kojines': *Matysi, kad bus pančekos šalip kojos* Trk. Jeigu kojines ar batai yra tik šalia kojos, tokia apranga yra netikusi.

*

Palyginti dažnai frazeologizmai su leksema **koja** taikomi žmogui, kaip gyvosios gamtos atstovui, apibūdinti (apie 22 procentai). Beveik visi frazeologizmai susiję su žmogaus sveikata ir mirimu. Asmenys, stebėdami silpnos sveikatos žmones, taip pat gyjančius, mirstančius ir pan.,

atkreipė dėmesį į žmogaus kūną, ypač į jo kojų judesius. Antai GIJIMAS, SVEIKIMAS motyvuoja atsistojimu ant kojų, t. y. gebėjimu remtis kojomis. Ligą, silpnumą motyvuoja kojų judesys žemyn: žmogus sunkiai kelia kojas, junta, lyg jos būtų nukirstos, nušalusios; kojų jis nepavelka, neatkelia nuo žemės. Panašiai motyvuoja NĖŠTUMAS: kojos paprastai yra sunkios. Ypač daug frazeologizmų nusako MIRIMĄ (taip pat DVĖSIMĄ ir kt.). motyvacija įvairi: frazeologizmų reikšmę ryškina įvairūs kojų judesiai (sukimas, sukimas link durų ar karsto; kėlimas aukštyn; staigūs trūkčiojantys judesiai). Frazeologizmais su leksema **koja** įvardijamas ir GIRTUMAS. Frazeologiniais junginiais žmonės pažymi, kad girtas žmogus primena sergantį, silpną žmogų: ir vieno, ir kito kojos nėra stiprios, ant jų silpnai laikomasi (virstama, nuverčiama, einama tarsi be kojų).

2.6. ŽMOGAUS PSICHIKA

FŽ analizė rodo, kad žmogaus koja dažniau yra susijusi su judėjimu, santykių sfera, žmogaus fiziologija. Vis dėlto žmonės pastebėjo, kad žmogus, išgyvendamas santykį su kitais žmonėmis, vertindamas savo elgesį, jausmus, būdo ypatybes, išsižiūrėjo ir į savo kūno laikyseną, ir kojų padėtį, jų judesius. Taigi yra frazeologizmų, susijusių su žmogaus vidinio pasaulio savybėmis: jausmais, charakteriu, morale, valingumu (apie 18 procentų).

2.6.1. Frazeologizmai su leksema **koja** nusako skirtingus jausmus. Žmogus, rinkdamasis frazeologizmus su minėta leksema, pabrėžia savo išgyvenimus, jauseną.

2.6.1.1. Žmogaus kojos judesiai gali liudyti keletą emocijų. Viena iš jų – džiaugimasis, juokimasis. Taigi metafora – KOJA – DŽIAUGIMASIS. Kai žmogui labai linksma, jis nenurimsta vietoje: gali net pašokti, imti suktis. Štai tokį kojų judesį užfiksuoja du frazeologizmo variantai: **ant vienos kojos suktis** 1. 'džiaugtis', **ant vienos kojos šokti** 'labai džiaugtis': *Ant vienos kojos šokom, kad carą nuvertė* Btg. Jei žmogus džiaugdamsis smarkiai juokiasi, sakoma **ko iš kojų neišvirto**. Frazeologizmas **kojas pakirsti** 1. 'susijęs su išgąščiu, susijaudinimu'. Kaip matyti, susijaudinimas, išgąstis yra kojų pakirtimo pasekmė (metoniminis ryšys). Metafora yra KOJA – JAUDINIMASIS.

2.6.1.2. Yra frazeologizmų grupelė, kur tinka nuotaikai įvardyti. Tik vienas frazeologizmas **ant tos kojos pataikyti išlipti iš lovos** žymi gerą nuotaiką – 'būti geros nuotaikos': *Ar tame jo posėdyje vakar kas nors gerai nusisekė, ar ant tos kojos pataikė iš lovos išlipti, bet nusiteikęs jis buvo puikiai* Ap. Tokiu frazeologizmu tarsi pasakoma, kad labai svarbus momentas yra tai, kaip žmogus kelia koją išlipdamas iš lovos. Gera ar bloga nuotaika susiejama su tuo, tą ar ne tą koją žmogus iškelia. Taigi metafora yra KOJA – GERA NUOTAIKA.

2.6.1.3. KOJA – PRASTA NUOTAIKA frazeologinių variantų yra ne vienas. Pirmiausia tai keletas panašios sandaros ar artimos leksinės sudėties frazeologizmų: **ne ta koja atsikėlė iš lovos**, **ne ta koja išlipo iš lovos** – 'apie prastai nusiteikusių': *Jis paniūręs ir, kaip atrodo, ne ta koja išlipęs iš lovos* Cinz.; **ne ant tos kojos atsistoti** 'būti blogos nuotaikos', **kairiaja koja išsiropšti iš lovos** 'būti prastai nusiteikusiam': *Žinokite visi, kad panelė Elzė šiandien kairiaja kojyte iš lovelės išsiropštė* Pt., **kairiaja koja išlipti iš lovos** 'apie prastai nusiteikusių', **iš kairės kojos atsikelti** 'apie prastą nuotaiką'; **kreiva koja atsistoti iš patalo** 'prastai nusiteikti'. Frazeologizmas **nuo kojų numušti** 3. 'sugadinti nuotaiką' išsiskiria savo sandara ir motyvacija: šiuo atveju nuotaikos gadinimas siejamas su nuvertimu nuo kojų.

2.6.1.4. Koja, pasirodo, gali parodyti ir susirūpinusį žmogų. Taigi yra ir konceptualiosios metaforos atmaina – KOJA – RŪPINIMASIS. Kai žmogus susirūpinęs, jis paprastai nenustovi vietoje (stojasi, jaučiasi neramus), pvz.: **ant kojų lipti** 'užbėgti už akių, nekantrauti': *Kiek, kiek, kiek... tūkstančių? – nedavė toliau kalbėti iš nekantrumo valdininkai, lipdami teisėjui ant kojų* Cvir. Susirūpinama ir tais atvejais, kai žmogus jaučiasi lyg į koją įkirstas. Su veiksmažodžiu *įkirsti* ir jo išvestinėmis formomis yra ne vienas frazeologizmų variantas: **koją įsikirsti** 'turėti daug rūpesčių', **koja įkirsta** 'labai susirūpinęs', **kaip koją įkirtęs** 'susirūpinęs, neramus', **kaip į koją įsikirtęs** 'labai susirūpinęs', **kaip koją įsikirtęs** 'susirūpinęs, neramus': *Visą laiką esu kaip koją įsikirtęs* Krž. Tokių frazeologizmų sinonimai yra **padai dega**, **širdis įpjauta** ir kt. Tik vienas į FŽ įtrauktas frazeologizmas, turintis reikšmę 'be rūpesčių' – **liuosa koja**. Kai į frazeologizmą įeina veiksmažodis *stotis* (**ant naujų kojų stotis** 'rūpintis kitais reikalais'), reikšmė šiek tiek skiriasi: būdvardis *naujų* (kitoks ištakų lygmuo) ir motyvuoja rūpinimąsi kitais reikalais.

2.6.2. KOJA – CHARAKTERIS. Su žmogaus charakterio ypatybėmis susiję vos keli frazeologizmai. Galima sakyti, kad kalbėdami apie šias savybes žmonės neatkreipia akių į kojų judesius.

2.6.2.1. Žmogaus LĒTUMĄ gali rodyti lėti kojų judesiai. Frazeologizmas **kojų nepakelia** reikšmė yra 1. 'lėtas, nerangus': *Ē jau šita tai kojų nepakelia* Sdk. Lėti kojos judesiai primena frazeologizmus, žyminčius nuovargį. Frazeologizmo **žemės nesiekia kojomis** 'apie labai smarkų': *Aš kai jauna buvau, kojomis žemės nesiekiau, o kai pasenau – duonos neįkandū* Btg. reikšmę motyvuoja staigus judesys aukštyn. Frazeologizmas susijęs su SMARKUMU. Jam artimas frazeologizmas **ant vienos kojos suktis** 2. 'būti judriam, vikriam'. Frazeologizmas gali priklausyti PASLANKUMO, JUDRUMO konceptui. Motyvacijos ištakos – judesio greitumas (plg. **ant vienos kojos apsisukęs** 'greitai'). Frazeologizmai **kojų nepakelia** 1. 'lėtas, nerangus' ir **ant vienos kojos suktis** 2. 'būti vikriam, judriam' susiję antoniminiais santykiais.

2.6.2.2. Pastebėta, kad nekantraujant taip pat kojų judesiai staigūs, net lipama ant (kito žmogaus) kojų, pvz.: **ant kojų lipti** 'nekantrauti', **ant kojų užminti** 'įkyrėti' (čia jau kitam žmogui įkyrima). Su nekantrumu susiję frazeologizmai **į kojas būti, po kojų** (po kojomis) **maišytis** (painiotis, pintis). Paprastai nekantraudamas žmogus mato, kad kas nors kitas neleidžia jam ką nors daryti, taigi yra prie kojų, po kojomis maišosi. Šie frazeologizmai susiję su NEKANTRUMO konceptu.

2.6.2.3. Smulkmenišką žmogus gali pasirodyti tas, kuris viską norėdamas žinoti klausinėja įkyriai, pvz.: **iš kojų panagių** 'smulkmeniškai, išsamiai (klausinėti)'. Artimą reikšmę turi kitokios motyvacijos frazeologizmai, susiję su SMULKMENIŠKUMU: **iš pat pagrandėlių, iš papėdžių, iš panagių**. Kaip matyti, visų frazeologizmų sandara yra panaši. Frazeologizmas **kojų apačias iščiupinėti** 'smulkmeniškai iškritikuoti': *Kojų apačias iščiupinėjo Druskius* Jabl. taip pat susijęs su smulkmeniškumu. Ištakų vaizdas – kojų apačios (plg. panagės) ir čiupinėjimas (*čiupinėti pirštais lytėti, graibyti, laikyti* DŽ: 103; artimas *krapštinėtis*).

2.6.2.4. Metaforą KOJA – MANDAGUMAS apibūdina frazeologizmas **kojas išbučiuoti** 'labai dėkoti' (leksinis variantas **rankas išbučiuoti**). Kaip ir daugelio, šio frazeologizmo motyvacija yra metoniminė.

2.6.2.5. KOJA – ABEJINGUMAS. Žodynai pateikia tik vieną frazeologizmą su leksema **koja** (frazeologizmas **su kaire koja peržegnoti** 'visai nekreipti dėmesio, ignoruoti': *Kad būčiau žinojusi, būčiau peržegnojusi su kaire koja* Grs.). Galima atkreipti akis į tai, kad leksema *kairė* yra ne vieno frazeologizmo dėmuo, plg. **iš kairės kojos atsikelti**. Paprastai su ABEJINGUMU siejamos kitos kūno dalys (akys, ausys, galva, ranka).

2.6.2.6. Trimis frazeologizmų variantais galima kalbėti apie žmonių santykius – viliojimą, apgaulinėjimą. KOJA – APGAULINGUMAS yra tada, kai kojos yra pažeidžiamos. Šią reikšmę suteikia veiksmažodžiai *išdaužti, pakirsti, pašalti*: **kojas išdaužti** 'suvilioti', **kojas pakirsti** 2. 'apgauti merginą', **kojas pašalti** 1. 'būti apgautai, suviliotai': *Mergė kojas pašalo ant švento Jono* Tršk. Negalima nepasakyti, kad šios grupelės frazeologizmai artimi tiems, kurie susiję su pažeminimu, niekinimu.

2.6.3. KOJA – MORALĖ. Peržiūrėjus su morale susijusius frazeologizmus, matyti, kad visi jie motyvuoja nedorus žmogaus veiksmus, nedorą jo elgesį.

2.6.3.1. Į frazeologizmų sudėtį įeina veiksmažodžių, kurie rodo kojų judesį žemyn (mynimas, lenkimas, puolimas po kojomis). Dauguma žodžių junginių – tai konceptualioji metafora KOJA – NIEKINIMAS, ŽEMINIMAS. Kojomis kas nors yra mindžiojama, paminama. Veiksmažodis minti ir priešdėliniai ar priesaginiai vediniai yra vieni dažniausių, pvz.: **po kojų minti** 2. 'niekinti, nepaisyti', **po kojomis minti** 'niekinti', **po kojomis mindyti** 'niekinti', **kojas mindžioti** 'niekinti', **kojomis mindžioti** 'niekinti': *Teisybę kojomis mindžioti* K., **po kojų padu paminti** 'paniekinti, nepaisyti', **prie** (kieno) **kojų** 'nusižemines': *Tu padarei jį savo rankų darbų šeimininku, padėjai visa prie jo kojų* ŠR. Su niekinimu, taip pat pataikavimu prašant, maldaujant susiję keli frazeologizmai, į kurių sudėtį įeina veiksmažodžiai *sulenkti, pulti, laižyti* ir kt., pvz.: **kojas sulenkti** 2. 'nusižeminti' (pirmasis frazeologizmas **kojas sulenkti** reiškia 'atsisėsti'), **į kojas pulti** 'žemintis (prašant)', **į kojas puldinėti** 'nuolankiai žemintis pagerbiant': *Regėdamas Korneliusą, puldinėjantį kojump jo, idant jam kloniotų, atatiesė jį* Dk., **po kojų pulti** 'žemintis, maldauti'.

2.6.3.2. Metaforai KOJA – NIEKINIMAS, ŽEMINIMAS artima yra metafora KOJA – GRASYMAS. Frazeologizmo **viena koja stovėti** (kur) 'būti arti kokios grėsmės': *Ilgai laukti aš negalėsiu, viena koja grabe stoviu, kad tiktai spėčiau tave užauginti!* Bor. reikšmę galima paaiškinti taip: ant vienos kojos ilgai stovėti negalima; norės ar nenorės, stovintysis turės pasiremti kita koja. Viena koja nėra patikima atrama (plg. frazeologizmą **žemė slysta iš po kojų**; pateikiamas prie leksemos *žemė* – 'gresia nemalonumas'). Kai žemės neįjuntame po kojų, taip pat atsiranka grėsmė. Yra keletas frazeologizmo variantų, kuriais įvardijama truputį kitokia situacija. Frazeologizmai sakomi grasinant: **atminti iš kur kojos dygsta, pamatyti iš kur kojos dygsta, parodyti iš kur kojos dygsta, pažiūrėti iš kur kojos dygsta**). Šie frazeologizmai susiję ir su emocijomis, ir su kalbėjimu.

2.6.3.3. Po vieną kitą frazeologizmą galima rinktis nusakant ir apskritai kokią nors SILPNYBĘ: **katra koja raišti** 2. 'turėti kokią silpnybę': *Dabar žinosi, katra koja raišti* Šts. (fizinis trūkumas gretinamas su psichikos dalyku); taip pat SAVANAUDIŠKUMĄ: **po savo kojomis žiūrėti** 'tik savimi rūpintis': *Nereikia tik po savo kojomis žiūrėti* rš. (motyvuoja žiūrėjimas tik po savo kojomis). Pastarasis frazeologizmas turi keletą atitikmenų: **savo nosį žiūrėti, savo kailį žiūrėti, sau į saują žiūrėti, savo snapo žiūrėti, iš savo varpinės žiūrėti**. Į savimeilę linkusį žmogų galima pavadinti frazeologizmu **po kojomis maišytis** 2. 'atkreipti į save dėmesį': *Geriau nepakliūti šnipams į akis ir nesimaišyti po kojų* rš. Šio frazeologinio junginio motyvaciją galima suprasti prisiminus pirmąjį semantinį variantą – 'kliudyti, trukdyti'. Su abstraktais susijęs ir frazeologizmas **paskutinėmis kojomis kasti** 'siekti daugiau naudos'. Tai TAUPUMĄ pavadinantis žodžių junginys. Jo sinonimais galima laikyti leksemas *ranka, sauja* turinčius frazeologizmus: **skalsi ranka, saujoje laikyti suspaudus**.

2.6.4. KOJA – VALINGUMAS. Palyginti nemažai (per 30) frazeologizmų gali įvardyti norėjimą, raginimą ir skatinimą, draudimą, savarankiškumą, pagalbą ar palaikymą.

2.6.4.1. Žmonių pastebėta, kad tada, aki labai norima, koja kilstelima ar ja spiriama: **kojos keliasi** 'didelis noras (nori eiti, keliauti, šokti) ', **koja paspirta** 1. 'labai nori': *Yra anos koja paspirta su tais baliais, šokiais* Šts. Taigi KOJA – NORĖJIMAS. Su dideliu noru susijęs frazeologizmas, į kurio sudėtį įeina abi leksemos – *ranka* ir *koja*. Tai **rankomis ir kojomis** (variantas **abiem rankomis ir kojomis**): *Jis rankom ir kojom kabinasi į viršininko kėdę* rš. Abi leksemos ir veiksmažodis *kabinasi* rodo, kad tas noras yra didžiulis.

2.6.4.2. Kojos judesys susijęs (kėlimas) ne tik su stojimusi (žr. p. 41), bet ir su skatinimu ką nors veikti. Keldamas koją žmogus parodo, kad jis ką nors darys. Galima laukti, kad jis imsis veiklos (eis, dirbs ir kt.). Metaforai KOJA – SKATINIMAS VEIKTI galima skirti šiuos frazeologizmus: **kojas pasipustyti** 'pasirengti ką daryti', **kojas taisytis** 'rengtis kur', **ką įkišti** 2. 'pradėti kokią veiklą', **kojas įkirtęs** 'pasirengęs (ką daryti)': *Jau ir mes kojas įkirtę išbėgt (per karą)* Alvt. (kai koja įkirsta, ko nors nesiimti neįmanoma). Keli panašios leksinės sudėties ir sintaksinės sandaros frazeologizmo variantai taip pat susiję su skatinimu, išjudinimu, pvz.: **ant kojų pakelti** 1. 'išjudinti, paskatinti veikti', **ant kojų kelti** 'išjudinti, paskatinti veikti, telkti', **ant kojų sukelti** 'visus išjudinti, paskatinti veikti', **ant kojų sukilti** 'visiems išjudėti, sukrusti': *Visas Kaunas ant kojų sukilo* Marc., **į kojas sukelti** 'visus išjudinti, paskatinti judėti'. Dėmesį patraukia šių frazeologizmų prielinksninės konstrukcijos *ant kojų, į kojas*.

2.6.4.3. Nuo SKATINIMO skiriasi REIKALAVIMAS, DRAUDIMAS, PRIKLAUSYMAS. Šiems konceptams tėra vos keli frazeologizmai su leksema *koja*. Vienas jų – **kad nė koja nepastovėtų** 'sakoma reikalaujant daugiau nesilankyti'. Metaforos atmainą KOJA – REIKALAVIMAS motyvuoja ištakų veiksmas: kai koja nebus statoma, įkelta, žmogus ir negalės ateiti. Frazeologizmą galima skirti ir prie KOJA – ĖJIMAS metaforos. Artimas savo sandara yra frazeologizmas **kad ir kojos nebūtų** 'sakoma draudžiant ateiti ar reikalaujant daugiau neateiti'. Su draudimu galima sieti frazeologizmą **kojas surišti** 'pajungti, atimti laisvę'. Galima sakyti, kad tokį frazeologizmą visiškai atitinka junginys **sparnus pakirpti** (kaip ir **rankas surišti**). Su laisvumu susijęs tik vienas atributinis frazeologizmas **laisva koja** 'galima bet ką daryti': *Kol buvau netekėjusi, buvo laisva koja* Krž.

2.6.4.4. Frazeologizmai su leksema *koja* susiję ir su VALDYMU, PRIEVARTA. Atsirasti po koja, ypač po jos padu, – vadinasi būti nugalėtam, patirti prievartą. Nugalėtoją žymi frazeologizmai **po kojų padėti, po kojomis padėti, po kojų padais padėti, po kojomis paduoti**. Artimi yra sinonimai **ant piršto vynioti** 1. 'valdyti ką, daryti paklusnų', **už rankų turėti** 'galėti prigriebti, žinoti, ko bijo'. Kas nugalėtas, toks yra **nuo kojų numuštas, kojomis sumintas**: *Tvirtai jie tikėjosi visas kliūtis pergalėsią, visus priešininkus kojomis suminsią* Žem.. Kojų jėga naikina, tarsi veržiasi. Metaforai KOJA – VALDYMAS, PRIEVARTA galima skirti ir šiek tiek kitokią reikšmę turinčius frazeologizmus. Jų motyvacija panaši: tai kojomis minama, tai esama kojų apačioje, tai kojos sumušamos, pvz.: **po kojų minti** 1. 'palenkti', **koją primynus** 'daug reikalauja', **kojų apačioje būti** 'klausyti (ko)': *Vyras buvo pačios kojų apačioj* Šts., **po** (kieno) **koja pagniaužti** 'pavergti', **kojomis minti** 'naikinti, žaloti, gadinti', **po** (kieno) **kojomis** (padu, rankomis) 'priklausant nuo ko': *Visas miestas būtų po jos kojomis* Pt.

2.6.4.5. Metafora KOJA – PRIMINIMAS priklauso abstrakčiausiam konceptui PROTAS. Tik vienintelis frazeologinis junginys yra susijęs su PROTU. Tai **ant skaudamos kojos užminti** M 'paliesti jautrią vietą, priminti ką nors nemalonaus'. Fizinis skausmas gretinamas su psichine sfera – nemaloniais išgyvenimais. Šis frazeologizmas turi sinonimą **ant nuospaudos užminti** 'priminti nemalonus dalykus'.

*

Žmogaus vidinį pasaulį (jausmus, charakterį, moralę, valią) atspindi apie 18 procentų frazeologizmų variantų. Palyginti retai jie tinka teigiamoms emocijoms įvardyti: iš 25 tik 4 nusako

DŽIAUGSMĄ (besidžiaugiantis žmogus net pašoka ant vienos kojos). Kiti susiję su SUSIJAUDINIMU, PRASTA NUOTAIKA, SUSIRŪPINIMU. Kojos paprastai motyvuoja neigiamas žmogaus charakterio ypatybes: įkyrumą, smulkmeniškumą, abejingumą, apgaulingumą. Kai koja siejama su morale, paprastai frazeologizmais apibūdinama žmogaus nedora – niekinimas, savanaudiškumas. Frazeologizmus, susijusius su NORĖJIMU motyvuoja kojų judesys aukštyn, SKATINIMU – kojų taisymas (ką padaryti), jų pakėlimas. Kai nusakomas PRIKLAUSYMAS, REIKALAVIMAS, DRAUDIMAS, motyvacija grindžiama arba kojų surišimu, arba jų netekimu. VALDINGUMUI ar PRIEVARTAI tinka frazeologizmai, kurie žymi, kad po kojomis kas nors padedama, minama, yra apačioje.

2.7. SIMBOLIŠKUMAS

2.7.1. Kalbėjimui (J. Paulausko SLKFŽ tai – simboliškumo poskyris) frazeologizmų su leksema **koja** nėra daug (apie 10 frazeologizmų). Galima skirti keletą metaforų. Viena jų – KOJA – NERIŠLUS KALBĖJIMAS. Tokią reikšmę turi frazeologizmas '**koja ranka**': *Kokia ten jo kalba – koja ranka, bet aš susigaudau* Ls. Nerišlumą motyvuoja užuomina į dvi galūnes, jų skirtumus. Jie yra nesuderinami, taigi ir kalba negali būti rišli, nuosekli.

2.7.2. Su KALBĖJIMU susijęs frazeologizmas **iš kojų panagių** 'smulkmeniškai, išsamiai (klausinėti)'. Šis frazeologizmas jau buvo minėtas aptariant SMULKMENIŠKUMĄ (charakterio savybė), tačiau junginys apibūdina ir KLAUSINĖJIMĄ: **iš kojų panagių** tik klausinėjama (tokia pastovi leksemų samplaika).

2.7.3. Galima kalbėti ir apie metaforą KOJA – SKUNDIMAS, pvz.: **koją prikišti** 'atsikratyti kuo įskundžiant': *Dievobaimingam činovnikui neparankus buvo viršininkas, persekiojantis kyšius, taigi prisitaikęs prikišo jam koją* Kudir. Mažstant apie šią metaforą, negalima pamiršti frazeologizmų **koją kišti** 'trukdyti, kliudyti', **koją kaišioti** 'nuolat kliudyti' (žr. p. 46). Ištakos – kojos judesys į priekį ar į šoną – trukdoma kitam. Žmonės, kaip matyti, įskundimą sieja su konkrečiu veiksmu.

2.7.4. Metafora KOJA – BARIMAS, KEIKIMAS yra tada, kai frazeologizmus **į kojos autą** 'smarkiai (išbarti)', **nuo kojų apačių** 'smarkiai (išbarti)' motyvuoja žmogaus elgesio gretinimas su kojos autu arba žvilgsnis pirmiausia į kojų apačią. Drauge frazeologizmai susiję ir su smarkumu (žr.

p. 59). Galima priminti, kad leksema *autas* motyvuoja frazeologizmus **suminti į autą** 'visai suniekinti', **autus padžiauti** niek. 'mirti', t. y. susijusius su nedora ar mirtimi.

2.7.5. Vienintelis frazeologizmas **kojų apačias iščiupinėti** (tai rodo reikšmės aiškinimas 'smulkmeniškai iškritikuoti') susijęs su TYRIMU. Vadinasi, čiupinėjimas primena tyrimą, tam tikrų trūkumų ieškojimą.

2.7.6. Frazeologizmu **ilgas kojas turėti** nusakomas greitas informacijos sklidimas ('greitai skliti'): *Bloga naujiena turi šimtą liežuvių, ilgas kojas ir toli nubėga* Pt. Tokiu posakiu tvirtinama mintis, kad tas, kieno kojos ilgos, yra greitas (plg. **ilgos kojos** 'greitas'). Drauge greitumas perkeliamas į INFORMACIJOS sferą.

2.7.7. Išsiskiria savitas frazeologizmas **koja rašo** 'labai mokytas': *Prasgėręs, praslakęs, bet koja rašo* Ml. Jį galima skirti MOKYTUMO konceptui. Atrodo, čia galima išvelgti ironijos atspalvį. Tiesa, frazeologizmai **kojomis rašyti**, **kojomis skaityti** turi pažymą teig. ir vartojami gražiai bėgančiam arkliui nusakyti.

*

Peržvelgus su SIMBOLIŠKUMU susijusius frazeologizmus, kurių nėra daug (apie 2 procentai), matyti, kad jie yra įvairūs. Paprastai vienas ar du frazeologizmai pavadina su kalbėjimu susijusius dalykus: NERIŠLIĄ KALBĄ (**koja ranka**), SKUNDIMĄ (**koją prikišti**), PRAŠYMĄ (**kojas išbučiuoti**), BARIMĄ (**į kojos autą**), KLAUSINĖJIMĄ (**iš kojų panagių**), KRITIKAVIMĄ (**kojų apačias iščiupinėti**) ir kt. Vienų frazeologizmų reikšmę motyvuoja kojų judesys prie kokio nors objekto, kitų – jų bučiavimas, dar kitų – judesiai susiję su kojų apačia.

2.8. VISUOMENIŠKUMAS

Kojų judesiai – motyvacijos pagrindas, kai kalbama apie žmogų, kaip šeimos narį, jo vietą visuomenėje, santykius su kitais žmonėmis ir kt. Frazeologizmų, susijusių su minėtais dalykais, nėra daug (apie 6 procentai).

2.8.1. KOJA – SAVARANKIŠKUMAS. Galėjimas laikytis ant kojų, t. y. stovėti, semantiškai motyvuoja gebėjimą savarankiškai gyventi, turėti tvirtą pagrindą po kojomis. Taigi gebėjimas stovėti perkeliamas į kitą žmogaus veiklos sferą, kuri yra abstraktesnė: **ant kojų laikytis** 2. 'šiai taip pragyventi': *Prisimušiau žuvų, laikomės ant kojų...* rš., Frazeologizmai **ant savo kojų atsistoti, kojose stovėti, savo kojomis pastovėti, savo vieno kojomis pastovėti** įvardija žmogaus savarankiškumą. Taigi ant kojų (abiejų, savo) stovinčio žmogaus. Vaizdas yra metaforos KOJA – SAVARANKIŠKUMAS pagrindas. FŽ pateikiamas vienas frazeologizmas – **koją pakišti po** (kieno) **stalu** 'gyventi nesavarankiškai': *Kol po tėvo stalu kojas pakišęs* Snt. Kai kojos pakištos po stalu, jomis nesiremiam. Su savarankiškumu susiję ir frazeologizmo variantai **abiem kojomis remtis** rš 'turėti tvirtą pagrindą' ir **abiem kojomis stovėti** 'turėti tvirtą pagrindą': *Jis abiem kojom stovi, neprapuls* rš. Kai galima abiem kojomis remtis ar ant jų stovėti, vadinasi, žmogus turi tvirtą pagrindą.

2.8.2. Jei žodis **koja** įeina į junginį su veiksmažodžiais *šildyti, šilti, apšilti*, kalbama apie gyvenimą, ppr. namuose. Kai kojoms šilta (būseną), paprastai galima ir išgyventi, būti. Susidaro konceptualioji metafora KOJA – BUVIMAS/GYVENIMAS KUR. Su tokiu abstraktu susiję frazeologizmai **kojas šildyti** 'gyventi (ppr. namie)': *Anas maža kada namie šildo kojas* Arm., **kojas šilti** 'gyventi kur': *Pas tėvus kojas šyli, tėvų ir klausyk* KzR., **kojas apšilti** 2. 'kiek pabūti': *Matai, kaip apšilai kojas pas marčią!* Klt.

2.8.3. Metaforą KOJA – VEDYBOS ryškina du skirtingi frazeologizmai. Sakydamas, kad vėl nori vesti, žmogus prisimena atnaujinimą: **naujas kojas pastatyti**. Kojų judesys – statymas. Apie santuoką kalba ir frazeologizmas **po koją sumesti** 'susituokti': *Ana nekokia buvo, kaip ir jis, ir sumetė po koją* Šmk. Sueina du žmonės, kiekvienas atsineša ką nors savo, savo dalį.

2.8.4. Žmonės bendrauja, yra artimi, draugiški ar lyg priešai. KOJA – SUGYVENIMAS, DRAUGIŠKUMAS yra labai reta metafora. Viena jų **į koją pataikyti** 'sugyventi, sutarti': *Kas gali su juo, tokiu lepūnu, į koją pataikyti* rš. Taigi motyvacija: sutariama, sugyvenama, kai koja statoma vienu metu, sutartinai. 'Sutartinai' reikšmę turi frazeologizmas **į koją**. Tokios pat reikšmės yra frazeologizmas **koja į koją**. Suprantama, kad šie frazeologizmai susiję ir su veikla (ėjimu, darbu).

2.8.5. KOJA – PAGELBĖJIMAS. Kai kitas asmuo kaip nors deda, kloja prie kojų, prie jų būna – įvardijama pagalba, parama. Metaforai KOJA – PAGALBA priklauso tik keli frazeologizmai: **po kojų kloti** 'duoti, teikti', **po kojų pakloti** 'atiduoti', **po kojų pablokšti** 'atiduoti, padovanoti (visiems matant)': *Ak, kad jis dabar turėtų tiek, kiek Pats –Pamarneckas: kokie būtų jam niekai visi tie dvarai,*

kokiu nusijuokimu juos pablokštų Severjai po kojų Vaižg., **prie kojos būti** 'pagelbėti (darbe)'. Pastarasis susijęs ir su darbu. Yra dar keli frazeologizmai, kuriuos galima sieti su pagalba. Leksma **koja** yra objektinio junginio dėmuo (jį valdo veiksmažodžiai *mainyti, primainyti, nusimušti, nuvarvinti*): **koją mainyti** 'pavaduoti', **koją nusimušti** 'būti sušelpdam, pamylėtam', **kojas nuvarvinti** 'turėti pastogę (priglausti, nukaršti)'. Šių frazeologizmų reikšmė nėra visai panaši. Su pagalba susijęs frazeologizmas **į kojas pastatyti** 2. padėti įsikurti: *Visus keturis vaikus pastatysi į kojas* Als. Žinoma, jis žymi ir veiklos pradžia. Frazeologizmą **abi rankas ir kojas kelti** 'mielai pritarti' galima sieti su pagalbėjimo grupe. Kojų ir rankų judesiai aukštyn motyvuoja pritarimą kokiai nors idėjai ar pasiūlymui.

2.8.6. Su viena abstrakčiausių sferų – valstybės administravimu ar valdymu susijęs frazeologizmas **iš kojų versti** 1. 'atleisti iš pareigų': *Tu anam nei gera, nei bloga nepadarysi: vis tiek aną jau vers iš kojų* Štk. Motyvacija – vertimas ant šono, žemėn. Vaizdas perkeliamas į administracijos sferą: žmogus ne savo noru, o kitų verčiamas netenka pareigų. Jau aptarti frazeologizmai su *versti* (**nuo kojų nuversti** 'nugirdyti', **nuo kojų versti** 'svaiginti (išgėrus)') susiję su tomis pat lyginimo ištakomis kaip ir **iš kojų versti**. Taigi konceptualiąją metaforą galima žymėti taip – KOJA – VALDYMAS.

2.8.7. Metaforą KOJA – NIOKOJIMAS J. Paulauskas skiria kariavimo sferai: **kojomis nunešti** 'nuniokoti, apversti': *O čia Beržėnus įmanė kojomis nunešti klausiuikai beieškodami Čapskio Žem.* (SLKŽ, 304). Tačiau FŽ pavyzdžiai (*Javai kojomis nunešti* Dauk., *Karvės kojomis nunešė visus daržus* Krž.) rodo, kad frazeologizmą galima sieti ir su kitomis sferomis (gamtos stichija, gyvulija).

Jau aptartuosius frazeologizmus, susijusius su šokimu (žr. p. 45), galima sieti ir su pramogavimu – ŠOKIAIS.

*

Su VISUOMENIŠKUMU susiję apie 6 procentai frazeologizmų. Metaforai KOJA – SAVARANKIŠKUMAS priklauso gana daug panašios leksinės sudėties ir gramatinės sandaros frazeologizmų. Reikšmę motyvuoja koja kaip atramos pagrindas: laikymasis, stovėjimas ant kojų, pastovėjimas. SAVARANKIŠKUMĄ ryškina ir rėmimasis abiem kojomis. GYVENIMĄ, BUVIMĄ savo namuose grindžia kojų šilimas, apšilimas. VISUOMENIŠKUMO konkretnėmis atmainomis galima laikyti metaforas KOJA – VEDYBOS, KOJA – SUGYVENIMAS, KOJA – PAGELBĖJIMAS.

2.9. DARBAS

Analizuojant su ranka susijusias žmogaus veiklos sferas, buvo minėta, kad ši galūnė (viršutinės galūnės laisvoji dalis) yra darbo organas. RANKA – DARBAS yra viena dažniausių konceptualiųjų metaforų (didžiausią grupę sudaro RANKA – PSICHIKA). Dirbdamas žmogus dažnai ir vaikšto, lankstosi, pritupia, stovi ir kt., koja ne visada yra nejudri. Tačiau frazeologizmų su leksema **koja**, pavadinančių darbą ar tingumą, yra kelis kartus mažiau (tik 4 procentai) negu frazeologizmų su leksema **ranka**.

2.9.1. KOJA – DIRBIMAS. Vienas bendriausios reikšmės, galima sakyti, neutraliausias frazeologizmas, nusakantis darbą, yra **kojas judinti** 'dirbti': *Kas kojas judina, tai ir duoną valgo* Grv. Abstraktus veiksmazodis *judinti* – bendriausios reikšmės. Ypač vaizdingas nėra frazeologizmas **ant kojų** 3. 'dirba, triūsia, vaikščioja': *Visą dieną ant kojų, neprisėdo nė minutės* Jnš. Kaip matyti, to paties frazeologizmo reikšmė aiškinama žodžiais *dirba, vaikščioja*, tad frazeologizmas susijęs ir su judėjimu, ir su darbu.

Kiti frazeologizmai, kuriais įvardijamas dirbimas, yra skirtingos sandaros ir įvairiai apibūdina darbą: atmetinai, lengvai ar sunkiai dirbama ir kt. Frazeologizmu **su kojomis** pasakoma, kad dirbama atmetinai: *Jie su kojom, o ne su rankom dirba* Mrj. Kojos nėra darbo priemonė, jomis gerai darbo neatliksi. Kai norima pasakyti 'vėl dirba', galima rinktis frazeologizmą **naujas kojas statyti**: *Augini augini vaikus, o senystoj ir statyk naujas kojas [iškrikus vaikams]* Vlk (motyvuoja leksema *naujas*). Skiriasi frazeologizmų **kojas pakelti** 3. 'galėti dirbuotis': *Kolei kojas pakeliu, tolei ir skurstu* Dg. (judesys aukštyn), **kojas atkelti** 'daug dirbti, gerokai padirbėti': *Prie žemės reik atkelti kojas* Gs. reikšmės. Antrasis frazeologizmas susijęs su santykiavimo sfera. Kai darbas yra lengvas, žmonės tokį darbą gretina su paspyrimu, pvz.: **koja nuspirti** 'lengvai padaryti': *Ką pirma koja nuspyriau, dabar ranka nepaimu* Dkš., **kojomis nuspardomas** 'lengvai padaromas'. Yra frazeologizmas, kur pavadina darbą, teikiantį malonumą, – **kojas raityti** teig. 2. 'suktis, dirbuotis': *Petras gerai kojas raito* Ds. Šio frazeologizmo reikšmę motyvuoja junginys **kojas raityti** 1. 'smarkiai bėgti'. Negalima nepasakyti, kad frazeologinės reikšmės aiškinimuose ypač dažnai galima rasti žodžius *lengvai, daug, gerai*. Taigi frazeologizmu ne tik žymimas dirbimas, bet drauge ir vertinama. Su dirbimu taip pat susiję ir kitokios sandaros frazeologiniai junginiai: **kojų apačiose yra** 'susijęs su

darbštumu': *Žmogaus turtai kojų apačiose* Jz. Ant kojų laikomasi, jos yra atrama. Taigi frazeologizmu vertinama. Darbščiam ir greitam apibūdinti tinka frazeologizmas **šuns rankas ir kojas turėti**. Tik šį frazeologizmą motyvuoja ne tik kojos, bet ir rankos, taip pat ir leksema *šuo*¹.

2.9.2. Vos vieno frazeologizmo reikšmė aiškinama žodžiu *tinginiauti*. Tai frazeologizmas **koją uždėti už ausies** 'tinginiauti': *Šiandien nėra valgyt, virėja koją už ausies uždėjo* Vrn. Jis primena tą frazeologizmų grupelę, kuri tinka ilgai neateinančiam, negrįžtančiam įvardyti (žr. p. 44). Suprantama, kad ilgai neateinantis, negrįžtantis nedirba to, ką privalo atlikti, t. y. tinginiauja. Taigi galima metafora KOJA – NEDARBAS, TINGUMAS. Su TINGUMU susijęs frazeologizmas **nė basa koja nesistoti ant žemės** 'nesivarginti pradėti ką nors dirbti': *Pati žebraujo, o jisai tai nė basa koja nestojos ant žemės* Vlk. Basa koja nesistojantis ant žemės ir motyvuoja nenorintį imtis darbo, lepu, tingų.

2.9.3. Gebėjimas koją pakelti, ją pastatyti, ant jos atsistoti gretinamas su pagerėjusia žmogaus socialine padėtimi. Su tokia padėtimi susiję frazeologizmai **ant kojų pastatyti** 5. 'pradėti prasigyventi': *Buvo jau nusigyvenęs, bet aš vėl jį pastačiau ant kojų* Btr., **ant kojų stotis** 3. 'prasigyventi', **ant stipresnių kojų atsistoti** 1. 'prasigyventi', **ant kojų atsistoti** 1. 'prasigyventi, atkusti', **ant kojų pakelti** 2. 'padėti prasigyventi': *Vainos kitus pakelia ant kojų* Gs. Kaip matyti, visų šių frazeologizmų veiksmažodžiai turi panašias reikšmes (stotis, atsistoti, pastatyti; pakelti). Frazeologizmas **į kojas pastatyti** 2. 'padėti įsikurti' gali būti siejamas su aptariama grupe. Visus frazeologizmus galima laikyti antrinės semantinės motyvacijos. Stojimosi ant kojų vaizdas motyvuoja prasigyvenimą. Taigi yra metafora KOJA – PRASIGYVENIMAS.

2.9.4. Galima nurodyti vieną frazeologizmą su leksema **koja**, kuris susijęs su prekiavimo sfera. Tai frazeologizmas **kojose būti** 'turėti paklausą': *Šių metų obuoliai kojose* KlzvŽ. *Labai jau obuolas kojose* Lkv. Pavyzdžiai rodo, kad kalbama apie paklausias prekes. Taigi tada, kai kas nors tvirtai stovi ant kojų, yra reikalingas. Susidaro konceptualioji metafora KOJA – PREKIAVIMAS.

*

---

¹ J. Paulausko SLKFŽ į DARBO skyrių (konceptą) įtraukti ir frazeologizmai, kurie žymi nuovargį, poilsį. Žinoma, tai susiję su darbu. Susiję ir su ėjimu, bėgimu, t. y. kokia nors veikla. Magistro darbe šie frazeologizmai aprašyti skyriuje KOJA – ŽMOGUS.

Apie 20 frazeologizmų tinka DARBO konceptui žymėti. Daugiausia konceptualiųjų metaforų susiję su DIRBIMU. Motyvacijos ištakos – kojų judinimas: kai dirbama, jos statomos, keliamos, net raitomos. Tokie judesiai apibūdina galėjimą darbuotis, gerą darbą ir pan. Kai koja paspiriama, darbas atrodo lengvai padaromas. NEDARBUI, TINGUMUI atstovauja frazeologizmas **koją uždėti ant galvos**: matant tokį vaizdą aišku, kad dirbti neįmanoma. Keletas skyriaus frazeologizmų susiję su socialine žmogaus padėtimi – prasigyvenimu. PRASIGYVENIMO konceptą, kaip ir PREKIAVIMO, motyvuoja stojimasis ant kojų (atsistojimas, stovėjimas).

***

Aptarus 505 FŽ pateiktų frazeologizmų su leksema **koja**, galima daryti išvadą, kad daugelio frazeologizmų, kaip ir daugelio su kitomis kūno dalimis susijusių frazeologizmų, semantinės motyvacijos pagrindas – metoniminis ryšys tarp kūno dalies ir jos paskirties: KOJA vietoj JUDĖJIMO (plg. RANKA vietoj DARBO, GALVA vietoj MĄSTYMO ir t. t.). Frazeologizmai su leksema **koja** (28 procentai) žymi JUDĖJIMĄ (ĖJIMĄ, BĖGIMĄ, jų būdus, intensyvumą), taip pat NEJUDĖJIMĄ, VIRTIMĄ, NETVARKĄ.

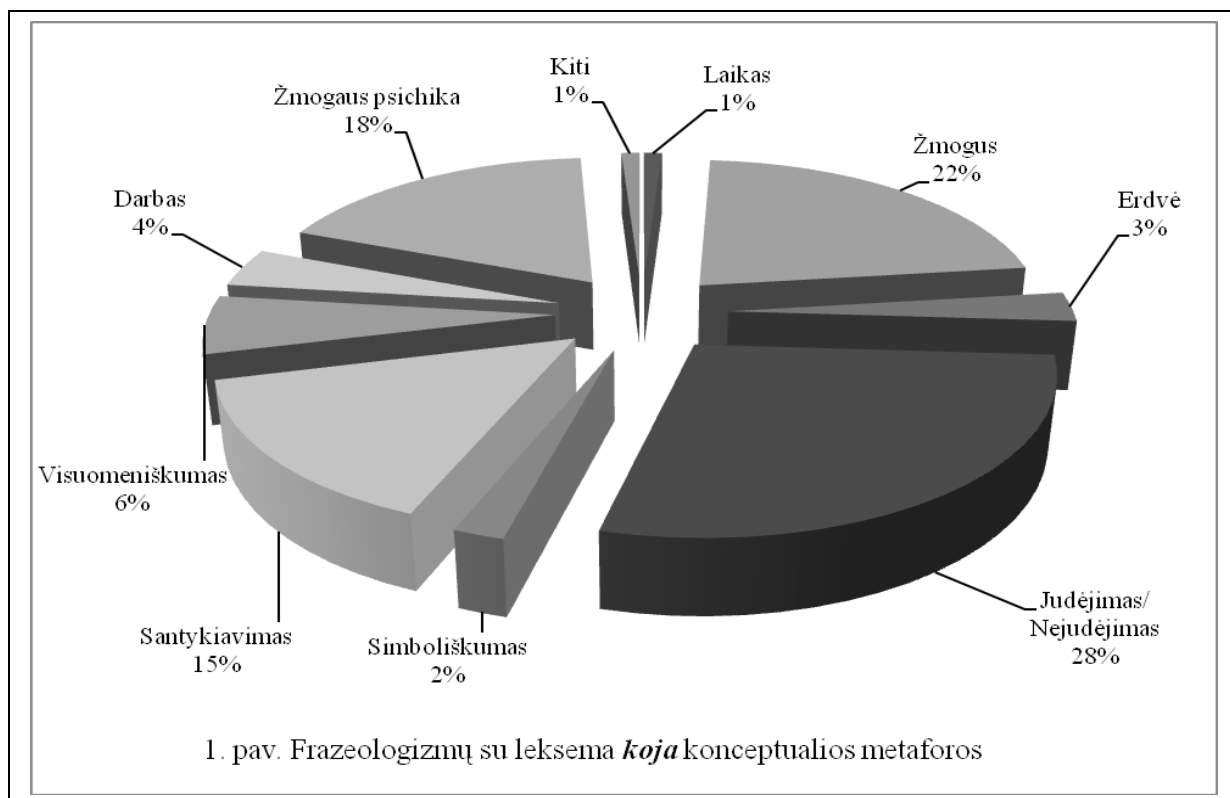
Frazeologizmai su leksema **koja** taikomi ŽMOGUI (kaip gyvosios gamtos atstovui, apie 22 procentai). Dažniausiai frazeologizmais nusakomas MIRIMAS, taip pat GIJIMAS, PASVEIKIMAS ir SIRGIMAS, NĖŠTUMAS, GĖRIMAS. Žmogaus išvaizdai, aprangai apibūdinti tėra tik keli frazeologizmai. Nusakydami psichikos ypatybes (apie 18 procentų), žmonės taip pat pastebėjo kojų judesius, padėtį. Kojos dažniausiai susijusios su PRASTA NUOTAIKA, RŪPINIMUSI, NIEKINIMU ir ŽEMINUMU. Palyginti daug frazeologizmų (apie 15 procentų) tinka SANTYKIAVIMO konceptui. Tokiais frazeologizmais įvardijamas žmogaus VERTINIMAS, SILPNUMAS, INTENSYVUMAS. Kalbant apie VISUOMENIŠKUMĄ (apie 6 procentai), SIMBOLIŠKUMĄ (apie 2 procentai) ar DARBĄ/ SOCIALINĘ PADĖTĮ (apie 4 procentai) frazeologizmai su leksema **koja** rečiau siejami. Kaip matyti, žmogus, išsižiūrėdamas į kojų judesius, pažįsta pasaulį. Viena situacija, kuria pavadinamas frazeologizmas, taikoma kitos sferos situacijai. Taigi per koją (kūniškasis pažinimo pagrindas) pažįstamos kitos veiklos sritys. Kojų judesiai – dažniausios frazeologizmų semantinės motyvacijos ištakos. Frazeologizmai, susiję su JUDĖJIMU/NEJUDĖJIMU – metoniminės perifrazės, pagrįstos kojų kėlimu, statymu, mynimu ir kt.

Šie judesiai, veiksmai lyg pirmoji motyvacijos grandis, lemianti ištisa konceptualiųjų metaforų grandinę (pvz.: stotis – keltis, eiti, imtis darbo, prasigyventi; stovėti – turėti pagrindą, savarankiškai gyventi, minti – kliudyti, naikinti, pavargti, sirgti, blogai jaustis, pažeminti ir t. t.). Taigi einama nuo veiksmų pavadinimų iki abstraktų.

Kai frazeologizmo sandara primena atributinį junginį, kai žodį *kojos* apibūdina koks nors pažymins, kojos yra tarsi talpykla (indas), kur telkiasi sunkumas ar kas nors kita. Be to, kojos gali patekti į talpyklą (indą).

Palyginus, kokių sferų reiškinius ar dalykus motyvuoja leksema *koja* pirmoji reikšmė, matyti, kad frazeologiniai junginiai tinka įvairių sferų reiškiniams, abstraktams pavadinti. Leksema *koja* semantiniai variantai paprastai susiję su daiktais, įrankiais.

Galima teigti, kad daugelis frazeologizmų su leksema *koja* skirti žmogaus gyvenimui apibūdinti: judėjimui ir nejudėjimui, santykiams su pasaulio reiškiniais bei žmogumi, žmogaus fiziologine būseną, psichikos ypatybėmis ir kt. Tik keliais frazeologizmais apibūdinamas arklio bėgimas. Be to, yra nemaža frazeologizmų, nusakančių gyvūnų dvėsimą, gaišimą. Paveikslas rodo (p. 70), su kokiomis sferomis (konceptais) susiję frazeologizmai su leksema *koja*.

III. IŠVADOS

1. „Frazeologijos žodyne“ (2001) antraštinių frazeologizmų su leksema *ranka* rasta 510, o su leksema *koja* – 505. Apskritai frazeologizmų su kūno dalių pavadinimais yra nemažai. Antai su leksema *akis* apie 1500, su *širdis* per 1100, su *galva* per 700, su *liežuviu* – apie 520. Galima sakyti, kad pagal gausumą frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* dalijasi V–VI vietomis. Apskritai frazeologizmų, taip pat ir jų variantų gausa rodo, kokie tikrovės reiškiniai žmogui atrodo svarbiausi, kokie jų požymiai pirmiausia pastebimi ir fiksuojami kalboje.

2. „Frazeologijos žodyne“ kai kurie antraštiniai frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* turi po kelias reikšmes (dvireikšmių frazeologizmų su leksema *ranka* žodynas pateikia 46, trireikšmių – 9, keturreikšmių – 2; su leksema *koja* dvireikšmių yra 47, trireikšmių – 9, penkiareikšmių – 1). Vis dėlto šiame darbe laikomasi nuomonės, kad frazeologizmo viena kuri nors reikšmė yra atskiras vienetas.

3. Nagrinėjant frazeologizmų semantiką matyti, kad junginiai su leksema *ranka* ir *koja* įvardija įvairiausių sferų reiškinius. Dažniausiai šie frazeologiniai junginiai vartojami abstraktams pavadinti. Tokie junginiai vadinami metaforiniais, atspindinčiais, kaip žmogus suvokia visa, kas jį supa pasaulyje ir kaip tai pasireiškia kalboje.

4. Frazeologizmų su leksema *ranka* analizė rodo, kad dažniausiai žmonių sąmonė atspindi ryšį su ŽMOGAUS PSICHIKA (apie 30 procentų). Tai galima paaiškinti rankų laisvumu, išgyvenančio žmogaus polinkiu emocijas, elgesį palydėti gestais, judesiais. Kai žmogus jaudinasi, svarsto, džiaugiasi ir kt., rankų judesiais tarsi parodo savo vidinį pasaulį. Konceptualiosios metaforos su leksema *ranka* dažniau apibūdina neigiamas emocijų, charakterio, moralės, valios ypatybes (LIŪDEŠĮ, BAIMEJ, PYKTĮ, NUOVARGĮ, NUSILPIMĄ, PRASTĄ NUOTAIKĄ, NEMANDAGUMĄ, GOBŠUMĄ, LENGVABŪDIŠKUMĄ, PATAIKAVIMĄ,

SAVANAUDIŠKUMĄ, NIEKŠIŠKUMĄ, KENKIMĄ, NEVALINGUMĄ, SUKTUMĄ ir kt.), rečiau – teigiamas ypatybės (MYLĖJIMĄ, DŽIAUGSMĄ, MANDAGUMĄ, ATVIRUMĄ, NUOŠIRDUMĄ, DRAŠUMĄ ir kt.). Apie 18 procentų frazeologinių variantų su leksema *koja* taip pat atspindi žmogaus vidinį pasaulį. Palyginti retai jie tinka teigiamoms emocijoms įvardyti. Tik 4 frazeologiniai junginiai apibūdina DŽIAUGSMĄ. Kiti susiję su SUSIJAUDINIMU, PRASTA NUOTAIKA, SUSIRŪPINIMU, ABEJINGUMU, APGAULINGUMU, ĮKYRUMU, PRIKLAUSYMU, REIKALAVIMU, DRAUDIMU, VALDINGUMU ar PRIEVARTA.

5. Nemažai frazeologizmų su leksema *ranka* apibūdina abstrakčiausią DARBO konceptą (24 procentai). Tai lemia pagrindinė rankos funkcija. Kai dirbama, jos judinamos, keliamos, dedamos, prikišamos. Tokie judesiai apibūdina gerą darbą. Kai rankos krinta žemyn ar yra sukryžiuotos, žmogus nedirba (NE DARBAS, TINGUMAS). Žmogus gali dirbti nenoromis, tarsi atbulomis, atžagariomis rankomis (RAMBUMAS, NEPASLANKUMAS). Kai rankos yra atpalaiduojamos, žmogus ilsisi (ILSĖJIMASIS, ATSIKVĖPIMAS). Tik 4 procentai frazeologizmų su leksema *koja* žymi DARBO konceptą. Tai savaime suprantama, juk ranka, o ne koja žmogus dirba beveik visus darbus. Metaforos KOJA – DIRBIMAS motyvacijos ištakos – kojų judinimas (dirbdamas žmogus kojas stato, kelia, lenkia, raito ir t. t.). Kai kojos nejudinamos, žmogus nedirba, tinginauja (NEDARBAS, TINGUMAS). Keletas skyriaus frazeologizmų apibūdina socialinę žmogaus padėtį – prisigyvenimą. PRASIGYVENIMO konceptą motyvuoja stojimasis ant kojų (atsistojimas, stovėjimas).

6. Frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* susiję su VISUOMENIŠKUMO konceptu. Vis dėlto gausesnę grupę sudaro frazeologiniai junginiai su leksema *ranka* (19 procentų). Metaforą RANKA – VEDYBOS motyvuoja rankos prašymas, pažadėjimas ir kt., DRAUGIŠKUMĄ, SUTARIMĄ, PAGALBĄ – rankų ištiesimas, padavimas, sudėjimas ir pan. Kratomos, purtomos rankos apibūdina PRIEŠIŠKUMĄ, ATSISAKYMĄ. Kai rankos yra purvinos, suteptos, manoma, kad žmogus atliko nedorą darbą (NEDORAS DARBAS, NUSIKALTIMAS). KARIAVIMĄ (be ginklų, rankomis) žymi rankų plikumas. Su VISUOMENIŠKUMU susiję apie 6 procentai frazeologizmų su leksema *koja*. SAVARANKIŠKUMO reikšmę motyvuoja koja kaip atramos pagrindas: laikymasis, stovėjimas, rėmimasis abiem kojom. GYVENIMĄ, BUVIMĄ savo namuose grindžia kojų šilimas, apšilimas. Kai sutariama, sugyvenama, koja statoma vienu metu (SUGYVENIMAS, DRAUGIŠKUMAS). Kai kitas asmuo kaip nors deda, kloja prie kojų, prie jų būna – įvardijama PAGALBA.

7. Frazeologizmų su leksema *ranka*, įeinančių į konceptą SANTYKIAVIMAS, yra nemažai (apie 9 procentus). Didžiausią grupę sudaro frazeologizmai, žymintys SĖKMINGUMĄ. Motyvacijos ištakos – rankų lengvumas, gerumas: kai jos yra lengvos, sėkmingai atliktas darbas tiesiog krenta iš jų. NESĖKMINGUMĄ apibūdina kokios nors veiklos nesisekimas taip, kad ji net krinta iš rankų. Kai rankos yra bevališkai kilnojamos į šalis, žmogus yra sutrikęs, silpnas, nežino, ką daryti (SILPNUMAS). Į SANTYKIAVIMO konceptą įeina ir kitos metaforos: PAJĖGUMAS, STIPRUMAS; GRETUMAS, STAIGUMAS; PASIRENGIMAS, PASIRUOŠIMAS; PRADŽIA, PRADĖJIMAS. Frazeologizmų su leksema *koja* yra kur kas daugiau nei su leksema *ranka* (apie 15 procentų). Santykiavimo skyriuje skirta keletas conceptualiųjų metaforų: PRANAŠUMAS, SILPNUMAS, NUOVARGIS (per 40 frazeologizmų), INTENSYVUMAS, VERTINIMAS (paprastai tai paprastumo, menkumo įvardijimas), PAPRATIMAS.

8. SIMBOLIŠKUMĄ motyvuoja 5 procentai frazeologizmų su leksema *ranka*. PRAŠYMA, LAŽINIMAŠI, PATVIRTINIMA – rankos pabučiavimas, padavimas, paspaudimas, sukirtimas. Kai žmogus rašo, jis deda ranką ant popieriaus lapo, todėl galima metafora RAŠYMAS. Žmogaus rankos apibūdinamos kaip sidabrinės, auksinės ar neatpuvusios, todėl metafora – NAGINGUMAS, MOKĖJIMAS. NEMOKĖJIMO, NESUGEBĖJIMO motyvacijos pagrindas – rankų trumpumas, iškėlimas į viršų, kai žmogus negali atlikti užduoties. Kai rankomis čiupinėjama, tikrinama – metafora PATIKRINIMAS. Peržvelgus frazeologizmus su leksema *koja*, motyvuojančius SIMBOLIŠKUMĄ, matyti, kad jų yra tik keletas (apie 2 procentai). Paprastai frazeologiniai junginiai pavadina su kalbėjimu susijusius dalykus: NERIŠLIĄ KALBĄ, SKUNDIMĄ, PRAŠYMA, BARIMĄ, KLAUSINĖJIMĄ, KRITIKAVIMĄ. Vienų frazeologizmų reikšmę motyvuoja kojų judesys prie kokio nors objekto, kitų – jos bučiavimas, dar kitų – judesiai susiję su kojų apačia.

9. Frazeologizmų su leksema *ranka*, priklausančių plačiajam konceptui JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS, yra nedaug (apie 5 procentus). Motyvacijos ištakos – rankų judesiai. Svarbiausias jų – rankos kėlimas, kišimas (MUŠIMAS, LINDIMAS). Kai rankos yra atimamos, purtomos ar nekišamos į priekį, žmogus vengia, kratosi kokios nors veiklos, todėl susidaro metaforos VENGIMAS, NEMUŠIMAS. Frazeologizmai su leksema *koja*, priklausantys JUDĖJIMUI/NEJUDĖJIMUI, sudaro didžiausią grupę (28 procentai). ĖJIMO, BĖGIMO, LAKSTYMO, ATISISĖDIMO, VAIKŠČIOJIMO, ŠOKIMO, KITIMO motyvacijos pagrindas – įvairūs kojų judesiai. Svarbiausi jų – kojos kėlimas, jos statymas, judesio kartojimas. Kai žmogus kojos pakelti negali (trukdoma, kliudoma), galima kalbėti apie NEJUDĖJIMĄ (TRUKDYMA,

GRIUVIMA, NETVARKA, SUTVARKYMA). Konceptualioji metafora JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS – aiškiausias ištakų šaltinis kitoms metaforoms. Jis motyvuoja kitų sferų konceptualiąsias metaforas.

10. Frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* palyginti nedaug susiję su konceptu ERDVĖ (su leksema *ranka* – 3 procentai, su leksema *koja* – 3 procentai). RANKA – ARTIMUMAS motyvuojamas rankos ištiesimu, KIEKIS – rankų pilnumu, STOKOJIMAS – rankų nuogumu, t. y. jos tuščios. Metaforos KOJA – STOVĖJIMAS, TVIRTAS PAGRINDAS motyvacijos ištakos – laikymasis ant kojų. Stovima, kai tvirtai jomis remiamasi. Kai žmogus negali remtis kojomis, nėra vietos kur ją pastatyti, kalbama apie NESTOVĖJIMĄ, PAGRINDO NEBUVIMĄ, DAUGUMĄ ar MAŽĄ KIEKĮ.

11. Tik 2 procentai frazeologizmų su leksema *ranka* įeina į konceptą ŽMOGUS. Metaforai VAIKYSTĖ, PAAUGLYSTĖ apibūdinti rasti tik 2 frazeologizmai, MIRIMUI – taip pat 2 frazeologizmai (vieno jų pagrindinė leksema yra ne tik *ranka*, bet ir *koja*). Kai žmogus rankų nebepekalia, jos tarsi yra pakertamos, susidaro metafora NUOVARGIS, NUSILPIMAS. SVEIKIMO motyvacijos pagrindas – lyginamųjų frazeologizmų dėmenys *užrišti, atleisti, nuimti*, t. y. pašalinti. Kitaip nei RANKA – ŽMOGUS, konceptui KOJA – ŽMOGUS pavadinti yra apie 22 procentus frazeologinių variantų. Beveik visi frazeologizmai susiję su žmogaus sveikata ir mirimu. SVEIKIMAS motyvuojamas atsistojimu ant kojų, t. y. gebėjimu remtis kojomis. SILPNUMĄ motyvuoja kojų judesys žemyn: žmogus sunkiai kelia kojas, junta, lyg jos būtų nukirstos, nušalusios. Panašiai motyvuojamas NĖŠTUMAS: kojos paprastai yra sunkios. Ypač daug frazeologizmų nusako MIRIMĄ (taip pat DVĖSIMĄ ir kt.). Frazeologizmų reikšmę ryškina įvairūs kojų judesiai (sukimas, sukimas link durų ar karsto; kėlimas aukšty; staigūs trūkčiojantys judesiai). Frazeologizmais su leksema *koja* įvardijamas ir GIRTUMAS. Girtas žmogaus kojos yra silpnos (ant jų silpnai laikomasi, virstama. Toks žmogus primena sergantį žmogų.

12. RANKA/KOJA – LAIKAS. Nei su trukme, ribotumu, dabartimi, praeitimi ar ateitimi frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* nėra daug (abiejų apie 1 procentą). Tai rodo, kad laiku žymėti rankų ir kojų judesiai žmogui pasirodė nesvarbūs. Frazeologiniai junginiai su leksema *ranka* apibūdina PRADŽIĄ, PIRMUMĄ, ATEITĮ. Frazeologizmais su leksema *koja* nusakomas TRUMPUMAS.

13. Frazeologizmai su leksemomis *ranka* ir *koja* atspindi žmonių mąstymo savitumą. Frazeologiniai junginiai rodo, kaip žmonės supranta pasaulį, minėtomis leksemomis pavadina įvairiausias tikrovės sferų reiškinius. Žinoma, frazeologizmų su leksemomis *ranka* ir *koja* savitumo analizė laukia naujų tyrinėjimų.

14. Dauguma metaforų yra grindžiamos judesiu, todėl jas galima vadinti kinetinėmis (erdvinėmis).

ŠALTINIAI

1. DŽ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. FŽ 2001 – *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. LKŽ 1978 – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XI. Vilnius. Mokslas.
4. LKŽ 1962 – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. VI. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
5. LTE 1982 – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla.
6. SLKFŽ 1995 – J. Paulauskas. *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
7. VLE 2006 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. IX. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

SUTRUMPINIMAI IR LITERATŪRA

1. Barauskaitė, 1982 – Barauskaitė J. *Lietuvių kalbos frazeologizmai*. Vilnius: Titnagas.
2. Drotvinas, 1987 – Drotvinas V. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: Mokslas.
3. Gudavičius, 2004 – Gudavičius A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
4. Jakaitienė, 1980 – Jakaitienė E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas.
5. Jonikaitė, 1961 – Jonikaitė Z. *Frazeologizmai „Lietuvių kalbos žodyne“* // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 4.
6. Kalinauskas, 1962 – Kalinauskas B. *Žemaitės raštų kalbos frazeologijos liaudiškumas, jos semantinė ir struktūrinė sudėtis* // Kalbotyra. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. T. IV.
7. Kalinauskas, 1968 – Kalinauskas B. *Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologijos struktūriniai modeliai* // Kalbotyra. T. 19.
8. Kitkauskienė, 1979 – Kitkauskienė L. *Lietuvių frazeologizmų perteikimas anglų kalba* // Kalbos kultūra. Sąs. 36.
9. Kudirkienė, 1975 – Kudirkienė L. *Lietuviai ir latviai apie pyktį ir pykstančius* // Kalbos kultūra. Sąs. 29.
10. Kudirkienė, 1976 – Kudirkienė L. *Perifraziškai sudaryti lietuvių ir latvių veiksmažodiniai frazeologizmai* // Kalbotyra. T. 27(1).
11. Lipskienė, 1974 – Lipskienė J. *Vaizdingieji posakiai apie santuoką* // Kalbos kultūra. Sąs. 26.
12. Lipskienė, 1979 – Lipskienė J. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai (su galvos dalių pavadinimais)*. Vilnius: Mokslas.
13. Marcinkevičienė, 1993 – Marcinkevičienė R. *Apie įbūdinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą* // Naujasis židinys. Aidai. Nr. 6.

14. Marcinkevičienė, 1994 – Marcinkevičienė R. *Metafora nemetafora* // Naujasis židinys. Aidai. Nr. 4.
15. Marcinkevičienė, 2001 – Marcinkevičienė R. *Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai* // Lituistica. Nr. 4(48).
16. Papaurėlytė, 2004 – Papaurėlytė–Klovienė S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius.
17. Paulauskas, 1977 – Paulauskas J. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
18. Paulauskas, 1995 – Paulauskas J. *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
19. Pikčilingis, 1975 – Pikčilingis J. *Lietuvių kalbos stilistika*. II dalis. Vilnius: Mokslas.
20. Racevičiūtė, 2002 – Racevičiūtė R. *Metaphorical motivation of english and lithuanian somatic idioms*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė.
21. Ruškys, 1982 – Ruškys A. *Lietuvių kalbos frazeologizmų, peyoratyviškai apibūdinančių žmogaus charakterio bruožus, semantika ir stilistinės ypatybės* // Kalbotyra. T. 33(1).
22. Šimėnaitė, 1998 – Šimėnaitė Z. *Lietuvių kalbos frazeologija 1956-1997. Literatūros rodyklė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
23. Vosylytė, 1977 – Vosylytė K. *Lyginamieji frazeologizmai su religiniais vaizdiniais ir realijomis* // Žmonės ir religija. Vilnius: Vaga.
24. Vosylytė, 1985 – Vosylytė K. *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
25. Župerka, 1997 – Župerka K. *Lietuvių kalbos stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
26. Назарян, 1976 – Назарян А. Г. *Фразеология современного французского языка*. Москва: Высшая школа.
27. Porova, Sternin, 1999 – Porova Z. D., Sternin I. A. *Понятие „концепт“ в лингвистических исследованиях*. Воронеж: Воронежский государственный университет.
28. Schippan, 1992 – Schippan T. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprach*. Tübingen.

РЕЗЮМЕ

Объект работы – фразеологизмы литовского языка с лексемами *рука* и *нога*. При обсуждении фразеологизмов с этими лексемами внимание обращается на семантику сочетаний, определяется, как слагаемые *рука* и *нога* мотивируют общее значение фразеологизма, обсуждается, каково основное мотивационное предрасположение, в чём сходство и различие мотивации фразеологизмов с лексемами *рука* и *нога*.

Основная цель работы – обсуждение семантической мотивации фразеологизмов с лексемами *рука* и *нога*, основываясь на принципы когнитивного языкознания.

Задачи работы:

1. Распределить фразеологизмы с лексемами *рука* и *нога* на семантические группы, определить разнообразие отношений их членов (вариантов, синонимов и др.).

2. Описать семантическую мотивацию фразеологизмов, обсудить, с какими явлениями различных сфер связаны фразеологические сочетания.

В работе используется метод описательного анализа. Применяется лексикографический анализ – основа на толкование значений в словарях. Фразеологизмы подсчитаны (с лексемой *рука* 510, с лексемой *нога* 505), поэтому применяется и метод расчёта.

Работа состоит из предисловия, введения, основной части работы, выводов, списка литературы, приложения. В вводной части работы коротко обсуждено понятие фразеологизма и варианты, синонимы и антонимы, обозреваются исследования литовских фразеологизмов, определяется понятие концепта и концептуальной метафоры. Основную часть работы составляют два раздела, где обсуждаются фразеологизмы, мотивированные лексемами *рука* и *нога*, их связи с различными сферами деятельности человека.

К работе прилагаются две картины. Список источников составляют 7, список литературы – 28 позиций. Прилагается короткий словарь концептуальных метафор с лексемами *рука* и *нога*.

Анализ фразеологизмов с лексемой *рука* показывает, что чаще всего сознание человека отражает связь с ПСИХИКОЙ ЧЕЛОВЕКА (30%). Это можно объяснить свободой рук, склонностью переживающего человека сопровождать эмоции, поведение жестами, движениями. Фразеологизмы с лексемой *рука* характеризуют концепт РАБОТЫ (24%). Это предопределяет основная функция руки. Фразеологизмы с лексемой *рука* также связаны с концептами ОБЩЕСТВЕННОСТИ (19%), ОТНОШЕНИЯ (9%), СИМБОЛИЧНОСТИ (5%), ДВИЖЕНИЯ/ НЕ ДВИЖЕНИЯ (5%), ПРОСТРАНСТВА (3%), ЧЕЛОВЕКА (2%), ВРЕМЕНИ (1%).

Фразеологизмы с лексемой *нога*, принадлежащие концерту ДВИЖЕНИЯ/ НЕ ДВИЖЕНИЯ, составляют самую обширную группу (28%). Основа мотивации – различные движения ног. Основные из них – поднятие ноги, её постановка, повторение движения. Для наименования концепта ЧЕЛОВЕК имеется около 22% фразеологических вариантов. Из них почти все фразеологизмы связаны со здоровьем и смертью человека. ВЫЗДОРОВЛЕНИЕ мотивируется вставанием на ноги. СМЕРТЬ подчёркивают различные движения ног (поворачивание, поворачивание в сторону дверей или гроба; поднятие ноги вверх; резкие судорожные движения). Фразеологизмы с лексемой *нога* также связаны с ПСИХИКОЙ ЧЕЛОВЕКА (18%), ОТНОШЕНИЕМ (15%), ОБЩЕСТВЕННОСТИ (6%), РАБОТОЙ (4%), ПРОСТРАНСТВОМ (3%), СИМБОЛИЧНОСТЬЮ (2%), ВРЕМЕНЕМ (1%).

Фразеологизмы с лексемами *рука* и *нога* отражают своеобразие мышления человека, показывают, как человек понимает мир, основываясь на видимые движения руки и ноги.

Konceptualiųjų metaforų su leksemomis *ranka* ir *koja*
žodynelis

RANKA	KOJA
<p>1.1.</p> <p>RANKA – JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS</p> <p>1.1.1. LINDIMAS</p> <p>rankas kaišioti 'lįsti kur nereikia'</p> <p>1.1.2. VENGIMAS</p> <p>rankas papurtinti 'kratytis, vengti'</p> <p>1.1.3. STUMDYMASIS</p> <p>rankomis eiti 'stumdytis'</p> <p>1.1.4. MUŠIMAS</p> <p>rankas kelti 'mušti'</p> <p>1.1.5. NEMUŠIMAS</p> <p>rankos nekišti 2. 'nemušti, nekibti ir rankų nekišti'</p>	<p>2.1.</p> <p>KOJA – JUDĖJIMAS/NEJUDĖJIMAS</p> <p>2.1.1. PRISĖDIMAS, ATSIŠĖDIMAS</p> <p>kojas palenkti 'atsisėsti'</p> <p>2.1.2. STOJIMASIS/ATSIKĖLIMAS</p> <p>koją iškelti 'atsikelti (gulėjus)'</p> <p>2.1.3. ĖJIMAS</p> <p>koją kelti 'eiti, žengti (ppr. ateinant, išeinant)'</p> <p>2.1.4. NEATĖJIMAS, NEGALĖJIMAS EITI</p> <p>kojos atsisakė 'negali paeiti'</p> <p>2.1.5. ĖJIMAS BE NAUDOS</p> <p>koją kultti 'eiti (be jokios naudos)'</p> <p>2.1.6. SMARKUS ĖJIMAS</p> <p>kojas kultti 'smarkiai ar toli eiti, daug lakstyti'</p> <p>2.1.7. GREITAS ĖJIMAS/GREITUMAS</p> <p>kojos nelimpa į žemę 'greitai eina'</p> <p>2.1.8. ŠLITINĖJIMAS/SVIRDULIAVIMAS/ ŠLUBAVIMAS</p> <p>kojos pinasi 'svirduliuoja, svyruoja'</p> <p>2.1.9. SUNKUS ĖJIMAS</p> <p>kojas atvilkti 'sunkiai ateiti'</p> <p>2.1.10. IŠĖJIMAS/IĖJIMAS TRUMPAM</p> <p>koją atitraukti 'trumpam išeiti'</p> <p>2.1.11. ILGAI TRUNKANTIS NEATĖJIMAS</p> <p>koją užkelti 'apie ilgai neateinantį, nepareinantį'</p> <p>2.1.12. BĖGIMAS/PABĖGIMAS</p> <p>į kojas dėti 1. 'bėgti'</p> <p>2.1.13. LAKSTYMAS</p> <p>kojos dega 'nerimsta vienoje vietoje, laksto'</p> <p>2.1.14. GREITAS BĖGIMAS</p> <p>kojos mirga 'apie smarkų bėgimą'</p> <p>2.1.15. VAIKŠČIOJIMAS</p> <p>kojas pridėti šuniui 'veltui suvaikščioti'</p> <p>2.1.16. ŠOKIMAS</p> <p>kojas išraityti 2. 'gražiai šokti'</p>

